# अथ श्रीमद्भागवते अष्टमस्कन्धः प्रारभ्यते

श्रीगणेशायनमः ॐ नमः श्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामाय अथाष्टमेचतुर्विंशत्यध्यायैर्मनुवर्णनम् तत्कृतैर्ऋषिदेवेंद्रैर्मूर्त्तिभिश्चहरेःसह १ प्रतिमन्वंतरंचैवमन्वाद्याः षट्पृथक्पृथक् प्रवर्त्तयंतिसद्धर्मान्पालयंत्याचरंतिच २ अतोमन्वंतरस्योक्तसद्धर्मइतिलक्षणम् येनवैक्रियमाणेननरोननिरयंव्रजेत् ३ तत्रतुप्रथमेस्वायंभुवःस्वारोचिषस्तथा उत्तमस्तामसश्चेतिचतुर्मनुनिरूपणम् ४ स्वा

श्रीगणेशायनमः राजोवाच स्वायंभुवस्येहगुरोवंशोऽयंविस्तरात्छ्रुतः यत्रविश्वसृजांसर्गोमनून्न्यान्वदस्वनः १ यत्रयत्रहरेर्जन्मकर्माणिचमहीयसः गृणंतिकवयोब्रह्मंस्तानिनोवदशृण्वताम् २ यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कुरुतेकर्त्तात्यतीतेऽनागतेऽद्यवा ३ ऋषिरुवाच मनवोस्मिन्व्यतीताःषट्कल्पेस्वायंभुवादयः आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसंभवः ४

यंभुवेंऽतरेऽनंतदुरंतगुणवर्णनात् सुदितःपरिपप्रच्छसर्वमन्वंतरस्थितिम् ५ स्वायंभुवस्येतित्रिभिः यत्रविश्वसृजांमरीच्यादीनांमनुकन्यास्तपुत्रपौत्रादिसर्गः १ महीयसोहरेः अत्रक्वचिद्धृपाठांतरमस्तितदुपेक्षितमस्माभिः २ यस्मिन्नतीतेयत्कृतवान् यस्मिन्ननागतेयत्कर्त्ताकरिष्यति अद्यवावर्त्तमानेयत्कुरुतेतद्वदेत्यन्वयः ३

तस्यमनोर्दुहित्रोः कपिलयज्ञमूर्त्तिभ्यांपुत्रतांगतःप्राप्तः ५। ६। ७ घोरंदुस्तरंतपस्तप्यमानः ८ समाधावनुभू
तमिदंवक्ष्यमाणंनिद्रितोच्छ्वसितवद्विस्मितइवउपदिशन्निव अनुवदन्निवच अष्टभिः श्लोकैरन्वाह येनचि
दात्मनाविश्वंचेतयतेचेतनीभवतिविश्वंतुयंनचेतयते नचेतनीकरोतिस्वतएवचिद्रूपत्वात् तत्रहेतुः अस्मिन्
शयानेस्वपितियोजागर्त्तिसाक्षितयावर्त्तते अहोचित्रंनायंजनस्तंवेदसतुइमंवेद ९ तस्येश्वरत्वंदर्शयन् लोक

आकूत्यांदेवहूत्यांचदुहित्रोस्तस्यवैमनोः धर्मज्ञानोपदेशार्थंभगवान्पुत्रतांगतः।
५ कृतंपुराभगवतःकपिलस्यानुवर्णितम् आख्यास्येभगवान्यज्ञोयच्चकारकु
रूद्वह ६ विरक्तःकामभोगेषुशतरूपापतिःप्रभुः विसृज्यराज्यंतपसेसभार्यो
वनमाविशत् ७ सुनंदायांवर्षशतंपदैकेनभुवंस्पृशन् तप्यमानस्तपोघोरमि
दमन्वाहभारत ८ श्रीमनुरुवाच येनचेतयतेविश्वंविश्वंचेतयतेनयम् योजागर्
त्तिशयानेऽस्मिन्नायंतंवेदवेदसः ९ आत्मावास्यमिदंविश्वंयत्किंचिज्जगत्यांज

स्यहितमुपदिशति आत्मनाईश्वरेण आवास्यंस्वसत्ताचैतन्याभ्यांसंव्याप्यंविश्वंसर्वंजगत्यांलोकेयत्किंचि
ज्जगद्भूतजातम् अतस्तेनैवेश्वरेणयत्किंचित्त्यक्तंदत्तंधनंतेनैवभुंजीथाः भोगान्भुंक्ष्वयद्वा तेनहेतुनात्यक्ते
नईश्वरार्पणेनैवभुंजीथाः नस्वार्थंकस्य चित् कस्यचिदपिधनंमागृधः माभिकांक्षीः यद्वा कस्यस्विदितिक

१
भा०अ० स्यान्यस्यधनमस्तियतोधनाकांक्षाक्रियेतेत्यर्थः तथाचश्रुतिः ईशावास्यमितियथाश्लोकमेव १० ननुयदिस
टी० र्वंव्याप्नोतितर्हिचक्षुरादिभिः किंनप्रतीयते अत्राह यंपश्यंतंजनः चक्षुर्वानपश्यति चक्षुराद्यविषयत्वात् न
२ हिप्रमातारंप्रमाणंविषयीकरोतीतिभावः तथाचश्रुतिः चक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रमित्यादि ननुतर्हिघटनाशे
वदत्तस्यतद्विषयंचाक्षुषज्ञानमिवेश्वरस्यापिस्वरूपभूततद्विषयज्ञानंनश्येदत आह यस्यतुपश्यतः चक्षुर्ज्ञा
नंनरिष्यति ननश्यति तत्तदाकारेणोत्पन्नायावृत्तेरेवनाशोनस्वतःसिद्धज्ञानस्य नहिसंवित्प्रकाशः प्रका

तेन त्यक्तेन भुंजीथा मा गृधः कस्यस्विद्धनम् १० यंनपश्यतिपश्यंतंचक्षुर्यस्यन
रिष्यति तंभूतनिलयंदेवंसुपर्णमुपधावत ११ नयस्याद्यंतौमध्यंचस्वःपरोनां
तरंबहिः विश्वस्यामूनियद्यस्मात् विश्वंचतदृतंमहत् १२ सविश्वकायःपुरु
हूतईशःसत्यःस्वयंज्योतिरजःपुराणः ॥ श्यनाशेनश्यतीतिभावः भूतानिनिलयोयस्य

तंसर्वांतर्यामिणंतथापिसुपर्णंशोभनपतनंअसंगंउपधावतभजध्वम् ११ तस्यस्वरूपस्यनित्यत्वमेवो
पपादयन्नाह नयस्येति अमूनि आद्यंतादीनिविश्वस्ययस्माद्भवति विश्वंचयत् यद्रूपम् अतएवाव्यभि
चारित्वात् तत् ऋतंसत्यंमहत्परिपूर्णंब्रह्म १२ ननुविश्वंचेत्तद्रूपंतर्हितस्यकुतोजन्माद्यभावः स्वप्रकाश
त्वंवाकथंवाजगज्जन्मादिकर्तृत्वेनविकारिणःसत्यत्वंपूर्णत्वंचतत्राह सईशः अजःसत्यश्चस्वप्रकाशश्चपु
राणश्चनिर्विकारः विश्वंकायोयस्यपुरूणिहूतानिनामानियस्यतथाविधोपियतः अस्यविश्वस्यजन्मादि

स्वशक्त्यामाययाधत्तेतांचनित्यसिद्धयाविद्ययाउद
स्यहित्वानि ॥ ६ ॥

ष्क्रिय एवास्ते १३ यस्मादेवमीश्वरः कर्म कृत्वा संत्यज्य नैष्कर्म्येणास्ते अथ अस्माद्धेतोः ऋषयोऽप्यग्रे आदौ कर्मा
णि कुर्वंति किमर्थं अकर्महेतवे मोक्षार्थं पाठांतरे कर्मनाशाय हि यस्मात् १४ नन्वीहमानः कर्मभिरवगुंठितः को
शकार इव बध्येतैव तत्राह ईहत इति अतस्तमनुवर्तमाना ये ते नावसीदंति न विषज्जंते १५ तदेवं लोकानुग्रहा
य विश्वसृष्ट्यादि यः करोति श्रीरामकृष्णाद्यवतारैश्च वेदोक्तमप्याचरति तं शरणं व्रजामीत्याह तमिति निजव

धत्तेऽस्य जन्माद्यजयात्मशक्त्या तां विद्ययोदस्य निरीह आस्ते १३ अथाग्रे ऋषयः क
र्माणीहंते कर्महेतवे ईहमानो हि पुरुषः प्रायोऽनीहां प्रपद्यते १४ ईहते भगवानीशो
न हि तत्र विषज्जते आत्मलाभेन पूर्णार्थो नावसीदंति येऽनुगम् १५ तमीहमानं
निरहंकृतं बुधं निराशिषं पूर्णमनन्यचोदितम् नॄन् शिक्षयंतं निजवर्त्मसंस्थितं
प्रभुं प्रपद्येऽखिलधर्मभावनम् १६ श्रीशुक उवाच इति मंत्रोपनिषदं व्याहरंतं स
माहितम्

र्त्मन एवतारानुरूपो मार्गः तत्र सम्यक् स्थितम् अत ईहमानं कर्माचरंतम् तथापि जी
व वैलक्षण्यमाह निरहंकृतम् निराशिषम् अनन्यचोदितमिति च निरहंकारत्वे हेतुः बुधं निराशीष्ट्वे हेतुः
पूर्णम् अनन्यनियुक्तत्वे हेतुः प्रभुं तथाऽपि कर्मानुष्ठाने हेतुः नॄन् स्वाचारेण शिक्षयंतम् तत्किमर्थं तत्राह
अखिलान् धर्मान् भावयति प्रवर्त्तयतीति तथा तम् १६ समाहितमपि संतं मंत्रोपनिषदं व्याहरंतं दृष्ट्वा क्षु
क्षुधितवद्विवशमिव मन्वाना असुरा यातुधानाश्च क्षुधानिभिन्नेन जग्धुं अत्तुम्

अभ्यद्रवन् अभिदुद्रुवुः १७ यामैः स्वपुत्रैः त्रिविष्टपं स्वर्गमपालयत् स्वयमेवेंद्रो बभूवेत्यर्थः तत्र प्रतिमन्वं
तरं मन्वादयः षडन्ये भवंति तथा हि सूतो द्वादशे वक्ष्यति मन्वंतरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वरः ऋषयोंऽशा
वतारश्च हरेः षड्विधमुच्यत इति तत्राद्यः स्वायंभुवो मनुः प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ यामादयो देवाः मरीचि

दृष्ट्वाऽसुरा यातुधाना जग्धुमभ्यद्रवन् क्षुधा १७ तांस्तथाऽवसितान्वीक्ष्य यज्ञः स
र्वगतो हरिः यामैः परिवृतो देवैर्हत्वाऽशासत्त्रिविष्टपम् १८ स्वारोचिषो द्वितीयस्तु
मनुरग्नेः सुतोऽभवत् द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजाः १९ तत्रेंद्रो
रोचनस्त्वासीद्देवाश्च तुषितादयः ऊर्जस्तंभादयः सप्त ऋषयो ब्रह्मवादिनः २०॥
ऋषेस्तु वेदशिरसस्तुषिता नाम पत्न्यभूत् तस्यां जज्ञे ततो देवो विभुरित्यभिविश्रु
तः २१ अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो ये धृतव्रताः अन्वशिक्षन्व्रतं तस्य कौमार
ब्रह्मचारिणः २२ तृतीय उत्तमो नाम प्रियव्रतसुतो मनुः पवनः सृंजयो यज्ञहोत्रा
द्यास्तत्सुता नृप २३॥

प्रमुखाः सप्त ऋषयः यज्ञो हरेरवतार इंद्रश्च स एवेति तन्म न्वंतरं पंचवि
धमेव तच्चतुर्थस्कंधोपक्रमे निरूपितं १८ द्वितीयादिषु त्रिषु मन्वंतरेषु मन्वादिषट्कमाह स्वारोचिषो राम:
द्वितीयस्त्विति यावद्गजेंद्रमोक्षप्रश्नम् १९। २०। २१ विभोरसाधारणचरितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति ३
२२। २३

२४। २५ सत्यजितः इंद्रस्यसखासन् २६ उत्तमः तृतीयोमनुः तस्यभ्राता तामसश्चतुर्थोमनुरिति २७ त्रिशिखईश्वरः इंद्रः २८ अन्यानपिविशिष्टपराक्रमान् देवानाह देवावैधृतयइति २९ हरिरित्याहृतोग्राहृतः ग्रहात् ग्रा

वसिष्ठतनयाःसप्तऋषयःप्रमदादयः सत्यावेदश्रुताभद्रादेवाइंद्रस्तुसत्यजित् २४
धर्मस्यसूनृतायांतुभगवान्पुरुषोत्तमः सत्यसेनइतिख्यातोजातःसत्यव्रतैःसह
२५ सोऽनृतव्रतदुःशीलानसतोयक्षराक्षसान् भूतद्रुहोभूतगणांस्त्ववधीत्सत्य
जित्सखः २६ चतुर्थउत्तमभ्राताताममनुर्नाम्नाचतामसः पृथुःख्यातिर्नरःकेतुरित्या
द्यादशतत्सुताः २७ सत्यकाहरयोवीरादेवास्त्रिशिखईश्वरः ज्योतिर्धामादयःस
प्तऋषयस्तामसेंऽतरे २८ देवावैधृतयोनामविधृतेस्तनयानृप नष्टाःकालेनयै
र्वेदाविधृताःस्वेनतेजसा २९ तत्रापिजज्ञेभगवान्हरिण्यांहरिमेधसः हरिरित्या
हृतोयेनगजेंद्रोमोचितोग्रहात् ३० राजोवाच बादरायणएतत्तेश्रोतुमिच्छामहे
वयम् हरिर्यथागजपतिंग्राहग्रस्तममूमुचत् ३१ नतत्कथासुमहत्सुपुण्यंधन्यंस्वस्त्य
यनंशुभम्॥ ग्रहात् ३० अमूमुचत् मोचयामासशुश्रवणेच्छायांहेतुः तत्कथासुतासुकथासु साक

थैववास्फमहस्सुण्यंपुण्यस्यविशेषणंधन्यमित्यादि ३२। ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे अष्टमस्कंधेटीकायांप्रथमोध्यायः १॥ तुर्येमन्वंतरेप्रोक्तंगजेंद्रस्यविमोक्षणम् द्वितीयादिस्त्रिभिस्तत्तुविस्तरेणोपवर्ण्यते १ द्वितीयेतुगजेंद्रस्यगजीभिःक्रीडतोजले दैवाद्ग्राहगृहीतस्यहरिस्मृतिरुदीर्यते २ आसीत् अस्ति १ तावतायोजना

यत्रयत्रोत्तमश्लोकोभगवान्गीयतेहरिः ३२ सूतउवाच परीक्षितैवंसतुबादरायणिःप्रायोपविष्टेनकथासुचोदितः उवाचविप्राःप्रतिनंद्यपार्थिवंमुदामुनीनांसदसिस्मशृण्वताम् ३३॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेमन्वंतरानुवर्णनेप्रथमोध्यायः १ श्रीशुकउवाच आसीद्गिरिवरोराजंस्त्रिकूटइतिविश्रुतः॥ क्षीरोदेनावृतःश्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः १ तावताविस्तृतःपर्यक्त्रिभिःशृंगैःपयोनिधिम् दिशःखंरोचयन्नास्तेरौप्यायसहिरण्मयैः २ अन्यैश्चककुभःसर्वारत्नधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झराम्भसाम् ३ सचावनिज्यमानांघ्रिःसमंतात्पयऊर्मिभिः॥

युतेनपर्यक्परितःत्रिकूटसमाख्याबीजमाह त्रिभिःशृंगैःमुख्यैः २ सुवर्णरौप्यलोहमयैः आख्यायस्य अन्यैश्चशृंगैर्निर्झरांभसांनिर्घोषैश्चककुभःसर्वारोचयन्नास्तइतिपूर्वेणैवान्वयःकथंभूतैःशृंगैरत्नैर्धातुभिश्चविचित्रितैःनानाविधानांद्रुमलतानांगुल्मायेषुतैः ३ पयसऊर्मिभिः

४ समंताद्वनिज्यमानांघ्रिःप्रक्षालितांघ्रिः

हरिद्भिः पालाशवर्णैः ४। ५ किंनरादीनां संगीतसन्नादैर्नदंत्यो गुहायस्मिन् प्रदेशे तं अभिगर्जंति हरयः सिंहाः अमर्षया असहनेन ६ नाना ये आरण्याः पशवः तेषां व्रातैः संकुलाभिः द्रोणीभिः अलंकृत आस्ते किं च चित्राद्रु मायेषु तेषु स्फरोद्यानेषु कलकंठा मधुरस्वना विहंगमा यस्मिन् ७ किंच स्वच्छोदकैः सरित्सरोभिर्युतः मणय

करोति श्यामलां भूमिं हरिन्मरकताश्मभिः ४ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरमहोरगैः॥
किंनरैरप्सरोभिश्च क्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः ५ यत्र संगीतसंनादैर्नदद्गुहममर्षया अ।
भिगर्जंति हरयः श्लाघिनः परशंकया ६ नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः
चित्रद्रुमस्फरोद्यानकलकंठविहंगमः ७ सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिबालु
कैः देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभांबुलिनैर्युतः ८ तस्य द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महा
त्मनः उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं स्फरयोषिताम् सर्वतोलंकृतं दिव्यैर्नित्यंपुष्प।
फलद्रुमैः ९ मंदारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः चूतैः प्रियालैः पनसैराम्रैरा
म्रातकैरपि १०

इव बालुका येषु तैः पुलिनैश्च युतः देवस्त्रीणां मज्जनेन य आमोदः तेन सौरभयुक्तान्यं
बूनि अनिलाश्च तैश्च युत आस्ते ८ तस्य द्रोण्यां वरुणस्योद्यानमास्ते गिरिवनादि सर्वं ध्येयमिति वक्ष्यति अतो
गिरिमुपवर्ण्य वनं वर्णयति सर्वतोऽलंकृतमिति ९ पुनर्गिरिं वर्णयति मंदारैरिति चतुर्भिः मंदारादिभिर्द्रुमैः तद्

भा॰ अ॰ ११। १२। १३ तस्मिन्निति सरः आस्ते तद्वर्णयति स्फुविपुलमित्यादिसार्द्धैः पंचभिः लसंति कांचनपंकजानि यस्मिन्
टी॰ स्मिन्कुमुदादीनां श्रिया ऊर्जितं कलः स्वनो येषां तैः शकुंतैश्च निर्घुष्टम् १४ चक्राह्वैः सारसैरप्याकीर्णं जलकु
५

क्रमुकैर्नालिकेरैश्च खर्जूरैर्बीजपूरकैः मधुकैः सालतालैश्च तमालैरसनार्जुनैः ११
अरिष्टोदुंबरप्लक्षैर्वटैः किंशुकचंदनैः पिचुमंदैः कोविदारैः सरलैः सुरदारुभिः
१२ द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः बिल्वैः कपित्थैर्जंबीरैर्वृतो भल्लातका
दिभिः १३ यस्यैकं कांचनं शृंगं सेवते वै दिवाकरः अपरं राजतं शृंगं सेवते वै निशा
करः तृतीयं ब्रह्मसदनं त्रकूटं शृंगमुत्तमम् न तं कृतघ्नाः पश्यंति न च शंसा न नास्ति
काः नातप्ततपसो लोके ये च पापकृतो जनाः तस्मिन्सरः सुविपुलं लसत्कांचनपं
कजम् कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रश्रियोर्जितम् मत्तषट्पदनिर्घुष्टं शकुंतैश्च कल
स्वनैः १४ हंसकारंडवाकीर्णं चक्राह्वैः सारसैरपि जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुल
कूजितम् १५ मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः कदंबवेतसनलनीपवंजुलकैः

क्कुटादीनां कुलैः कूजितम् १५ मत्स्यानां कच्छपानां च संचारेण चलतां पद्मानां रजसा युक्तं पयो यस्मिन् तत् १६ एमः
५

१७ नित्यमृतवः फलपुष्पादिसंपत्तिहेतवो येषां तैरलंशोभितम् १८ तत्रैवं सति एकदा तत् गिरिकाननाश्रयो वारणयूथपः करेणुभिश्चरन् तृषार्दितेन यूथेन ब्र‾नः सरोवरस्याभ्याशं समीपमगमदिति पंचमेनान्वयः किं

कुंदैः कुरवकाशोकैः शिरीषैः कुटजेंगुदैः कुब्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः १७ मल्लिकाशतपत्रैश्च माधवीजालकादिभिः शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलं द्रुमैः १८ तत्रैकदा तद्गिरिकाननाश्रयः करेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् सकंटकान्कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मं प्ररुजन्वनस्पतीन् १९ यद्गंधमात्राद्धरयो गजेंद्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगाः सखड्गाः महोरगाश्चापि भयाद्द्रवंति सगौरकृष्णाः सरभाश्चमर्यः २० वृका वराहा महिषर्क्षशल्या गोपुच्छशालावृकमर्कटाश्च अन्यत्र क्षुद्रा हरिणाः शशादयश्चरंत्यभीता यदनुग्रहेण २१ स घर्मतप्तः करिभिः करेणुभिर्वृतो मदच्युत्कलभैरनुद्रुतः गिरिं गरिम्णा परितः प्रकंपयन्निषेव्यमाणोऽलिकुलैर्मदाशनैः २२ ॥

कुर्वन्कीचकवेणुवेत्रवंतं विशालं गुल्मं लतादिसंदर्भं वनस्पतींश्च प्ररुजन् प्रभंजन् १९ कथंभूतः यस्य गंधमात्राद्धरयः सिंहा गजेंद्रादयश्च भयात्द्रवंति पलायंते २० वृकादयः क्षुद्रा अल्पाः प्राणिनः अन्यत्र तत्दृष्टिपथं त्यक्त्वा चरंति २१ पुनः कीदृशः घर्मत

२
भा०अ० २३ निजेनपुष्करेणकराग्रेणोद्धृतंगतक्लमःसन् निकामंपपौ २४।२५। २६ दीनधियःकरेणवःतंकेवलंवि।
टी०
६ सरोऽनिलपंकजरेणुरूषितंजिघ्रन्विदूरान्मदविह्वलेक्षणः वृतःस्वयूथेनतृषार्दि
तेनतत्सरोवराभ्याशमथागमद्द्रुतम् २३ विगाह्यतस्मिन्नमृतांबुनिर्मलम् हेमा
रविंदोत्पलरेणुवासितम् पपौनिकामंनिजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भिःस्नपयन्गा।
तक्लमः २४ स्वपुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाययन्संस्नपयन्यथागृही घृणी
करेणुःकलभांश्चदुर्मदोनाचष्टकृच्छ्रंकृपणोऽजमायया २५ तंतत्रकश्चिन्नृपदै।
वचोदितोग्राहोबलीयांश्चरणेरुषाऽग्रहीत् यदृच्छयैवंव्यसनंगतोगजोयथाबलं
सोतिबलोविचक्रमे २६ तथातुरंयूथपतिंकरेणवोविकृष्यमाणंतरसाबलीयसा।
विचुक्रुशुर्दीनधियोऽपरेगजाःपार्ष्णिग्रहास्तारयितुंनचाशकन् २७ नियुध्यतोरे
वमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतोबहिर्मिथः समाःसहस्रंव्यगमन्महीपतेसप्रा
णयोश्चित्रममंसतामराः २८ ततोगजेंद्रस्यमनोबलौजसांकालेनदीर्घेणमहानभूत् समः

चुक्रुशुः २७। २८ मनउत्साहशक्तिःवलंशारीरम् ओजःऐंद्रियंतेषाम् सकलंवलादिविपर्ययोविपरीतंअ ६

धिकंजलौकसोग्राहस्य २९ सइत्थंयदाप्राणस्यसंकटमापद्यतोदेही ३० बुद्धिमेवाहनमामितिअहंचनप्रभ
वामियतःग्राहरूपेणकेवलंविधातुःपाशेनावृतःतथापितंपरंपरमेश्वरंपरेषांब्रह्मादीनांअयनमाश्रयभूतं।
शरणंयामि ३१ कोसौयंशरणंयासितत्राह यःकश्चनेति अंतकएवोरगस्तस्मात्तंशरणमीमहिव्रजेमयद्भयादि

विकृष्यमाणस्यजलेवसीदतोविपर्ययोऽभूत्सकलंजलौकसः २९ इत्थंगजेंद्रःस
यदापसंकटंप्राणस्यदेहीविवशोयदृच्छया अपारयन्नात्मविमोक्षणेचिरंदध्या
विमांबुद्धिमथाभ्यपद्यत ३० नमामिमेज्ञातयआतुरंगजाःकुतःकरिण्यःप्रभवं।
तिमोचितुम् ग्राहेणपाशेनविधातुरावृतोप्यहंचतंयामिपरंपरायणम् ३१ यःक।
श्चनेशोबलिनोंऽतकोरगात्प्रचंडवेगादभिधावतोभृशम् भीतंप्रपन्नंपरिपाति
यद्भयान्मृत्युःप्रधावत्यरणंतमीमहि ३२॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कं
धेमन्वंतरानुवर्णनेगजेंद्रोपाख्यानेद्वितीयोध्यायः २ बादरायणिरुवाच एवंव्यव
सितोबुद्ध्यासमाधायमनोहृदि जजापपरमंजाप्यंप्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् १।

स्यत्रश्रुतिः भीषाऽस्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ३२॥ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमेद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेतुगजेंन्द्रेणस्तुतोहरिरुपेत्यतम् समुद्धारतंग्राहाद्ग

२

भा०अ० तस्मैनमोनमन्त्रंअभिधीमहि अभिध्यायेम केवलंग्राह गृहीतत्वेन कायत्रणतेरशक्यत्वात् स्वस्यतज्ज्ञानं

टी० संभावयितुं विशिनष्टि यतश्चिद्रूपात् एतद्देहादि चिदात्मकं चेतनंभवतितदुक्तं येनचेतयतेविश्वमितितत्रहे

७ तुः पुरुषायपूर्वकारणत्वेनप्रविष्टाय ननुप्रकृतिपुरुषौकारणमितिप्रसिद्धंतत्राह आदिःप्रकृतिःबीजंपुरुषः तद्रूपायप्रविष्टत्वेपिजीववत्संसारंतत्र्यंवारयतिपरेशायेति २परमैश्वर्यविद्रुपत्वमाह यावत्समाप्ति यस्मिन्नधि ष्ठानेयतउपादानात् येनकर्त्रा यश्चस्वयमेवेदंविश्वंभवति अस्मात्कार्यात् परस्मात्कारणाच्चयःपरस्तंस्वयं।

गजेंद्रउवाच ॐनमोभगवतेतस्मैयतएतच्चिदात्मकम् पुरुषायादिबीजायपरेशा याभिधीमहि २ यस्मिन्निदंयतश्चेदंयेनेदंयइदंस्वयम् योऽस्मात्परस्माच्चपरस्तं। प्रपद्येस्वयंभुवम् ३ यःस्वात्मनीदंनिजमाययार्पितंक्वचिद्विभातंक्वचतत्तिरोहि तम् अविद्धदृक्साक्ष्युभयंतदीक्षतेसआत्ममूलोऽवतुमांपरात्परः ४ कालेनपं। चत्वमितेषुकृत्स्नशोलोकेषुपालेषुचसर्वहेतुषु॥

५ भुवंस्वतःसिद्धंप्रपद्येशरणंव्रजामि३ विश्वहेतुत्वंस्वतःसिद्धत्वंचोक्तम् इदानींविश्वप्रकाशकत्वंवर्णयन्प्रार्थयते यःस्वात्मनीति विभातं अभि व्यक्तंसत् क्वचित्प्रलयेतिरोहितंलीनंसत् तदुभयकार्यकारणंचसाक्षीसन्नीक्षते साक्षित्वेहेतुःअविद्धदृ क् अलुप्तदृष्टिः आत्ममूलःस्वयंप्रकाशःकुतःपरात् प्रकाशकाच्चक्षुरादेरपिपरःतस्यापिप्रकाशकइत्य रामः थःचक्षुश्चक्षुरित्यादिश्रुतेः४ तिरोहितमीक्षतइत्युक्तंतस्प्रपंचपूर्वकंदुर्ज्ञेयत्वंवदन्प्रार्थयतेकालेनेतिद्वाभ्यां ७

प

पंचत्वमितेषुनाशंप्राप्तेषुगहनम्दुरवगाहम् गभीरमनंतंतस्यतमसःआदित्यवर्णंतमसःपरस्तादितिश्रुतेः५ अतएवदेवाऋषयोयस्यस्वरूपेनविदुःजंतुरर्वाचीनःकोपिगंतुंज्ञातुंईरितुंवक्तुंवादुरत्ययंदुर्गममनुक्रमणंचरितंकथनंवायस्यसःमामाम् ६ कथंतर्हितमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिरित्याशंक्यतत्ज्ञानोपायंकथयन्नाह दिदृक्षवइति अलोकव्रतंब्रह्मचर्यादि अव्रणंअच्छिद्रंभूतानामात्मभूताःमत्वेनसुहृदः॥

तमस्तदासीद्गहनंगभीरंयस्तस्यपारेऽभिविराजतेविभुः ५ नयस्यदेवाऋषयःपदंविदुर्जंतुःपुनःकोऽर्हतिगंतुमीरितुम् यथानटस्याकृतिभिर्विचेष्टतोदुरत्ययानुक्रमणःसमाऽवतु ६ दिदृक्षवोयस्यपदंसुमंगलंविमुक्तसंगामुनयःससाधवः चरंत्यलोकव्रतमव्रणंवनेभूतात्मभूताःसुहृदःसमेगतिः ७ नविद्यतेयस्यचजन्मकर्मवाननामरूपेगुणदोषएववा तथाऽपिलोकाऽप्ययसंभवाययःस्वमाययातान्यनुकालमृच्छति ८ तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणेऽनंतशक्तये अरूपायोरुरूपायनमआश्चर्यकर्मणे ९॥ ७ संतःसमेगतिरस्तु ७ दुरत्ययानुक्रमणत्वमपंचयन्नणमति॥ नविद्यतइत्यादिनालोकानामप्ययःप्रलयःसंभवोजन्मतयोर्द्वैकृतदर्थंयस्तानिजन्मादीनिस्वीकरोतितस्मैनमइत्युत्तरेणान्वयः ८ ब्रह्मणेब्रह्मरूपायअरूपायअनंतशक्तयेउरुरूपायबहुरूपायअतआश्चर्याणिक

आत्मप्रदीपायप्रकाशांतरस्याविषयायकुतःसाक्षिणेप्रकाशकायपरमात्मनेजीवनियंत्रे अतएवगिरांविदूरा
यअप्राप्यायचेतसांचित्तवृत्तीनाम् तथाचश्रुतिः यतोवाचोनिवर्त्तंतेअप्राप्यमनसासहेति १० एवमपिविपा
श्चितानिपुणेननैष्कर्म्येणसन्यासेनसत्वेनशुद्धेनसन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्वाइतिश्रुतेःप्रतिलभ्यायप्रत्य
त्वेनप्राप्यायनिर्वाणसुखसंविदेमोक्षानंदानुभूतये ११ गुणधर्मिणेसत्वादिधर्मानुकारिणेज्ञानघनायचेतिनि

**नमआत्मप्रदीपायसाक्षिणेपरमात्मने नमोगिरांविदूरायमनसश्चेतसामपि १०स**
**त्वेनप्रतिलभ्यायनैष्कर्म्येणविपश्चिता नमःकैवल्यनाथायनिर्वाणसुखसंविदे**
**११नमःशांतायघोरायमूढायगुणधर्मिणे निर्विशेषायसाम्यायनमोज्ञानघनाय**
**च १२ क्षेत्रज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वाध्यक्षायसाक्षिणे पुरुषायात्ममूलायमूलप्रकृता**
**येनमः १३ सर्वेंद्रियगुणद्रष्ट्रेसर्वप्रत्ययहेतवे॥** ॐ विशेषत्वेपिप्रधानवैलक्षण्यमुक्तम् १२

साक्षिणइतिसर्वाध्यक्षत्वेपिनिर्विकारत्वमुक्तम् आत्मनांक्षेत्रज्ञानांमूलस्यप्रधानस्यापिहेतवे — तत्रहेतुः
पुरुषायपूर्वमेवसते तथाचश्रुतिःपूर्वमेवाहमिहासमितितत्पुरुषस्यपुरुषत्वमितिपूर्णायेतिवा १३ सर्वेंद्रिया
णांयेगुणाःविषयास्तेषांद्रष्ट्रेसर्वेप्रत्ययाइंद्रियवृत्तयोहेतवोज्ञापकायस्यतस्मैतदेवाह असताअहंकारादिप्र
पंचेनछाययाऽसद्रूपयाउक्तायप्रतिबिंबेनबिंबमिवसूचितायतत्रहेतुःसद्रूपोविषयेष्वाभासोयस्यतस्मैतद्

यथाजलस्यआभासइत्यादिनापाठांतरे असत्यस्यच्छायया अध्यासेन अक्ताययुक्तायतदधिष्ठानायेत्यर्थः १४
अखिलकारणायसर्वकारणरूपाय अतएवस्वयंनिष्कारणायकारणत्वेपिमृदादिवद्विकारंवारयति अद्भु-
तकारणायेति एवंभूतत्वेप्रमाणमाह सर्वे आगमाः पंचरात्रादयः आम्नायाश्चवेदाः तेषांमहार्णवायस्रोतसामि
वपर्यवसानस्थानाय अपवर्गाय मोक्षरूपाय अतः परायणाय उत्तमानामाश्रयाय १५ गुणाएवारणिस्तयाच्छ
न्नश्चिदूष्मयोज्ञानाग्निः तस्मैतेषांगुणानांक्षोभेकार्येविस्फूर्जितंबहिर्वृत्तिकंमानसंयस्यसोकामयतबहुस्या

असताच्छाययाक्तायसदाभासायतेनमः १४ नमोनमस्तेऽखिलकारणायनिः-
कारणायाद्भुतकारणाय सर्वागमाम्नायमहार्णवायनमोऽपवर्गायपरायणाय॥
१५ गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपायतत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय नैष्कर्म्यभावेनविव-
र्जितागमस्वयंप्रकाशायनमस्करोमि १६ मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणायमुक्ता-
यभूरिकरुणायनमोऽ

मितिश्रुतेः नैष्कर्म्यमात्मनत्वंतस्यभावेनभावनयाविवर्जिताआगमा
विधिनिषेधलक्षणाः येतेषुस्वयमेवप्रकाशोयस्यतस्मै १६ मादृक्मद्विधश्चासौप्रपन्नःपशुःतस्यपाशोऽविद्या
तस्यविशेषेणमोक्षणंयेनतत्रयोग्यतामाह मुक्तायमोचनेहेतुः भूरिःकरुणायस्य अतस्तत्रार्थेअलयायअन-
लसायस्वांशेनअंतर्यामिरूपेणसर्वेषांतनुभृतांमनसिप्रतीतायप्रख्यातायप्रत्यक्दृक्तस्मैतथाचश्रुतिःआत्म
नमंतरोयमयतीतिभगवतेसर्वेषांतनुभृतांनियमेनसमर्थायतेषांमनसिस्थितत्वेपिरहिते॥ ७ ॥ २ ॥

३

भा॰ अ॰ अपरिच्छिन्नाय १७ अंतस्थत्वेपिदेहादिषासक्तेर्दुष्प्रापणाय प्राप्तुमशक्याय तत्रहेतुः गुणसंगेनविवर्जिता

टी॰ य अतएवमुक्तात्मभिः देहादिष्वनासक्तैश्चिंतितायततःपरिभावितंरूपमाह ज्ञानात्मनइत्यादि १८ इष्टांगतिमा

९ कामितधर्मादिफलंप्राप्नुवंत्येवनतुतावदेवकिंतुयाभ्यस्तेरकामितात्अन्याअप्याशिषोराति देहमप्यव्ययंराति एवं

स्वांशेनसर्वतनुभृन्मनसिप्रतीतप्रत्यग्दृशेभगवतेबृहतेनमस्ते १७ आत्मात्म॰

जाप्तगृहवित्तजनेषुसक्तैर्दुष्प्रापणायगुणसंगविवर्जिताय मुक्तात्मभिःस्वहृद

येपरिभावितायज्ञानात्मनेभगवतेनमईश्वराय १८ यंधर्मकामार्थविमुक्तिका॰

माभजंतइष्टांगतिमाप्नुवंति किंत्वाशिषोरात्यपिदेहमव्ययंकरोतुमेऽदभ्रदयोवि

मोक्षणम् १९ एकांतिनोयस्यनकंचनार्थंवांछंतियेवैभगवत्प्रपन्नाः अत्यद्भुतंत॰

च्चरितंसुमंगलंगायंतआनंदसमुद्रमग्नाः २० तमक्षरंब्रह्मपरंपरेशमव्यक्तमाध्या

त्मिकयोगगम्यम् अतींद्रियंसूक्ष्ममिवातिदूरमनंतमाद्यंपरिपूर्णमीडे २१॥ यःअ

दभ्रदयःसमेविमोक्षणंकेवलंकरोतुनाधिकंप्रार्थयते १९ एतावदप्यहंभक्तिसुखानभिज्ञत्वेनवांछामिय

स्यत्वेकांतभक्तानकिंचिदर्थंवांछंतिनंपरमेश्वरमीडेस्तौमीत्युत्तरेणान्वयः तेषांनिष्कामत्वेहेतुःयेवैभगवतः श्रम॰

सर्वज्ञान्मुक्तान्प्रपन्नाःसेवितवंतः २०अत्यद्भुतंसुमंगलत्वदर्शनार्थमक्षरत्वादिविशेषणानि २१॥ २१ ॥८॥ ९

परिपूर्णत्वंप्रदर्शयन्नाह त्रिभिः यस्येति फल्ग्व्या च स्वल्पयैव कलया अंशेन कृताः सृज्यन्तादिति तृतीयेनान्व-
यः २२ कथं कृता इत्यपेक्षायां दृष्टान्तो यथार्चिषोऽग्नेरिति प्रवाहे दृष्टान्तः सवितुर्गभस्तय इत्यानन्त्ये निर्यान्ति उद्ग-
च्छन्ति संयान्ति लीयन्ते गुणसंप्रवाहमेवाह बुद्धिर्मन इति स्वानीति करणानि शरीरसर्गाः कार्यदेहप्रवाहाश्च यतो भ-
वन्ति सः २३ अतएव देवादिनामध्ये कोऽपि न भवति न जन्तुः लिंगत्रयशून्यं प्राणिमात्रमपि किंतु सर्वस्य निषेधे-

**यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया कृ-**
**ताः २२ यथार्चिषोऽग्नेः सवितुर्गभस्तयो निर्यान्ति संयान्त्यसकृत्स्वरोचिषः तथाय-**
**तोऽयं गुणसंप्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः २३ स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ्**
**न स्त्री न षंडो न पुमान्न जन्तुः नायं गुणः कर्म न सन्न चासन्निषेधशेषो जयतादशेषः**
**२४ जिजीविषे नाहमिहामुया किमन्तर्बहिश्चावृतयेभयोन्या ॥** ऽवधित्वेन अवशिष्यत

इति निषेधशेषः मायया अशेषः अशेषात्मकश्च जयतात् मद्विमोक्षणाय आविर्भवतु २४ न च ग्राहाच्छरीरस्य
मोक्षणे नाहं जीवितुमिच्छामि तत्र हेतुः अमुया अन्तर्बहिश्चाविवेकव्याप्तया गजजात्या किं प्रयोजनम् आत्मलो-
कस्य आत्मप्रकाशस्य यदावरणमज्ञानं तस्यैव तु मोक्षमिच्छामि यस्य मोक्षस्य कालेन नाशो नास्ति यद्वा देहस्य
संबंधो देहनाशे नश्येदेव किं तन्मोक्षप्रार्थनेन आत्मलोकावरणस्य तु कालेन विप्लवो नास्ति ॥ ॥ ॥

ज्ञानैकनिवर्त्यत्वात् अतस्तस्यैव मोक्षमिच्छामीत्यर्थः २५ सोऽहं मुमुक्षुः विश्वं विश्वरूपम् अविश्वं विश्वव्यतिरिक्तं च विश्ववेदो धनं उपकरणं यस्य तम् विश्वस्यात्मानं च केवलं प्रणतोऽस्मि न तु तं जानामि २६ योगं विना दुर्ज्ञेयत्वादित्याह योगेन भगवद्धर्मेण रंधितानि दग्धानि कर्माणि येषां ते यं प्रपश्यंति २७ तर्हि सर्वोऽपि योगमेव किं नाश्रि

इच्छामि कालेन न यस्य विप्लवस्तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षम् २५ सोऽहं विश्वसृजं विश्वमविश्वं विश्ववेदसम् विश्वात्मानमजं ब्रह्म प्रणतोऽस्मि परं पदम् २६ योगरंधितकर्माणो हृदि योगविभाविते योगिनो यं प्रपश्यंति योगेशं तं नतोऽस्म्यहम् २७ नमो नमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय प्रपन्नपालाय दुरंतशक्तये कदिंद्रियाणामनवाप्यवर्त्मने २८ नायं वेद स्वमात्मानं यच्छक्त्याऽहंधिया हतम् तं दुरत्ययमाहात्म्यं भगवंतमितोऽस्म्यहम् २९ श्रीशुक उवाच एवं गजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिंगभिदाऽभिमानाः॥

ऽतः तत्राह नम इति द्वाभ्याम् असह्यो वेगो रागादिलक्षणो यस्य तथाभूतं शक्तित्रयं यस्य तस्मै वन्हिश्च अखिलधियां सर्वेन्द्रियाणां गुणाय शब्दादिरूपेण प्रतीयमानाय अतः कदिंद्रियाणां कुत्सितानींद्रियाणि येषां तेषामनवाप्यं वर्त्म यस्य २८ यच्छक्त्या यस्य मायया अहं धीस्तया हतम् आवृतम् अयं जनो न वेद दुरत्ययं माहात्म्यं यस्य तम् इतः आश्रितोऽस्मि २९ उपवर्णि

विविधाचासौ लिंगभिदा मूर्त्तिभेदः तस्यामभिमानो येषांते अतएते यदा नोपजग्मुः तत्र तदा अखिलामरम
यः सर्वदेवमयमूर्त्तिः ३० द्विविजैर्देवैःसह छंदोमयेनेतिशेषाध्यायोक्रम ३१ खेदक्षा  उपात्तं उद्यतं चक्रं येन

नैते यदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात्तत्राखिलामरमयो हरिराविरासीत् ३० तंतद्वदा
र्त्तमुपलभ्य जगन्निवासः स्तोत्रं निगम्य दिविजैःसह संस्तुवद्भिः छंदोमयेन गरु
डेन समुह्यमानश्चक्रायुधोऽभ्यगमदाशु यतो गजेंद्रः ३१ सोंतःसरस्युरुबलेन गृ
हीत आर्त्तो दृष्ट्वा गरुत्मति हरिं ख उपात्तचक्रम् उत्क्षिप्य सांबुजकरं गिरमाह कृ
च्छ्रान्नारायणाखिलगुरो भगवन्नमस्ते ३२ तं वीक्ष्य पीडितमजः सहसाऽवतीर्य
सग्राहमाशु सरसः कृपयोज्जहार ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणा गजेंद्रं संपश्यतां ह
रिरमूमुचदुच्छ्रियाणाम् ३३ इति श्रीभागवते॰ अष्टमस्कंधे तृतीयोध्यायः ३ श्रीशु
क उवाच तदा देवर्षिगंधर्वा ब्रह्मेशानपुरोगमाः मुमुचुः कुसुमासारं शंसंतः कर्म त
द्धरेः १॥

३२ गरुडोऽपि मंदगतिरिति ततः सहसाऽवतीर्य अरिणा [illegible]णविपाटितं मुखं यस्य उच्छ्रि
याणां देवानाम् ३३॥ इति श्रीभाग॰ अ॰ टी॰ तृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थे तु तयोर्ग्राहः प्रापगंधर्वतां पुनः गजं स्वपा

२ हूहूसंज्ञोगंधर्वसत्तमः असौदेवलस्यशापेनग्राहोजातःसवैततःसद्योमुक्तःसन्उत्तमश्लोकमगायतेत्य-
न्वयःएवंहीतिहासोत्तमेकथासरसिस्त्रीभिःक्रीडन्नसौस्नातुंप्रविष्टंदेवलंपादेप्रगृह्यविचकर्षसचप्रकुपितो

नेदुर्दुंदुभयोदिव्यागंधर्वानन्तुर्जगुः ऋषयश्चारणाःसिद्धास्तुष्टुवुःपुरुषोत्तमम् २॥
योऽसौग्राहःसवैसद्यःपरमाश्चर्यरूपधृक् मुक्तोदेवलशापेनहूहूर्गंधर्वसत्तमः ३ प्र
णम्यशिरसाधीशमुत्तमश्लोकमव्ययम् अगायतयशोधामकीर्तन्यगुणसत्कथ
म् ४ सोऽनुकंपितईशेनपरिक्रम्यप्रणम्यतम् लोकस्यपश्यतोलोकंस्वमगान्मुक्त
किल्बिषः ५ गजेंद्रोभगवत्स्पर्शाद्विमुक्तोऽज्ञानबंधनात् प्राप्तोभगवतोरूपंपीतवा
साश्चतुर्भुजः ६ सवैपूर्वमभूद्राजापांड्योद्रविडसत्तमः इंद्रद्युम्नइतिख्यातोविष्णुव्र
तपरायणः ७ सएकदाराधनकालआत्मवान्गृहीतमौनव्रतईश्वरंहरिम् जटाधर
स्तापसआप्लुतोच्युतंसमर्चयामासकुलाचलाश्रमः ८॥ १ ग्राहोभवेतिशापतेनचप्रसा
दितःसन्नुवाचएवमेवगजेंद्रंगृण्हीष्वततश्चगजेंद्रमुद्धरन् हरिस्त्वामपिमोचयिष्यतीति ३ कथंभूतंयशो
सोधामआश्रयम् अतःकीर्तनीयाःगुणाःसतीकथाचयस्यतम् ४ स्वलोकंगंधर्वलोकम् ५। ६। ७ कुलाचले
मलयाद्रावाश्रमोयस्य ८॥

तूष्णीं रहस्युपासीनं वीक्ष्य ९ शापमेवाह असाधुरित्यादि अकृता अशिक्षिता बुद्धिर्यस्य गजो यथा स्तब्धमतिस्तथैवायं अतः स एव गज एव भवत्विति शेषः १० दिष्टं दैवप्रापितं तदुपधारयन्नालोचयन् ११ कौंजरीं योनिमापन्नः।

यदृच्छया तत्र महायशा मुनिः समागमच्छिष्यगणैः परिश्रितः तं वीक्ष्य तूष्णीमकृताऽर्हणादिकं रहस्युपासीनमृषिश्चुकोप ह ९ तस्मा इमं शापमदादसाधुरयं दुरात्माऽकृतबुद्धिरद्य विप्रावमंता विशतां तमो ऽधं यथा गजः स्तब्धमतिः स एव १० श्रीशुक उवाच एवं शप्त्वा गतोऽगस्त्यो भगवान्नृपसानुगः इंद्रद्युम्नोऽपि राजर्षिर्दिष्टं तदुपधारयन् ११ आपन्नः कौंजरीं योनिमात्मस्मृतिविनाशिनीम् हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेप्यनुस्मृतिः १२ एवं विमोक्ष्य गजयूथपमब्जनाभस्तेनापि पार्षदगतिं गमितेन युक्तः गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतं स्वभवनं गरुडासनोऽगात् १३ एतन्महाराज तवेरितो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणम् स्वर्ग्यं यशस्यं कलिकल्मषापहं दुःस्वप्ननाशं कुरुवर्य शृण्वताम् ॥ १४ ॥

तर्हि पश्चात्कथं स्मृतिर्जाता तत्राह हरेरर्चनस्यानुभावेनेति १२ अद्भुतं स्वभवनमगात् १३ एतत् गजराजमोक्षणं नाम कृष्णानुभावस्तवेरितः कथं

४
भा०अ० अतः श्रेयस्कामा ये एतद्यथावदनुकीर्त्तयंति १५ अनेन श्रेयो भवतीति कुतो ज्ञानं साक्षाद्भगवद्वचनादेवेत्या ॥१॥८॥४॥
टी० यथाऽनुकीर्त्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातयः शुचयः प्रातरुत्थाय दुःस्वप्नाद्युपशां
१२ तये १५ इदमाह हरिः प्रीतो गजेंद्रं कुरुसत्तम शृण्वतां सर्वभूतानां सर्वभूतमयो
विभुः १६ श्रीभगवानुवाच ये मां त्वां च सरश्चेदं गिरिकंदरकाननम् वेत्रकीचक
वेणूनां गुल्मानि सुरपादपान् १७ शृंगाणीमानि धिष्ण्यानि ब्रह्मणो मे शिवस्य च
क्षीरोदं मे प्रियं धाम श्वेतद्वीपं च भास्वरम् १८ श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां गदां कौमो
दकीं मम सुदर्शनं पांचजन्यं सुपर्णं पतगेश्वरम् १९ शेषं च मत्कलां सूक्ष्मां श्रि
यं देवीं मदाश्रयाम् ब्रह्माणं नारदमृषिं भवं प्रल्हादमेव च २० मत्स्यकूर्मवराहाद्यै
रवतारैः कृतानि मे कर्माण्यनंतपुण्यानि सूर्यं सोमं हुताशनम् २१ प्रणवं सत्यम
व्यक्तं गोविप्रान्धर्ममव्ययम् दाक्षायणीर्धर्मपत्नीः सोमकश्यपयोरपि २२ गंगां।
सरस्वतीं नंदां कालिंदीं सितवारणम्॥ इह इदमाहेत्यादि यावत्समाप्ति १६ प्रसंगादन्यस्यापि
स्मरणे फलमुच्यते सर्वेषां द्वितीयांतानां स्मरंतीत्यष्टमेनान्वयः १७।१८।१९।२०।२१ अव्यक्तं मायां अव्ययं धर्मं

णमैरावतम् २३ सुरसमाहिताः एकाग्रचित्ताः ममरूपाणि मद्विभूतीः २४।२५ जलजोत्तमं शंखवरं प्रध्मायवाद-
यित्वा २६ ॥ इति श्रीभा० अ० टी० च० ध्यायः ४ ॥ अमृताख्यानमष्टाभिरध्यायैरनुवर्ण्यते स्वभक्तपक्षपातेन यत्र

ध्रुवं ब्रह्मऋषीन्सप्त पुण्यश्लोकांश्च मानवान् २३ उत्थायापररात्रांते प्रयताः सुस-
माहिताः स्मरंति मम रूपाणि मुच्यंते ह्येनसोऽखिलात् २४ ये मां स्तुवंत्यनेनांग प्रति-
बुध्य निशात्यये तेषां प्राणात्यये चाहं ददामि विमलां मतिम् २५ श्रीशुकउवाच इ-
त्यादिश्य हृषीकेशः प्रध्माय जलजोत्तमम् हर्षयन्विबुधानीकमारुरोह खगाधि-
पम् ॥ २६ ॥ इति श्रीभाग० म० अ० गजेंद्रमोक्षणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ४ ॥ श्रीशुक
उवाच राजन्नुदितमेतत्ते हरेः कर्माघनाशनम् गजेंद्रमोक्षणं पुण्यं रैवतं त्वंतरं शृणु १
पंचमो रैवतो नाम मनुस्तामससोदरः बलिविंध्यादयस्तस्य सुता अर्जुनपूर्वकाः
२ विभुरिंद्रः सुरगणा राजन्भूतरयादयः हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्वबाह्वादयो द्वि-
जाः ३ पत्नी विकुंठा शुभ्रस्य वैकुंठैः सुरसत्तमैः ॥ ॐ प्रार्थितं प्रभोः १ पंचमे पंचमं चाथ षष्ठं वा
कथयन्मनुम् विप्रशापाच्च निःश्रीकैः कृतां देवैर्हरेः स्तुतिम् २।१ तामसश्चतुर्थो मनुः तस्य सोदरः भ्राता २।३।६

४।५ तस्यवैकुंठसंज्ञस्यहरेरनुभावःसनकादिशापेनदैत्यतांप्राप्ताभ्यांस्वपार्षदाभ्यांवाराहादिरूपेणयुद्धादिलक्ष

तयोःस्वकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वयम् ४ वैकुंठःकल्पितोयेनलोकोलोकन
मस्कृतः रमयाप्रार्थ्यमानेनदेव्यातत्प्रियकाम्यया ५ तस्यानुभावःकथितोगुणाश्च
परमोदयाः भौमान्रेणून्सविममेयोविष्णोर्वर्णयेद्गुणान् ६ षष्ठश्चचक्षुषःपुत्र
श्चाक्षुषोनामवैमनुः पुरुःपुरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः ७ इंद्रोमंत्रद्रुमस्त
त्रदेवाआप्यादयोगणाः मुनयस्तत्रवैराजन्हविष्मद्वीरकादयः ८ तत्रापिदेवःसंभूत्यां
वैराजस्याभवत्सुतः अजितोनामभगवानंशेनजगतःपतिः ९ पयोधिंयेननिर्मथ्य
सुराणांसाधितासुधा भ्रममाणोंऽभसिधृतःकूर्मरूपेणमंदरः १० राजोवाच यथाभ
गवताब्रह्मन्मथितःक्षीरसागरः यदर्थंवायतश्चाद्रिंदधारांबुचरात्मना ११ यथाऽमृ
तंसुरैःप्राप्तंकिंचान्यदभवत्ततः एतद्भगवतःकर्मवदस्वपरमाद्भुतम् १२ ॥ १२ ॥

णःगुणाश्चब्रह्मण्यतादयःपरमोदयाश्चमहर्द्धयःकथिताःतृतीयस्कंधादिषु ६। ७। ८। ९। १० यतोहेतोःअंबु रामः
चरात्मनाकूर्मरूपेण ११ सुराणांसाधितासुधेत्युक्त्यायुद्धाद्यपिसूचितंअतः पृच्छतिकिंचान्यदिति १२॥ ८। १३

१३।१४ नोत्तिष्ठेरन्न पुनर्जीवन्ति स्मेत्यर्थः १५ दुर्वाससा हि कदाचिन्मार्गे गच्छता मिंद्रं दृष्ट्वा स्वकंठस्था मालात
स्मै दत्ता तेन च श्रीमदेनानादरेणैरावतस्य कुंभयोर्निक्षिप्ता स च गजोत्तमः पद्भ्यां तां मालां चूर्णीचकार ततः कुपि

त्वया संकथ्यमानेन महिम्ना सात्वतां पते। नातितृप्यति मे चित्तं सुचिरं तापतापितं
१३ श्रीसूत उवाच संपृष्टो भगवानेवं द्वैपायनसुतो द्विजाः अभिनंद्य हरेर्वीर्यमभ्या
चष्टुं प्रचक्रमे १४ श्रीशुक उवाच यदा युद्धेऽसुरैर्देवा बाध्यमानाः शितायुधैः गतास
वो निपतिता नोत्तिष्ठेरन्स्म भूयशः १५ यदा दुर्वाससः शापात्सेन्द्रा लोकास्त्रयो नृप निः
श्रीकाश्चाभवंस्तत्र नेशुरिज्यादयः क्रियाः १६ निशाम्यैतत्सुरगणा महेन्द्रवरुणाद
यः नाध्यगच्छन्स्वयं मंत्रैर्मंत्रयंतो विनिश्चयम् १७ ततो ब्रह्मसभां जग्मुर्मेरोर्मूर्द्ध
नि सर्वशः सर्वं विज्ञापयांचक्रुः प्रणताः परमेष्ठिने १८ स विलोक्येंद्रवाय्वादीन्निः
सत्वान्विगतप्रभान् लोकानमंगलप्रायानसुरानयथा विभुः १९ समाहितेन मन
सा संस्मरन्पुरुषं परम्॥ तो दुर्वासास्तं शशाप त्रिभिर्लोकैः सह त्वं निःश्रीको भवेति तदेतदाह यदा
दुर्वाससः शापादिति इज्यादयः यागाद्याः १६ असुरान् अयथा देववैलक्षण्येन बलपुष्ट्यादियुक्तान् विलोक्येत्य
र्थः १७।१८।१९ हरिं शरणं गताः

५
०अ० संतोयथापूर्वंसर्वैर्भाष्यामइतिहर्षेणोत्फुल्लंविकसितंवदनंयस्य २० मनुष्यादयोजरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजाः।
टी० यस्यावतारःपुरुषःतस्यांशोब्रह्मातस्यकलाःमरीच्यादयस्ताभिर्विसर्जिताःपुत्रपौत्रादिद्वाराजनिताः २१ ननुत
१४ र्हिसर्वेषांसोसमःस्यात्किंतच्छरणाश्रयेणसत्यम्यद्यप्येवंतथाप्यस्मत्पक्षपातीभविष्यतीत्याशयेनाह नयस्ये।

उवाचोत्फुल्लवदनोदेवान्सभगवान्परः २० अहंभवान्यूयमथोऽसुरादयोमनुष्य।
तिर्यग्द्रुमघर्मजातयः यस्यावताराशकलाविसर्जिताव्रजामसर्वेशरणंतम।
व्ययम् २१ नयस्यवध्योनचरक्षणीयोनोपेक्षणीयादरणीयपक्षः अथापिसर्गस्थि
तिसंयमार्थंधत्तेरजःसत्वतमांसिकाले २२ अयंतुतस्यस्थितिपालनक्षणःसत्वं।
जुषाणस्यभवायदेहिनाम् तस्माद्व्रजामःशरणंजगद्गुरुंस्वानांसनोधास्यतिशंसुरप्रि।
प्रियः २३ श्रीशुकउवाच इत्याभाष्यसुरान्वेधाःसहदेवैररिंदम अजितस्यपदं।
साक्षाज्जगामतमसःपरम् २४ तत्रादृष्टस्वरूपायश्रुतपूर्वायवैविभो स्तुतिमब्रू
तदैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेंद्रियः २५॥ ७ निद्राभ्यांस्थितिपालनस्यक्षणःकालःअतःसुरप्रियः
सन्स्वीयानांनःशंसुखंकरिष्यति २२।२३ यत्रक्षीराब्धौहरेर्वासःतदेवतमसःपरंस्थानंयद्वालोकालोका। रामः
सरतोयत्रमःस्तनःपरंस्थानंजगाम २४ दैवीभिःलोकेअप्रसिद्धाभिःवैदिकीभिर्गीर्भिःस्तुतिमकरोत् २५। १४

देववरंत्वांनमामहेदेववरंत्वांनमामेतिवावरत्वेहेतुःससंकुतःअविक्रियंतत्कुतःअनंतंआद्यंचअनादिम्।
आद्यंतवंतोहिरज्ज्वादिविक्रियायुक्ताभवंतिकिंचगुहाशयंसर्वांतरंकुतःनिष्कलंनिरुपाधिंतत्कुतोऽप्रतर्क्यंते
त्कुतःमनोग्रयानंमनसोपिजविष्ठंमनःप्राप्यस्थानेततःप्रागेवविद्यमानत्वात्तथाचश्रुतिःअनेजदेकंमनसो।
जवीयोनैनद्देवाआप्नुवन्पूर्वमर्शन्तद्धावतोन्यानत्येतितिष्ठदितिवचसाअनिरुक्तंअविषयत्वात्यद्वाचाऽन
भ्युदितंयेनवागभ्युद्यतइतिश्रुतेःमनोवचसोरगोचरत्वादप्रतर्क्यंयथेष्टंवासर्वेषांहेतुहेतुमद्भावः२६किंचप्राणा

श्रीब्रह्मोवाच अविक्रियंसत्यमनंतमाद्यंगुहाशयंनिष्कलमप्रतर्क्यम् मनोऽग्र
यानंवचसाऽनिरुक्तंनमामहेदेववरंवरेण्यम् २६ विपश्चितंप्राणमनोधियात्मना
मर्थेन्द्रियाभासमनिद्रमव्रणम् छायातपौयत्रनगृध्रपक्षौतमक्षरंखंत्रियुगंव्रजा
महे २७ अजस्यचक्रंत्वजयेर्यमाणंमनोमयंपंचदशारमाशु॥ दीनांविपश्चितंज्ञातारम्।

आत्माअहंकारोदेहोवानतुतद्व्यतिरिक्तंज्ञेयमस्तीत्याह अर्थोविषयः इंद्रियाणितद्ग्राहकाणितदुभयरूपे।
णाभासतइतिनथातंतथाप्यनिद्रंस्वप्नदृष्टवद्ज्ञानरहितंकुतः अव्रणंअदेहं अतएवअक्षरंखमिवव्यापिनंसर्व।
त्रहेतुः यत्रयस्मिन्गृध्रपक्षौजीवपक्षपातिनोच्छायातपौअविद्याचनन्निवर्तिकाविद्याचनास्तितंत्रियुगंत्रिषुयुगे
ष्वाविर्भवंतंतंशरणंव्रजाम २७ तदेवमविक्रियत्वादिभिः सर्वज्ञत्वादिभिश्चसत्यत्वंवरेण्यत्वंचोक्तंसंसारचक्राधा
रत्वेनापितद्देवदर्शयन्नाह अजस्यजीवस्यचक्रंचक्रवदावर्त्तमानंदेहादिअजयामाययाप्रेर्यमाणम्यत्रयः॥ २८

अ॰ ोयस्ययदधिष्ठानमाहुस्तमृतंसत्त्वंप्रपद्येकथंभूतंचक्रंमनोमयंमनःप्रधानंदशेंद्रियाणिपंचप्राणाश्चेत्येवं
पं॰ दश अरा यस्य आशु शीघ्रगं त्रयो गुणा नाभिरिव मध्ये यस्य विद्युदिव चलम् अष्टौ प्रकृतयो नेमयइवावरणा
नि यस्य २८ सर्वजीवनियंतृत्वादिना च वरिष्ठत्वमाह यदिति यउपसुपर्णं जीवसमीपे तं नियंतृत्वेनआसांचकार आ
स्ते अद्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्वजातइतिश्रुतेः यद्वाभक्तरक्षार्थंगरुडस्योपरिउपविष्टइत्यर्थः
तर्हि देहस्थत्वात् भक्तरक्षणादिक्रियावेशाज्जीवसाम्यस्यात्तत्राह एकवर्णज्ञानैकस्वरूपंतमसःप्रकृतेःपरंअलो

त्रिणाभिविद्युच्चलमष्टनेमियदक्षमाहुस्तमृतंप्रपद्ये २८ यएकवर्णंतमसःपरंतद्
लोकमव्यक्तमनंतपारम् आसांचकारोपसुपर्णमेनमुपासतेयोगरथेनधीराः
२९ नयस्यकश्चातितितर्तिनायांययाजनोमुह्यतिवेदनार्थम् तंनिर्जितात्मात्मगु
णंपरेशंनमामभूतेषुसमंचरंतम् ३० इमेवयंयस्त्रिययैवतन्वासत्वेनसृष्टाबहिरं

कं अदृश्यं अव्यक्तं निर्विकल्पं अनंतपारं कालतो देशतश्चापरिच्छिन्नं ततब्रह्मैव यःअप्रच्युतस्व ॥ तराविः
रूपत्वात् नजीवसाम्यं तयोरन्यः पिप्पलंस्वाद्वत्यनश्नन्न्यो अभिचाकशीतीतिविशेषश्रवणादित्यर्थः अतएवयं
धीराः योगेनरथेन प्राप्तिसाधनेनोपासते भजंते तंनमामेत्युत्तरेणान्वयः २९ मायानियंतृत्वेना पिजीवसाम्यंपरि
हरन् वरिष्ठत्वमाह यस्यमायांकश्चिदपिनातितितर्तिनातिक्रामति कथंभूतां जनो यया मुह्यति अर्थं आत्मस्वरूपं रमः
नतुवेद निर्जित आत्मा आत्मशक्तिर्माया वतद्गुणाश्चयेन तम् ३० अर्थनवेदेनियदुक्तं तत्प्रपंचयन्नाह इमेवयंदे॥२॥ १५

वाक्षयश्च — त्रियया तन्वा सत्वेनैव सृष्टा अपि बहिरं तश्च सत्वप्रकाशाभ्यामाविः प्रकटमपि सूक्ष्मां गतिं नि रुपाधिस्वरूपं न विद्मः इतरप्रधानाः रजस्तमोमयाः कुतो विदुः तं नमामेति पूर्वेणैवान्वयः ३१ इदानीं वैराजरूपेण स्तुवन्प्रार्थयते पादौ महीति द्वादशभिः यत्र मर्त्यां जरायुजादिभूतसर्गः सा मही यस्य पादौ स नः प्रसीदतु आत्मतंत्रः पा दादिमत्वेऽपि न तत्परतंत्रः कुतः ब्रह्म अप्रच्युतरूपः तत्कुतः महती विभूतिरैश्वर्यं यस्य सः ३२ उदारं वीर्यं शक्तिर्यस्य

गतिं न सूक्ष्मामृषयश्च विद्महे कुतोऽसुराद्या इतरप्रधानाः ३१ पादौ महीयं स्वकृतैव यस्य चतुर्विधो यत्र हि भूतसर्गः स वै महापूरुष आत्मतंत्रः प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूतिः ३२ अंभस्तु यद्रेत उदारवीर्यं सिध्यंति जीवंत्युत वर्द्धमानाः लोका स्त्रयोथाखिललोकपालाः प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूतिः ३३ सोमं मनो यस्य समामनंति दिवौकसां वै बलमंध आयुः ईशो नगानां प्रजनः प्रजानां प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३४ अग्निर्मुखं यस्य तु जातवेदा जातः क्रियाकांडनिमित्तजन्मा॥

अंभो यस्य रेतः स नः प्रसीदतु उदारवीर्यतामाह यतोंभसो लोकादयः सिध्यंति जायंते ३३ यः सोमो देवानामंधः अन्नं अत एव बलमायुश्च नगानां वृक्षाणां प्रकर्षेण जनयति वर्द्धयतीति प्रजनः तं यस्य मनः समामनंति स नः प्रसीदतु ३४ अग्निर्यस्य तु मुखं जातः कथंभूतः जातं वेदो धनं यस्मात् क्रियाकांडं तत्प्रतिपाद्यं कर्म तं निवृत्तं जन्म यस्य अंतः समुद्रे उदरमध्ये स्वधातून्

पाकार्हानेवात्मादीन् अनुपचन् प्रसिद्धसमुद्रेपिवाडवानलरूपेणउदकान्येवानुपचन्नग्निः ३५ एषतरणि॰
र्यस्यचक्षुरासीत् कथंभूतः देवायानम् अर्चिरादिमार्गदेवतात्रयीमयः सैषात्रय्येवविद्यानपतीतिश्रुतेः ब्रह्मणो
धिष्ण्यंउपासनास्थानंयएषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषइतिश्रुतेः मुक्तेर्द्वारंदेवयानत्वात् अमृतंचपुण्यलोकत्वात्

अंतःसमुद्रेऽनुपचन्स्वधातून्प्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३५ यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देव
यानंत्रयीमयोब्रह्मणएषधिष्ण्यम् द्वारंचमुक्तेरमृतंचमृत्युःप्रसीदतान्नःसमहाविभू
तिः ३६ प्राणादभूद्यस्यचराचराणांप्राणःसहोबलमोजश्चवायुः अन्वास्मसंम्राजमिवा
नुगावयंप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३७ श्रोत्राद्दिशोयस्यहृदश्चखानिप्रजज्ञिरेखं
पुरुषस्यनाभ्याः प्राणेंद्रियात्मासुशरीरकेतंप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३८ बलान्महें
द्रस्त्रिदशाःप्रसादान्मन्योर्गिरीशोधिषणाद्विरंच्यः खेभ्यश्चछंदांस्यृषयोमेढ्रतःकःप्रसी भूतिः ३९

मृत्युश्चकालात्मकत्वात् एवंभूतस्तरणिर्यस्यचक्षुःसःप्रसीदतु ३६ एवंभूतोवायुःचरा ॥दतान्नःसमहावि
चराणांसहआदिधर्मवान्प्राणःयंप्राणंवयंबुध्याद्यधिष्ठातारोदेवाःसम्राजंभृत्याइवअन्वास्मअनुसृत्यस्थिताः।
एवंभूतोवायुर्यस्यप्राणादभूत्सः ३७ खानिदेहगतानिछिद्राणिप्राणःपंचवृत्तिः इंद्रियाणिच आत्मामनश्च असवो
नागकूर्मादयःशरीरंचतेषांकेतनम् आश्रयभूतंखंयस्यपुरुषस्यनाभ्याःप्रजज्ञेसः ३८ यस्यबलान्महेंद्रोजज्ञे छंदांसि

ऋषयश्चखेभ्यः कः प्रजापतिः ३९॥

इतरः अधर्मः ४० विट् वैश्यः ओजः नैपुण्यंतस्यवृत्तिः अंघ्रिः अंघ्रिजावित्यर्थः अवेदशूद्रो अवेदः वेदव्यतिरिक्ता शुश्रूषावृत्तिः तद्वृत्तिमान् शूद्रश्च पाठांतरं सुगमम् ४१ उपरिष्टादुत्तरोष्ठात् नस्तः नासिकातो द्युतिः कांतिः पशव्यः पशूनांहितः कामः स्पर्शेनाभूत् ४२ द्रव्यंभूतानिवयः कालंविशेषंलौकिकप्रपंचंयद्यस्मात् दुर्विभाव्यंकुतः प्रबुधा

श्रीर्वक्षसः पितरश्छाययासन्धर्मस्तनादितरः पृष्ठतोऽभूत् द्यौर्यस्यशीर्ष्णोऽप्सरसो
विहारात्प्रसीदतांनः समहाविभूतिः ४० विप्रोमुखंब्रह्मचयस्यगुह्यंराजन्यआसी-
द्भुजयोर्बलंच ऊर्वोर्विडोजोंघ्रिरवेदशूद्रौप्रसीदतांनः समहाविभूतिः ४१ लोभोधरा-
त्प्रीतिरुपर्यभूद्द्युतिर्नस्तः पशव्यः स्पर्शेनकामः भ्रुवोर्यमः पक्ष्मभवस्तुकालः प्रसी-
दतांनः समहाविभूतिः ४२ द्रव्यंवयः कर्मगुणान्विशेषंयद्योगमायाविहितान्वदंतिय-
द्दुर्विभाव्यंप्रबुधापबाधंप्रसीदतान्नः समहाविभूतिः ४३ नमोस्तुतस्माउपशांतशक्त-
येस्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने गुणेषुमायारचितेषुवृत्तिभिर्नसज्जमानायनभस्व-
द्ऊतये ४४

पबाधंविद्वद्भिरपोह्यमानंपाठांतरेप्रबुधानांमायेत्यवबोधोयस्मिन्नित्यर्थः ४३ तदेवंसप्रपंचमुप-
वर्ण्यनिष्प्रपंचमुपवर्णयन्प्रणमतिनमोस्त्वितिवृत्तिभिर्दर्शनादिभिः नभस्वान्वायुः तस्येवऊतिर्लीलायस्यत-
स्मै ४४ ॥ श्रीरामः ॥

५

भा० अ० तेसस्मितंमुखांबुजंदिदृक्षूणांनोस्मच्चक्षुरादिकरणगोचरंयथाभवत्येवंचात्मानंदर्शय ४५ भक्तेच्छानुवर्त्तित्वंचत

टी० १ वबहुशोदृष्टमेवेत्याह तैस्तैरिति यन्नोदुर्विषहमशक्यंकर्मतद्भगवान्स्वयमेवकरोतिहि ४६ नचबहिर्मुखानामि

१७ वत्वद्भक्तानामस्माकंत्वय्यर्पितानिपूर्वपुण्यानिविपरीतफलानिभवितुमर्हन्तीत्याह क्लेशोभूरिर्येषुअल्पसारंफलंये

षुयद्वाविफलान्येवसकामानांकर्माणित्वय्यर्पितंतुनैवतथेति ४७ तत्रावैफल्यमुपपादयति अवमःअकल्पोपिक

सत्वंनोदर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरम् प्रपन्नानांदिदृक्षूणांसस्मितंतेमुखांबुजम् ।

४५ तैस्तैःस्वेच्छाधृतैरूपैःकालेकालेस्वयंविभो कर्मदुर्विषहंयन्नोभगवांस्तत्करो

तिहि ४६ क्लेशभूर्य्यल्पसाराणिकर्माणिविफलानिच देहिनांविषयार्त्तानांनतथैवा

र्पितंत्वयि ४७ नाऽवमःकर्मकल्पोपिविफलायेश्वरार्पितः कल्पतेपुरुषस्यैवसह्या

त्मादयितोहितः ४८ यथाहिस्कंधशाखानांतरोर्मूलावसेचनम् एवमाराधनंविष्णोः

सर्वेषामात्मनश्चहि ४९ ॥ ४९ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीरामः ॥

मकल्पःकर्माभासोपिईश्वरार्पितश्चेद्विफलायासायनकल्पतेहि यस्मात्सएषईश्वरःपुरुषस्यात्मा अतएवदयि

तोहितश्च नत्वात्मनिदयितेहितेचार्पितंनिष्फलंस्यात् ४८ अमंतफलत्वमाह यथाहिमूलावसेचनंस्कंधानांशा रामः

खानांचभवति ४९ ॥ ४९ ॥ रामः ॥ २७

एवंसत्यपित्वदर्पितकर्मणांत्वद्भक्तानामस्माकंयन्निमित्तमिदंदुःखमितित्वमेववेत्सीत्याशयेनाह नमइति दुर्वि
तर्क्याण्या त्मकर्माणिस्वभावचेष्टितानियस्यतस्मै ५० ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेटीकायांपंचमो
ऽध्यायः ५ षष्ठेपुनःस्तुतिर्विष्णावाविर्भूतेसुरैःकृता तन्मंत्रेणासुरैःसाकममृतार्थेमहोद्यमः १ सहस्राकाणामुद

नमस्तुभ्यमनंतायदुर्वितर्क्यात्मकर्मणे निर्गुणायगुणेशायसत्वस्थायचसांप्रतम् ॥
५० ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेपंचमोऽध्यायः ५ ॥श्री
भगवानुवाच एवंस्तुतःसुरगणैर्भगवान्हरिरीश्वरः तेषामाविरभूद्राजन्सहस्रा
र्कोदयद्युतिः १ तेनैवमहसासर्वेदेवाःप्रतिहतेक्षणाः नापश्यन्खंदिशःक्षोणीमात्मा
नंचकुतोविभुम् २ विरिंचोभगवान्दृष्ट्वासहशर्वेणतांतनुं स्वच्छांमरकतश्यामां
कंजगर्भारुणेक्षणाम् ३ तप्तहेमावदातेनलसत्कौशेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वांगीं
सुमुखींसुंदरभ्रुवम् ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

येद्युतिरिवद्युतिर्यस्य १ महसातेजसाप्रतिहतानीक्षणानिचक्षूंषियेषाम् २ तामाविर्भूतांतनुंविरिंचोदृष्ट्वातुष्टा
वेतिपंचमेनान्वयः कंजगर्भवदरुणेईक्षणेयस्याः ३ तप्तहेमवदवदातेनपीतेनलसताकौशेयवाससायुक्तांप्रस
न्नानिचारूणिसर्वाण्यंगानियस्याःशोभनंसुखंयस्याःसुंदरेभ्रुवौयस्याः ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

महांतोमणयोयस्मिन् तेनकिरीटेनकर्णाभरणेकुंडलेताभ्यांनिर्भातौयेकपोलौताभ्यांश्रीमुखांबुजेयस्याः ५ कौ।
स्तुभआभरणंकंठेयस्याः लक्ष्मीवक्षसिबिभ्रतीम ६ देवप्रवरोब्रह्मासर्वांगैरवनिंगतैःसाष्टांगप्रणतैः अनाविर्भ
विर्भावसियंनाभूताभूदितिब्रुवन्ब्रह्माभिप्रैतिनित्यत्वविभुत्वेभगवत्तनोः ७ श्री मूर्त्तेरयमाविर्भावएव नत्वस्मदा

महामणिकिरीटेनकेयूराभ्यांचभूषिताम् कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबु।
जाम् ५ कांचीकलापवलयहारनूपुरशोभिताम् कौस्तुभाभरणांलक्ष्मीं बिभ्रतीं व
नमालिनीम् ६ सुदर्शनादिभिःस्वास्त्रैर्मूर्त्तिमद्भिरुपासिताम् तुष्टावदेवप्रवरःस।
शर्वःपुरुषंपरम् सर्वामरगणैःसाकंसर्वांगैरवनिंगतैः ७ ब्रह्मोवाच अजातजन्म।
स्थितिसंयमायाऽगुणायनिर्वाणसुखार्णवाय अणोरणिम्नेऽपरिगण्यधाम्नेमहानु
भावायनमोनमस्ते ८ रूपंतवैतत्पुरुषर्षभेज्यंश्रेयोर्थिभिर्वैदिकतांत्रिकेण योगेन।
धातःसहनस्त्रिलोकान्पश्याम्यमुष्मिन्नुह विश्वमूर्त्तौ ९॥ ९ ॥ ९ ॥२

दिवज्जन्मादितवास्तीत्याह नजाताजन्मादयोयस्यकुतः अगुणायाऽतोनिर्वाणसुखस्यार्णवायअपारमोक्षसुख
स्यार्णवाय अपारमोक्षसुखस्वरूपायेत्यर्थः तथापि अणोरप्यणिम्ने अतिसूक्ष्मायदुर्ज्ञेयत्वात् वस्तुतस्तुअपरिग।
ण्यंइयत्तातीतंधाममूर्त्तिर्यस्यतस्मैनचतदसंभावितम् यतः महानचिंत्योनुभावोयस्यतस्मै ८ तन्मूर्त्तैःसनातनात्वम

एतत्तवरूपंवैदिकेनत्रांत्रिकेणचयोगेनउपायेनश्रेयोर्थिभिः सदाइज्यंपूज्यंअतोनेदमिदानीमपूर्वंजानमि-
तिभावः नतुयूयंदेवापूज्यत्वेनप्रसिद्धाःसत्यंसर्वेप्यत्रैवांनर्भूताइत्याह अहोस्फुटंअमुष्मिंस्त्वयिनोऽस्मान्स्त्रि
लोकांश्चसहपश्यामितत्रहेतुःविश्वंमूर्तौयस्य अतस्त्वैतद्रूपेपरिछिन्नमपिनभवतीतिभावः ९ विश्वमूर्तित्व
मेवाह त्वयीति घटस्यमृत्तिकायथाआदिरंतश्चमध्यंचतथात्वमस्यजगतःतत्रहेतुःपरस्मात्प्रधानादपिपरः १०

त्वय्यग्रआसीत्त्वयिमध्यआसीत्त्वय्यंतआसीदिदमात्मतंत्रे त्वमादिरंतोजगतो:
स्यमध्यंघटस्यमृत्स्नेवपरःपरस्मात् १० त्वंमाययात्माश्रययास्वयेदंनिर्माय विश्वं
तदनुप्रविष्टःपश्यंतियुक्तामनसामनीषिणोगुणव्यवायेप्यगुणंविपश्चितः ११ य
थाऽग्निमेधस्यऽमृतंचगोषुभुव्यन्नमंबूद्यमनेचवृत्तिम् योगैर्मनुष्याअधियंतिहि
त्वांगुणेषुबुध्याकवयोवदंति १२॥ १२ ॥ १२ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ६

मृत्तिकादृष्टांतेनपरिणामंप्राप्तंवारयति त्वमिति वयास्वाधीनयाअतएवगुणानांव्यवायेपरिणामेप्यगुणमे
वत्वांयुक्ताःपश्यंतिमनीषिणोविवेकिनः विपश्चितःशास्त्रज्ञाः ११ एतदेव सदृष्टांतमाह यथाग्निंकाष्ठेमथने
नअमृतमाज्यंगोषुदोहनादिनाभुविअन्नंव्रीह्यादिकर्षणादिनाअंबुचखननेनउद्यमनेपुरुषकारेवाणिज्या
दिनावृत्तिंजीविकाम् यद्वा अंबुनःउद्यमनेघटीयंत्रादिनोद्धरणेयोगैरुपायैर्मनुष्याअधियंतिप्राप्नुवंतितथा।

कवयस्त्वां बुध्वा गुणेषु धियं तिवदंतिच १२॥ ९॥ हेनाथसरोजनाभ अनिचिरादीक्षितमर्थं तयोगेक्षाप्यंलां सम्यगुज्जिहानं आविर्भवंतं प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा ऽद्यवयं निर्वृतिंगताः दवार्त्तादावाग्निपीडिताः १३ यद्विधेयं तत्कथ येतिचेत्तत्राह हेअंतरात्मन् अशेषसाक्षिणस्तव हि: किंवान्यैर्विज्ञाप्यमस्ति १४ यूयमेव किंचित्कुरुतेतिचे

तत्त्वांवयंनाथसमुज्जिहानंसरोजनाभातिचरेक्षितार्थम् दृष्ट्वागतानिर्वृतिमद्यसा वेंगजादवार्त्ताइवगांगमंभः १३ सत्वंविधत्स्वाखिललोकपालावयंतदर्थास्तवपा दमूलम् समागतास्तेबहिरंतरात्मन्किंचान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः १४ अहंगि रित्रश्चसुरादयोयेदक्षादयोऽग्नेरिवकेतवस्ते किंवाविदामेशपृथग्विभाताविध त्स्वशंनोद्विजदेवमंत्रम् १५ श्रीशुकउवाच एवंविरिंच्यादिभिरीडितस्तद्विज्ञायते षांहृदयंयथैव जगादजीमूतगभीरयागिराबद्धाञ्जलीन्संवृतसर्वकारकान् १६ ए कएवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्येसुरेश्वरः विहर्तुकामस्तानाहसमुद्रोन्मथनादिभिः १७

त्राह अहमिति अग्नेः केतवो विस्फुलिंगाइव ते त्वत्तो वयं पृथग्विभाताः संतः आत्मनः शं श्रेयः किंवाविद्मः अतस्त्वमेव द्विजानां देवानां च मंत्रं विधत्स्व इदं कुरुतेत्युपायमुपदिशेत्यर्थः १५ तद्दयं मंत्रउपदेष्टव्य इति अभिप्रेतं यथैव तथैव विज्ञाय जगाद संवृतानि नियमितानि सर्वाणि कारकाणीन्द्रियाणि वैः तान् १६ ईश्वरस्यापि तथैवाभिप्रे

हेऽसुराः हे देवाः अन्येच गंधर्वादयः त्वः आत्मनो यावद्भवो वृद्धिर्भवति । १९ अर्थस्य प्रयोजनस्य पदवीं सिद्धिं प्राप्नैः त
तः पश्चादहिमूषकवद्वध्यघातकभावेन वर्त्तितव्यमिति शेषः यद्वा पेटिकायां निरुद्धो हिर्यथा निर्गमद्वारविधानार्थं प्रथ
मं मूषकेण संधिं विधत्ते पश्चात्तमेव कदाचिद्भक्षयति तथाऽर्थमार्गप्रवृत्तैः प्रथमं संधेयादित्यर्थः २० ततस्तैः सह यत्कार्यं

श्रीभगवानुवाच हंत ब्रह्मन्नहो शंभो हे देवा मम भाषितम् शृणुताव हिताः सर्वे श्रेयो वः
स्याद्यथासुराः १८ यात दानवदैतेयैस्तावत्संधिर्विधीयताम् कालेनानुगृहीतैस्तैर्याव
द्वो भव आत्मनः १९ अरयोऽपि हि संधेयाः सति कार्यार्थगौरवे अहिमूषकवद्देवा ह्यर्थ
स्य पदवीं गतैः २० अमृतोत्पादने यत्नः क्रियतामविलंबितम् यस्य पीतस्य वै जंतुर्मृत्यु
ग्रस्तोऽमरो भवेत् २१ क्षिप्त्वा क्षीरोदधौ सर्वा वीरुत्तृणलतौषधीः मंथानं मंदरं कृत्वा ने
त्रं कृत्वा तु वासुकिम् २२ सहायेन मया देवा निर्मंथध्वमतंद्रिताः क्लेशभाजो भविष्यंति
दैत्या यूयं फलग्रहाः २३ यूयं तदनुमोदध्वं यदिच्छंत्यसुराः सुराः ॥ छ ॥ ॥

तदाह अमृतोत्पादन इति यस्यामृतस्य पीतस्य सतः अमरो भवेत् मृत्युग्रस्तोपि २१ नेत्रं रज्जुम् २२ अतंद्रिताः सं
यताः निर्मंथध्वमिति ननु तर्हि तेप्यमृतपानेनामराः स्युस्तत्राह क्लेशभाज इति २३ बलिभिः सहकारिभिः साध्या अ
र्थास्तदनुसरणं विना न सिध्यंतीति ॥ छ ॥ छ ॥ ॥ रामः ॥ कृष्णः ॥

कृत्वासामादिकमुपदिशनिर्यूयमिति द्वाभ्याम् हे असुराः संरंभेण संभ्रमेण सांत्वयासाममार्गेण यथा सिद्ध्यंति २४॥
वस्तुषु मथनादुत्पन्नेषु २५। २६ असुरास्तु बलिमुपेयुः उपजग्मुः २७ असंयत्तानपि दृष्ट्वा श्लोक्यः कीर्त्यर्हः २८

नसंरंभेणसिध्यंतिसर्वेऽर्थाःसांत्वयायथा २४ नभेतव्यंकालकूटाद्विषाज्जलधिसं
भवात् लोभःकार्योनवोजातुरोषःकामस्तुवस्तुषु २५ श्रीशुकउवाच इतिदेवान्समादि
श्यभगवान्पुरुषोत्तमः तेषामंतर्दधेराजन्स्वच्छन्दगतिरीश्वरः २६ अथतस्मैभगव
तेनमस्कृत्यपितामहः भवश्चजग्मतुःस्वंस्वंधामोपेयुर्बलिंसुराः २७ दृष्ट्वारीनप्य
संयत्तानजातक्षोभान्स्वनायकान् न्यषेधद्दैत्यराट्श्लोक्यःसंधिविग्रहकालवित्
२८ तेवैरोचनिमासीनंगुप्तंचासुरयूथपैः श्रियापरमयाजुष्टंजिताशेषमुपागमन् २९
महेंद्रःश्लक्ष्णयावाचासांत्वयित्वामहामतिः अभ्यभाषततत्सर्वंशिक्षितंपुरुषोत्तमा
त् ३० तदरोचतदैत्यस्यतत्रान्येयेऽसुराधिपाः शम्बरोऽरिष्टनेमिश्चयेचत्रिपुरवासि
नः ३१॥

वैरोचनिंबलिंजितमशेषंत्रैलोक्यंयेनतम् २९ तत्सर्वंअमृतोन्मथनादि ३० तत्रये अन्येचासुरा
धिपाः पौलोमकालेयादयः शंबरादयश्चतेभ्यश्चअरोचत ३१॥ ३१॥ ३१॥ श्रीसीताराम

संविदम् समयम् ३२ परिघाइवबाहवोयेषाम् ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ विसर्जितःप्रस्था
ततोदेवासुराःकृत्वासंविदंकृतसौहृदाः उद्यमंपरमंचक्रुरमृतार्थेपरंतप ३२ त
तस्तेमंदरगिरिमोजसोत्पाट्यदुर्मदाः नदंतउदधिंनिन्युःशक्ताःपरिघबाहवः ३३
दूरभारोद्वहश्रान्ताःशक्रवैरोचनादयः अपारयंतस्तंवोढुंविवशाविजहुःपथि ३४
निपतन्सगिरिस्तत्रबहूनमरदानवान् चूर्णयामासमहताभारेणकनकाचलः ।
३५ तांस्तथाभग्नमनसोभग्नबाहूरुकंधरान् विज्ञायभगवांस्तत्रबभूवगरुडध्व
जः ३६ गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवान् ईक्षयाजीवयामासनिर्ज
रान्निर्व्रणान्यथा ३७ गिरिंचारोप्यगरुडेहस्तेनैकेनलीलया आरुह्यप्रययाव
ब्धिंसुरासुरगणैर्वृतः ३८ अवरोप्यगिरिंस्कंधात्सुपर्णःपततांवरः ययौजलांत
उत्सृज्यहरिणासविसर्जितः ३९ ॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधे
अमृतमथनेमंदराचलानयनंनामषष्ठोऽध्यायः ६ ॥ ॥ पितःसुपर्णेतत्रस्थितेवासु
केरागमनायोगादितिभावः ३९ ॥ ॥इतिअष्टमस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥ ९ ॥ श्रीरामः॥

७
भा०अ० टी० २१

सप्तमे मथनोद्भूतविषभीत्याऽखिलैर्जनैः स्तुतः सन्कृपया रुद्रः पपौ विषमितीर्यते १ फलभागेन तवाप्यमृते भागोऽस्ति

तेनागराजमामन्त्र्य फलभागेन वासुकिम् परिवीय गिरौ तस्मिन्नेत्रमब्धिं मुदा
न्विताः १ आरेभिरे सुसंयत्ता अमृतार्थे कुरूद्वह हरिः पुरस्ताज्जगृहे पूर्वं देवास्ततोऽ
भवन् २ तन्नैच्छन्दैत्यपतयो महापुरुषचेष्टितम् न गृण्हीमो वयं पुच्छमहेरंगम
मंगलम् ३ स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाः प्रख्याता जन्मकर्मभिः इति तूष्णीं स्थितान्दैत्यान्
विलोक्य पुरुषोत्तमः ४ स्मयमानो विसृज्याग्रं पुच्छं जग्राह सामरः कृतस्थानविभा
गास्त एवं कश्यपनंदनाः ५ ममंथुः परमायत्ता अमृतार्थं पयोनिधिम् मथ्यमानेऽर्ण
वे सोऽद्रिरनाधारो ह्यपोऽविशत् ६ ध्रियमाणोऽपि बलिभिर्गौरवात्पांडुनंदन ते सुनि
र्विण्णमनसः परिम्लानमुखश्रियः आसन्स्वपौरुषे नष्टे दैवेनातिबलीयसा ७ वि
लोक्य विघ्नेशविधिं तदेश्वरो दुरंतवीर्योऽवितथाभिसंधिः ॥ ॥ ॥ रामः

भविष्यतीति आमंत्र्य संमंत्र्य वासुकिं नेत्रं गिरौ परिवीय संवेष्ट्य अब्धिं मथितुमारेभिरे वासुकेः सुखं तीव्रं
दैत्यान्ग्राहयितुमेव पूर्वं हरिः पुरस्तान्मुखे जगृहे ततोऽभवन्सुरा जगृहुः १।२।३।४ कृतो धारणे स्थानविभा

गौ थैः ५।६ दैवेन हेतुना स्वपौरुषे नष्टे सति ७ विघ्नेशस्य विधिं तेन रचितं विघ्नम् ॥

२१

अवितथः सत्यो ऽभिसंधिः संकल्पो यस्य ८ लक्षयोजनः प्रस्तारः विस्तारो यस्यासीत् तथा तेन पृष्ठेन ९ तस्य गि रेः आवर्त्तनं भ्रमणम् अंगकंडूयनं मेने १० आसुरेण असुराकारेण दैवेन देवाकारेण रूपेण आविशन् ११ । १२ आस्य निश्वासाश्च अहींद्रस्य साहस्रपरिमिताः॥

कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत् प्रविश्य तोयं गिरिमुज्जहार ८ तमुत्थितं वीक्ष्य कुलाचलं पुनः समुत्थिता निर्मथितुं सुरासुराः ९ दधार पृष्ठेन स लक्षयोजनप्रस्तारिणा द्वीप इवापरो महान् ९ सुरासुरेंद्रैर्भुजवीर्यवेपितं परिभ्रमंतं गिरिमंग पृष्ठतः बिभ्रत्तदावर्त्तनमादिकच्छपो मेनेऽगकंडूयनमप्रमेयः १० तथासुरानाविशदासुरेण रूपेण तेषां बलवीर्यमीरयन् उद्दीपयन् देवगणांश्च विष्णुर्दैवेन नागेंद्रमबोधरूपतः ११ उपर्यगेंद्रं गिरिराडिवान्य आक्रम्य हस्तेन सहस्रबाहुः तस्थौ दिवि ब्रह्मभवेंद्रमुख्यैरभिष्टुवद्भिः सुमनोऽभिवृष्टः १२ उपर्यधश्चात्मनि गोत्रनेत्रयोः परेण ते प्राविशता समेधिताः ममंथुरब्धिं तरसा मदोत्कटा महाद्रिणा क्षोभितनक्रचक्रं १३ महींद्रसाहस्रकठोरदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुराः॥ त्मनि देवदैत्यमध्ये ।

गोत्रेद्रार्द्धरूपेण नेत्रे अभेद्याभेद्ररूपेण परेण हरिणा क्षोभितं नक्राणां चक्रं समूहो यस्मिन् १३ दशश्वसु

कठोराये दृगादयः तेभ्यो निर्गताभ्यामग्निधूमाभ्यामाहतं वर्चो येषां ते सरलाद्रुमावशेषाः १४ देवांस्तु भगवद्
शा घनाः समभ्यवर्षन् रः समुद्रोर्मिभिः उपगूढा वायवश्च शीतला ववुः वांति स्म कथंभूतान् तस्याहीन्द्रस्य श्वासशि
खाग्निभिर्हता प्रभा येषाम् धूम्राण्यंबरादीनि येषाम् १५ । १६ धृतोऽद्रिर्येन स धृताद्रिः भगवान् परमपुरुषोऽनं॰

पौलोमकालेयबलील्वलादयो दवाग्निदग्धाः सरला इवाभवन् १४ देवांश्च तच्छ्वासशि
खाहतप्रभान् धूम्राम्बरस्रग्वरकंचुकाननान् समभ्यवर्षन्भगवद्वशा घना ववुः समुद्रो
र्म्युपगूढवायवः १५ मथ्यमाने तथा सिंधौ देवासुरवरूथपैः यदा सुधा न जायेत निर्ममं
थाजितः स्वयम् १६ मेघश्यामः कनकपरिधिः कर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्नि भ्राजद्विलुलित
कचः स्रग्धरो रक्तनेत्रः जैत्रैर्दोर्भिर्जगदभयदैर्दंदशूकं गृहीत्वा मथ्नन्मथ्ना प्रतिगिरिरि
वाशोभताथोद्धृताद्रिः १७ निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विषं महोल्बणं हालहलाह्वमग्रतः
संभ्रांतमीनोन्मकराहिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगिलाकुलात् १८ ॥

॰तरमशोभत सन्वयः कथंभूतः कनकपरिधिः पीतवासाः कर्णयोर्विद्योतमाना विद्युत्कुंडललक्षणा यस्य तथा मूर्ध्नि भ्राजं
तो विलुलिताः कचा यस्य स तथा जैत्रैर्जिष्णुभिर्दन्दशूकं सर्पम् प्रतिगिरिः प्रतिद्वंद्वी पर्वतः १७ हालहलमित्या
ह्वा नाम यस्य संभ्रांता मीना उद्धृता मकरादयश्च यस्मिन् तस्मात् तिम्यादिभिराकुलाच्चेति तद्विषम् प्रति अप्रतिम

७८ ॥

कुतः उग्रो वेगो यस्य तदेवाह दिशि दिशीति यद्वा उग्रो वेगो येषां च स्वेदादयो यस्मात् अत एवासह्यं विलोक्य भीताः अन्येन केनाप्यरक्ष्यमाणाः सदाशिवं शरणं दुद्रुवुः जग्मुः १९ त्रिलोक्या उद्भवाय देव्या सह अद्रौ कैलासे आसीनम् तथापि मुनीनामभिमतं तेषामेवापवर्गाय तपो जुषाणम् २०। २१ निर्गुणं सगुणं चैव शिवं हरिपराङ्मैः

तदुग्रवेगं दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुत्सर्पदसत्ववीर्यम् भीताः प्रजा दुद्रुवुरंग सेश्वरा अरक्ष्यमाणाः शरणं सदाशिवम् १९ विलोक्य तं देववरं त्रिलोक्या भवाय देव्याऽभिमतं मुनीनाम् आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपो जुषाणं स्तुतिभिः प्रणेमुः २० प्रजापतय ऊचुः देवदेव महादेव भूतात्मन् भूतभावन त्राहि नः शरणापन्नांस्त्रैलोक्यदहनाद्विषात् २१ त्वमेकः सर्वजगत ईश्वरो बंधमोक्षयोः तं त्वामर्चंति कुशलाः प्रपन्नार्तिहरं गुरुम् २२ गुणमय्या स्वशक्त्याऽस्य सर्गस्थित्यप्ययान्विभो धत्से यदा स्वदृग्भूमन् ब्रह्मविष्णुशिवाभिधाम् २३ त्वं ब्रह्म परमं गुह्यं सदसद्भावभावनः॥ छ॥ ॥

मैः स्तुवंतस्तु प्रजेशाना नामन्यं तांतरं तयोः २२ नन्वेवंभूतो विष्णुरिति प्रसिद्धं तत्राहुः गुणमय्येति अस्य जगतो यदा सर्गादीन् धत्से तदा हे भूमन् स्वदृक् स्वतः सिद्धज्ञानः त्वं ब्रह्मादिसंज्ञां धत्से २३ तत्र हेतुः त्वं ब्रह्मेति सदसतो भावान् देवतिर्यगादिरूपान् भावयतीति तथा सृज्यं तु त्वद्व्यतिरिक्तं नास्तीत्याहुः॥ छ॥ ॥

आत्मैव त्वं नानाशक्तिभिर्जगद्रूपेणाभातः तस्मादीश्वरः २४ स्वतःसिद्धज्ञानत्वमुपपादयंतः जगदात्मना आभा
नप्रकारमाहुः त्वंशब्दस्य वेदस्य योनिः अतः स्वतःसिद्धज्ञानः त्वं जगदादिर्महत्तत्वम् आत्मा च अहंकारः कथं
भूतः प्राणेंद्रियद्रव्याणां कारणभूता गुणा यस्य राजसादित्रिविध इत्यर्थः स्वाभावादयश्च त्वमेव क्रतुः संकल्पः सस

नानाशक्तिभिराभातस्त्वमात्माजगदीश्वरः २४ त्वंशब्दयोनिर्जगदादिरात्माप्राणेंद्रिय
द्रव्यगुणःस्वभावःकालःक्रतुःसत्यमृतंचधर्मस्त्वय्यक्षरंयत्त्रिवृदामनंति २५ अ
ग्निर्मुखंतेऽखिलदेवतात्माक्षितिंविदुर्लोकभवांघ्रिपंकजम् कालंगतिंतेऽखि
लदेवतात्मनोदिशश्चकर्णौरसनेजलेशम् २६ नाभिर्नभस्तेश्वसनंनभस्वान्सूर्य
श्चचक्षूंषिजलंस्मरेतः परावरात्माश्रयणंतवात्मासोमोमनोद्यौर्भगवन्शिरस्ते २७
कुक्षिःसमुद्रागिरयोऽस्थिसंघारोमाणिसर्वौषधिवीरुधस्ते छंदांसिसाक्षात्तवसप्तधा
तवस्त्रयीमयात्मन्हृदयन्सर्वधर्मः २८॥ ऋतंचेतियोधर्मः सत्यम् महदादिस्वरूपत्वेहेतुः त्रि

वृत् त्रिगुणात्मकं यदक्षरं प्रधानं त्वयि तदाश्रयं तदामनंति यद्वा एवंभूते त्वयि त्रिवृदक्षरं प्रणवं प्रकाशकमा
हुरित्यर्थः २५ अखिलदेवतात्मा अग्निः सर्वा देवता इति श्रुतेः सोऽग्निस्तेमुखं हे लोकभव द्वितीयांतेषु विदुरित्य रामः
स्य संबंधः २६ परे अवरे च ये आत्मानो जीवास्तेषामाश्रयस्तवात्माऽहंकारः २७ त्रयीमयात्मन्वेदत्रयमूर्ते २८ ॥ २३

पंचोपनिषदः तत्पुरुषाघोरसद्योजातवामदेवेशानरूपामंत्रा येसुखेरष्टोत्तरत्रिंशन्मात्राणांवर्गः तेषामेवमंत्रा-
णां पदच्छेदेनाष्टोत्तरत्रिंशत्कलात्मकामंत्रा इत्यर्थः अवस्थितिः उपरतावस्था २९ अधर्मस्योमिषु दंभलोभा-
दिषु येरूर्मिभिर्विसर्गः संहारः यद्वा येः सत्वादिभिर्विविधः सर्गः तानिनेत्रत्रयम् हेदेव छंदोमयः सत्वेद्धाईक्ष-
णं साक्षान्मनुरितिपाठे मनुरितिवेदः तदेवाह छंदोमय इति ३० हे गिरित्र तेपरंज्योतिरखिलानां लोकपालादीनां

मुखानि पंचोपनिषदस्तवेशयेस्त्रिंशदष्टोत्तरमंत्रवर्गः यतच्छिवाख्यं परमार्थतत्वं देवः
स्वयंज्योतिरवस्थितस्ते २९ छायात्वधर्मोमिषुयेविसर्गोनेत्रत्रयंसत्वरजस्तमांसि सा-
क्षान्मनुः शास्त्रकृतस्तवेशाछंदोमयोदेवऋषिः पुराणः ३० नतेगिरित्राखिललोकपा-
लविरिंचिवैकुंठसुरेंद्रगम्यम् ज्योतिः परं यत्ररजस्तमश्चसत्वं नयद्ब्रह्मनिरस्तभेदम्
३१ कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकभूतद्रुहः क्षपयतः स्तुतयेनतत्ते यस्त्वंतकालइद-
मात्मकृतं स्वनेत्रवन्हिस्फुलिंगशिखयाभसितंनवेद ३२॥ गम्यंनभवति कुतः यत्ररजा-
आदिर्नास्ति किंतत् ज्योतिः यन्निरस्तभेदंब्रह्म ३१ कामश्च अध्वरश्च दक्षयज्ञः त्रिपुरादयश्च येअनेकभूत
द्रुहस्तान् क्षपयतः संहरतस्तेनत्कर्मस्तुतयेनभवति अस्वल्पमेतदित्यर्थः गरभक्षणस्याप्यवश्यंभावित्वेनसि-
द्धत्वान्निर्देशः स्तुतयेअलंनभवतीत्यत्रहेतुः यस्तुभगवान्स्वनेत्रवन्हिविस्फुलिंगस्यशिखया इदंजगद्भसितं भस्मसात् जानन्नवेदन्नालोचयत्यपि ३२॥

भा० अ० तदेवं नित्यं परानुग्रहमयं त्वां ये निंदंति तेऽतिमूर्खा इत्याहुः येतुउमयासहचरंतं तस्या नितरां रतं कामिनं कत्थंतं प्रल
टी० पंतिं तथा श्मशाने चरंतमुग्रं क्रूरं परुषं च हिंस्रं कथयंते कथंभूते आत्मारामाश्च ते गुरवो विश्वहितोपदेष्टारस्तैर्हृदि
२४ चिंतितमंघ्रिद्वंद्वं यस्य तथाभूतमपि तपसाऽभितप्तमपि ते नूनं तवोतिमविदन्निति काकुः त्वल्लीलां नैव विदुरित्य-
र्थः अतो हातलज्जाः त्यक्तत्रपाः कथमात्मारामैः सेवितचरणयुगलस्य ते कामित्वं संभवति कथं वा तपसा अभि

येत्वात्मरामगुरुभिर्हृदि चिंतितांघ्रिद्वंद्वं चरंतमुमया तपसाभितप्तम् कत्थंत उग्रप
रुषं निरतं श्मशाने ते नूनमूतिमविदंस्तव हातलज्जाः ३३ तत्तस्य ते सदसतोः परतः
परस्य नांजः स्वरूपगमने प्रभवंति भूम्नः ब्रह्मादयः किमुत संस्तवने वयं तु तत्सर्ग-
सर्गविषया अपि शक्तिमात्रम् ३४ एतत्परं प्रपश्यामो न परं ते महेश्वर मृडनाय हि लो
कस्य व्यक्तिस्तेऽव्यक्तकर्मणः ३५ श्रीशुक उवाच तद्वीक्ष्य व्यसनं तासां कृपया भृश-
पीडितः।

तप्तस्य शांतस्योग्रत्वं पुरुषत्वं वा संभवतीत्यविचार्यैव प्रलपंतीत्यर्थः ३३ आस्तां तावन्निंदका
नां वार्त्ता महांतोऽपि तव तत्त्वं न जानंतीत्याहुः तत्तस्मात्तव स्वरूपस्य गमने ज्ञाने ब्रह्मादयोऽपि न समर्थाः संस्तवने
तु कुतः शक्ताः स्युः तत्र वयं कथं प्रभवामः यतस्तेषां सर्गेऽस्य तार्वाचीनाः तथापि यदेतत्तव स्तवनमेतदात्मशक्ति-रामः
परिमितमात्रमित्यर्थः ३४ तदेवाहुः एतत्परमिति न परं रूपं तथाऽपि त्वद्दर्शनादेव कृतार्था वयमित्याहुः मृडना । २४
यहाति ।

मत्प्रभाव मविचार्य्यविषपानेप्रवृत्तंमांकथंचिदियंप्रियावारयेदितिशंकयातामनुज्ञापयन्नाह अहोवतेः
तिसार्धैश्चतुर्भिः वैशसंदुःखम् ३७ प्राणपरीप्सूनांप्राणरक्षणेप्सूनांमेमया प्रभोःसमर्थस्यअर्थःकार्य्यम् ३८ किं
चबद्धवैरेषुभूतेषु परस्परंजिघांसत्सु ३९ कृपयतःकृपांकुर्वतःपुंसः ४० मेमत्तःस्वस्तिःशोभनासत्ता स्फुरेन

सर्वभूतसुहृद्देवइदमाह सतींप्रियाम् ३६ शिवउवाच अहोवतभवान्येतत्प्रजानां
पश्यवैशसम् क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकूटादुपस्थितम् ३७ आसांप्राणपरीप्सू
नांविधेयमभयंहिमे एतावान्हिप्रभोरर्थोयद्दीनपरिपालनम् ३८ प्राणैःस्वैःप्राणि
नःपांतिसाधवःक्षणभंगुरैः बद्धवैरेषुभूतेषुमोहितेष्वात्ममायया ३९ पुंसःकृपयतो
भद्रेसर्वात्माप्रीयतेहरिः प्रीतेहरौभगवतिप्रीयेऽहंसचराचरः ४० तस्मादिदंगरंभुंजे
प्रजानांस्वस्तिरस्तुमे एवमामंत्र्यभगवान्भवानींविश्वभावनः ४१ तद्विषंजग्धुमारे
भेप्रभावज्ञाऽन्वमोदत ततःकरतलीकृत्यव्यापिहालाहलंविषम् ४२ अभक्षयन्महा
देवःकृपयाभूतभावनः तस्यापिदर्शयामासस्ववीर्यंजलकल्मषः ४३ ॥ जीवितमस्ति

त्यर्थः ४१ जग्धुमत्तुम् करतलीकृत्य करतलपरिमितमात्रंकृत्वा ४२ जलकल्मषः जलदोषोविषम्
४३ । ४३ ॥ श्रीजानकीवल्लभोविजयते ॥ ॥ ॥ ॥

यस्मात्तंगलेनीलंचकार ४४ । ४५ प्रस्कन्नंगलितम् अपरेयेसविषाः तेऽपिजगृहुः अनेनविषस्यतीव्रतो

यच्चकारगरे नीलंतच्चसाधोर्विभूषणम् तप्यंतेलोकतापेनसाधवः प्रायशोजनाः प
रमाराधनंतद्धिपुरुषस्याखिलात्मनः ४४ निशम्यकर्मतच्छंभोर्देवदेवस्यमीढुषः
प्रजादाक्षायणीब्रह्मावैकुंठश्चशशंसिरे ४५ प्रस्कन्नंपिबतःपाणेर्यत्किंचिज्जगृ
हुःस्मतत् वृश्चिकाहिविषौषध्योदंदशूकाश्चयेपरे ४६ ॥इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेसप्तमोऽध्यायः ७॥ ॥श्रीशुकउवाच पीतेगरे
वृषांकेणप्रीतास्तेऽमरदानवाः ममंथुस्तरसासिंधुंहविर्धानीततोभवत् १ तामु
ग्निहोत्रीमृषयोजगृहुर्ब्रह्मवादिनः यज्ञस्यदेवयानस्यमेध्यायहविषेनृप २ त
तउच्चैःश्रवानामहयोऽभूच्चंद्रपाण्डुरः तस्मिन्बलिःस्पृहांचक्रेनेंद्रईश्वरशिक्षा
या ३ ततऐरावतोनामवारणेंद्रोविनिर्गतः ॥ छ ॥ ॥ ॥

का ४६ ॥ ॥इत्यष्टमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ ॥ अष्टमेमथ्यमानेऽब्धौलक्ष्म्याविष्णोर्वृतेऽसुरैः धन्वंत
रेर्हृतेसोमेमोहिन्युद्भवईर्य्यते १ हविर्धानीसुरभिः १ देवयानस्यब्रह्मलोकमार्गप्रापकस्ययज्ञस्यसंबंधितेह

श्वेताद्रिः कैलासस्तस्य महिमहिमानम् दन्तैः शिखरकल्पैः हरन् चंद्रवत्पांडुरदृत्यनुषंगः ४। ५। ६ वल्गुभिर्गत्यादिभिः स्वर्गिणां रमण्यः रतिकर्त्र्यः ७ सुदामा पर्वतः तत्रैकस्यां दिशि जाता सौदामनी स्फटिकादिमयगिरिशृंगेष्वधिकं स्फुरंती विद्युदिव कांत्या दिशो रंजयती श्रीः सपत्न्या ह्यान्मूर्त्तिधारिणी सती सैव भगवत्सरा रमा आविर्
दंतैश्चतुर्भिः श्वेताद्रेर्हरन्भगवतो महिम् ४ कौस्तुभाख्यमभूद्रत्नं पद्मरागो महोदधेः।
तस्मिन्हरिः स्पृहां चक्रे वक्षोऽलंकरणे मणौ ५ ततोऽभवत्पारिजातः सुरलोकविभूषणम् पूरयत्यर्थिनो योऽर्थैः शश्वद्भुवि यथा भवान् ६ ततश्चाप्सरसो जाता निष्ककंठ्यः सुवाससः रमण्यः स्वर्गिणां वल्गुगतिलीलावलोकनैः ७ ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा रंजयंती दिशः कांत्या विद्युत्सौदामनी यथा ८ तस्यां चक्रुः स्पृहां सर्वे ससुरासुरमानवाः रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ९ तस्या आसनमानिन्ये महेन्द्रो महदद्भुतम् मूर्त्तिमत्यः सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुंभैर्जलं शुचि १० ॥ (रभूदित्यर्थः ८ तस्या रूपादिमहिम्ना आक्षिप्तं चेतो येषाम् ९ भगवद्वक्षसि स्थितया श्रिया विलोकितानां सुराणां यथापूर्वं संपत्प्राप्तिमसुराणां च तद्विपर्ययं वक्तुमभिषेकादिमहोत्सवपूर्वकं ब्रह्मादिपरिहारेण भगवत्प्राप्तिप्रकारमाह तस्या आसनमित्यादिना अथासीद्वारुणी सत्यतः प्राक्तनेन ग्रन्थेन १० ॥ १० ॥ ॥

आभिषेचनिकाः आभिषेकोचिताः पंचपवित्राणि पंचगव्यानि मधुमाधवौ चैत्रवैशाखभवं फलपुष्पादि

आभिषेचनिकान्भूमिराहरत्सकलौषधीः गावः पंचपवित्राणि वसंतो मधुमाधवौ ११
ऋषयः कल्पयांचक्रुरभिषेकं यथाविधि जगुर्भद्राणि गंधर्वा नट्यश्च ननृतुर्जगुः
१२ मेघा मृदंगपणवमुरजानकगोमुखान् व्यनादयन् शंखवेणुवीणास्तुमुलनिः
स्वनान् १३ ततोऽभिषिषिचुर्देवीं श्रियं पद्मकरां सतीम् दिगिभाः पूर्णकलशैः सू
क्तवाक्यैर्द्विजेरितैः १४ समुद्रः पीतकौशेयवाससी समुपाहरत् वरुणः स्रजं वैज
यंतीं मधुना मत्तषट्पदाम् १५ भूषणानि विचित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः हारं
सरस्वती पद्ममजो नागाश्च कुंडले १६ ततः कृतस्वस्त्ययनोत्पलस्रजं नदद्द्विरेफां
परिगृह्य पाणिना चचाल वक्त्रं सुकपोलकुंडलं सव्रीडहासं दधती सुशोभनम् १७
स्तनद्वयं चातिकृशोदरी समं निरंतरं चंदनकुंकुमोक्षितम् ततस्ततो नूपुरवल्गुशिं
जितैर्विसर्पती हेमलतेव सा बभौ १८॥ पाठांतरेऽपि द्वौ क्ये स एवार्थः मधुमासे भवं मध्विति
वा ११ अभिषेकमभिषेकोचितं विधिं नट्यः नटानां स्त्रियः १२ शंखवेणुवीणाश्च व्यनादयत तुमुलो निःस्व-
नो येषां तान् मृदंगादीन् १३।१४।१५।१६।१७।१८॥

पदमा [illegible] यम् ध्रुवं नित्यम् अव्यभिचारिणो नित्याः संतो गुणा यस्मिन् तं नान्वविंदत क्वचित्कस्यचिद्दोषस्य सद्भा
वात् १९ तदेवाह नूनमिति त्रिभिः मन्युर्निर्जयो नास्ति दुर्वासःप्रभृतिषु गुरुशुक्रादिषु संगवर्जितं ज्ञानं नास्ति।
महत्त्वेऽपि ब्रह्मसोमादौ न कामनिर्जयः परतोऽव्यपाश्रयः परापेक्ष इंद्रादिः स किमीश्वरः २० न भूतसौहृदं परशुरा
मादिषु न मुक्तिकारणं त्यागः शिवप्रभृतिषु पुंसः कार्त्तवीर्यादिवीर्यमस्ति अजवेगनिष्कृतं कालवेगेन परिहृतं

विलोकयंती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणम् गंधर्वयक्षासुरसिद्ध।
चारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविंदत १९ नूनं तपो यस्य न मन्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित्तच्च
न संगवर्जितम् कश्चिन्महांस्तस्य न कामनिर्जयः स ईश्वरः किं परतोव्यपाश्रयः २०।
धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचित्तत्र न मुक्तिकारणम् वीर्यं न पुंसोऽस्त्यज।
वेगनिष्कृतं न हि द्वितीयो गुणसंगवर्जितः २१ क्वचिच्चिरायुर्न हि शीलमंगलं क्वचि।
त्तदप्यस्ति न वेद्यमायुषः॥ ऽस्तु न भवति गुणसंगवर्जितः सनकादिः द्वितीयः मम वशो न हि समा
धिनिष्ठत्वात् २१ चिरायुष्यपि मार्कंडेयादौ शीलं मंगलं नास्ति इंद्रियदमनशीलत्वात् क्वचित्तदप्यस्ति हिरण्य
कशिपुप्रभृतौ आयुषः स्थैर्यं न वेद्यं दुर्ज्ञानम् भगवद्द्वेषेण कस्मादेव मृत्युसंभवात् यत्र कुत्र च श्रीरुद्रे मार्कंडे
यादिवत् इंद्रियदमनाद्यभावात् शीलं मंगलं चायुर्निश्चयश्चेत्युभयमस्ति न चान्यः पूर्वोक्तः कश्चिद्दोषः॥ ९ ॥

तथाऽपिसोऽप्यमंगलःश्मशानवासाद्यमंगलचेष्टः श्रीमुकुंदंलक्षीकृत्याह कश्चेति कश्चित्त्वमंगलःनिरवद्य
श्चसत्तुमाम् नहिकांक्षतेआत्मारामत्वात् २२ एवंविमृश्यरमानिरपेक्षमपिमुकुंदमेववरंवव्रे तत्किमव्यभिचा
रिभिःसद्भिःधर्मज्ञानादिभिर्गुणैर्निजैकाश्रयतयाचनैरपेक्ष्येणवरंसर्वोत्तमम् तत्रहेतुःअगुणाश्रयंप्रकृतिगु
णातीतम् पाठांतरेप्ययमेवार्थः अतएवस्वस्यईप्सितम् किंच सर्वैर्गुणैरणिमादिभिरपेक्षितम्वृतम् अयंभावः

यत्रोभयंकुत्रचसोऽप्यमंगलःसुमंगलःकश्चनकांक्षतेहिमाम् २२ एवंविमृश्याव्यभिचारिसद्गुणैर्वरंनिजैकाश्रययागुणाश्रयम् वव्रेवरंसर्वगुणैरपेक्षितंरमामुकुंदंनिरपेक्षमीप्सितम् २३ तस्यांसदेशउशतींनवकंजमालांमाद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टाम् तस्थौनिधायनिकटेतदुरः स्वधामसव्रीडहासविकसन्नयनेनयाता २४ तस्याःश्रियस्त्रिजगतोजगतोजनन्यावक्षोनिवासमकरोत्परमंविभूतेः॥ २५॥

यद्यपिस्वयमात्मारामत्वेनान्यनिरपेक्षः तथाऽप्याश्रिता अणिमादिसिद्धीर्यथानोपेक्षते तद्वन्मामपिनोपेक्षेत तावतैवतत्सेवयाऽहंकृतार्थास्यां किमन्यैःप्राकृतैरिति तमेववृतवतीति २३ तदेवाह तस्यांसदेशेकमनीयां नवकंजमालांनिधाय तदनुग्रहंप्रतीक्षमाणातूष्णींतस्यनिकटेतस्थौ कथंभूतांमालाम् माद्यंतोयेमधुव्रताः। तेषांवरूथस्यगिरा उपघुष्टानादिताम् कथंभूताश्रीः सव्रीडहासेनविकसन्नयनंतेनतस्यउरःस्वधामयातास्

विशिष्टाभूतयोविभवायस्याःतथात्रिजगतोजनन्याःश्रियःपरमंसुस्थिरमैधयत अवर्द्धयत् २५। २६ तल्लिंगैः

श्रीःस्वाःप्रजाःसकरुणेननिरीक्षणेनयत्रस्थितैधयतसाधिपतींस्त्रिलोकान् २५॥

शंखतूर्यमृदंगानांवादित्राणांपृथुःस्वनः देवानुगानांसस्त्रीणांनृत्यतांगायतामभू

त् २६ ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याःसर्वेविश्वसृजोविभुम् ईडिरेऽवितथैर्मन्त्रैस्तल्लिंगैःपुष्प

वर्षिणः २७ श्रियाविलोकितादेवाःसप्रजापतयःप्रजाः शीलादिगुणसंपन्नालेभिरे

निर्वृतिंपराम् २८ निःसत्वालोलुपाराजन्निरुद्योगागतत्रपाः यदाचोपेक्षितालक्ष्

म्याबभूवुर्दैत्यदानवाः २९ अथासीद्वारुणीदेवीकन्याकमललोचना असुराजगृहुस्तांवैहरेरनुमतेनते ३० अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः उदतिष्ठन्

महाराजपुरुषःपरमाद्भुतः ३१ दीर्घपीवरदोर्दण्डःकंबुग्रीवोरुणेक्षणः श्यामलस्तरु

णःस्रग्वीसर्वाभरणभूषितः ३२ पीतवासामहोरस्कःसुमृष्टमणिकुंडलः स्निग्धकुं

चितकेशांतःसुभगःसिंहविक्रमः ३३ ॥ विष्णुप्रतिपादकैःअवितथैर्यथार्थैः २७।२८।२९

वारुणीवरुणदैवत्यंयद्वन्नंतन्मयीसुरा ३०। ३१ दीर्घौपीवरौदोर्दंडौयस्यकंबुग्रीवःशंखनाभिरिव त्रिरेखासुर

३४ इज्यभाक् यज्ञभागभोक्ता अमृतेन आभृतं परिपूर्णम् ३५। ३६ मिथः दैत्यानां परस्परं कलहोत्पादनेन योगमा-
यया च मोहिन्या वोऽर्थं साधयिष्यामि अतो मा खिद्यतेत्याहेति शेषः ३७ तदेवाह मिथ इति तर्षः कामः तद्युक्तानि चे

अमृतापूर्णकलशं बिभ्रद्वलयभूषितः स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः ३४ ध
न्वंतरिरिति ख्यात आयुर्वेददृगिज्यभाक् तमालोक्यासुराः सर्वे कलशं चामृताभृतम्
३५ लिप्संतः सर्ववस्तूनि कलशं तरसाऽहरन् नीयमानेऽसुरैस्तस्मिन् कलशेऽमृतभा
जने ३६ विषण्णमनसो देवा हरिं शरणमाययुः इति तद्दैन्यमालोक्य भगवान् भृत्यका
मकृत् मा खिद्यत मिथोऽर्थं वः साधयिष्ये स्वमायया ३७ मिथः कलिरभूत्तेषां तदर्थे
तर्षचेतसाम् अहं पूर्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वमिति प्रभो ३८ देवाः स्वं भागमर्हंति ये तुल्या
यासहेतवः सत्रयाग इवैतस्मिन्नेष धर्मः सनातनः ३९ इति स्वान्प्रत्यषेधन्वै दैतेे-
या जातमत्सराः दुर्बलाः प्रबलान् राजन् गृहीतकलशान्मुहुः ४० एतस्मिन्नंतरे विष्णुः
सर्वोपायविदीश्वरः योषिद्रूपमनिर्देश्यं दधार परमाद्भुतम् ४१॥

तांस्त्रियेषाम् इत्येवं सम
बलानां कलिरभूत् ३८ दुर्बलानां त्वाक्रोशप्रकारमाह देवा इति द्वाभ्याम् ये देवाः तुल्येनायासेन हेतवः साध
काः तुल्यायासो हेतुश्च धनादिर्येषामिति वा सत्रयागे यथा सर्वेषां समं फलं तद्वत् तथा च श्रुतिः ऋद्धिकामाः स

तद्रूपं वर्णयति पंचभिः प्रेक्षणीयमुत्पलमिव श्यामं सर्वेष्ववयवेषु सुंदरम् समानयोः कर्णयोराभरणे यस्मि
न् सुकपोलं च तदुत्कृष्टनासिकं च आननं यस्मिन् ४२ नवयौवननिर्वृतयोः स्तनयोर्भारेण कृशमुदरं य
स्मिन् ४३ सुष्टुपीवा यस्मिन् कंठे आभरणं यस्मिन् तच्चातच्च शोभनाग्रीवायेन तत्कंठाभरणं यस्मिन्निति वा

प्रेक्षणीयोत्पलश्यामं सर्वावयवसुंदरम् समानकर्णाभरणं सुकपोलोन्नसाननां
म् ४२ नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरम् मुखामोदानुरक्तालिझंकारोद्विग्नां
लोचनम् ४३ बिभ्रत्सुकेशभारेण मालामुत्फुल्लमल्लिकाम् सुग्रीवकंठाभरणं सु
भुजांगदभूषितम् ४४ विरजांबरसंवीतनितंबद्वीपशोभया कांच्या प्रविलसद्वल्गु
चलच्चरणनूपुरम् ४५ सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः दैत्ययूथपचेतः
सु कामम् उद्दीपयन्मुहुः ४६ ॥ ॥इति श्री० अष्ट० अष्टमोध्यायः ८॥ श्रीशुक उवा
च॥ तेऽन्योन्यतोऽसुराः पात्रं हरंतस्त्यक्तसौहृदाः क्षिपंतो दस्युधर्माण आयांतीं ददृशुः

सुभुजयोरंगदाभ्यां भूषितम् ४४ विरजांबरेण संवीतो नितंब एव द्वीपः विशालत्वात् तत्र शोभा ‹‹स्त्रियम् १
यस्याः तया कांच्या प्रकर्षेण विलसत् वल्गु यथा भवत्येवं चलतोश्चरणयोर्नूपुरे यस्मिन् ४५ सव्रीडेन स्मिते
न सह विक्षिप्ताकंपिता या भ्रूः तस्या विलासेन सह यान्यवलोकितानि तैर्दैत्ययूथपानां चेतस्सु मुहुः कामम् उद्दीप

अहोरूपंसौंदर्यम् धामद्युतिः इतिवदंतः कात्वमित्यादिपप्रच्छुः २ मथ्नंतीवक्षोभयंतीव ३ कस्यासीत्यत्रकमु...
कमस्माभिः यतस्त्वंनकेनचिदुक्तपूर्वेत्याहुः नेतिद्वाभ्याम् त्वाममरादिभिरस्पृष्टपूर्वांनजानीमइतिनअपितु

अहोरूपमहोधामअहोअस्यानवंवयः इतितेतामभिद्रुत्यपप्रच्छुर्जातहृच्छयाः २। कात्वंकंजपलाशाक्षिकुतोवाकिंचिकीर्षसि कस्यासिवदवामोरुमथ्नंतीवमनांसिनः ३ नवयंत्वामरैर्दैत्यैः सिद्धगन्धर्वचारणैः नास्पृष्टपूर्वांजानीमोलोकेशैश्चकुतोनृभिः ४ नूनंत्वंविधिनासुभ्रूः प्रेषितासिशरीरिणाम् सर्वेन्द्रियमनःप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिम् ५ सात्वंनःस्पर्धमानानामेकवस्तुनिमानिनि ज्ञातीनांबद्धवैराणांशंविधत्स्वसुमध्यमे ६ वयंकश्यपदायादाभ्रातरःकृतपौरुषाः विभजस्वयथान्यायंनैवभेदोयथाभवेत् ७ इत्युपामंत्रितोदैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः प्रहस्यरुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ८ श्रीभगवानुवाच कथंकश्यपदायादाःपुंश्चल्यांमयिसंगताः॥ विश्वासंपंडितोजातुकामिनीषुनयातिहि ९॥

जानीमएव ४ आस्तामिदम् त्वद्दर्शनंतीश्वरेणैवसंपादितमित्याहुः नूनमिति सर्वेन्द्रियाणांचमनसश्चप्रीतिंविधातुंसघृणेनप्रेषितासि किंवायदृच्छ
यागतासि नैवंनूनंप्रेषितैवसर्थः ५।६ भेदोविग्रहोयथानभवेत्तथा ७।८ संगताः अनुरक्ताः ९

हेस्रुरद्विषः १० भावेनकेनाप्यभिप्रायेणगंभीरंयथाभवत्येवंजहस्रुः ११ ईषत्स्मितेनशोभायस्याःतयाम
याकृतंसाधुवाअसाधुयद्यभ्युपेतअंगीकुरुततर्हिविभजे १२ असुरपुंगवाःदैत्यश्रेष्ठाःप्रमाणमियत्ताम

सालावृकाणांस्त्रीणांचस्वैरिणीनांसुरद्विषः सख्यान्याहुरनित्यानिनूत्नंनूत्नंविचि
न्वताम् १० श्रीशुकउवाच इतितेक्ष्वेलितैस्तस्याआश्वस्तमनसोऽसुराः जहसु
र्भावगंभीरंददुश्चामृतभाजनम् ११ ततोगृहीत्वाऽमृतभाजनंहरिर्बभाषईषत्स्मित
शोभयागिरा यद्यभ्युपेतंक्वचसाध्वसाधुवाकृतंमयावोविभजेसुधामिमाम् १२ इ
त्यभिव्याहृतंतस्याआकर्ण्यासुरपुंगवाः अप्रमाणविदस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत
अथोपोष्यकृतस्नानाहुत्वाचहविषाऽनलम् हुत्वागोविप्रभूतेभ्यःकृतस्वस्त्ययना
द्विजैः १४ यथोपजोषंवासांसिपरिधायाहतानिते कुशेषुप्राविशन्सर्वेप्रागग्रेष्वभिभू
षिताः १५ प्राङ्मुखेषूपविष्टेषुसुरेषुदितिजेषुच धूपामोदितशालायांजुष्टायांमाल्य
दीपकैः १६ तस्यांनरेन्द्रकरभोरुरुशदुकूलश्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलाक्षी॥१७

जानंतः १३। १४ यथोपजोषंयथाप्रीतिअहतस्तस्यलक्षणम् अहतंयन्त्रनिर्मुक्तमुक्तंवासःस्वयंभुवा श
स्तंतन्मांगलिकेषुतावन्मात्रेणसर्वदा प्रागग्रेषुकुशेषुविविशुः १५ धूपेरामोदितायांसुरभीकृतायांशालायां १६

भा०अ० हेनरेंद्रसाकलशपाणिःविवेश कथंभूता मणिबंधादाकनिष्ठकरस्यकरभोबहिःकरभसदृशौस्फुरंचारू

टी० यस्याःसाउशल्कमनीयंदुकूलंयस्मिन्तेनश्रोणीतटेनविशालयाश्रोण्याअलसामंदागतिर्यस्याःपाठांतरेक

३० रभसदृशयोरूर्वोःलसद्दुकूलंयस्याःसाचासौश्रोणीतटेनअलसगतिश्चमदेनविह्वलेअक्षिणीयस्याः १७ तां

श्रियःसखींसखीस्यदेवासुराःसंमुमुहुःकथंभूताम्कनकमयेकुण्डलेयस्याःसाचासौचारवःकर्णाद्योयस्याः

साकूजतीकनकनूपुरसिंजितेनकुंभस्तनीकलशपाणिरथाविवेश १७ तांश्रीस-
खीकनककुंडलचारुकर्णनासाकपोलवदनांपरदेवताख्याम् संवीक्ष्यसंमुमुहु-
रुत्स्मितवीक्षणेनदेवासुराविगलितस्तनपट्टिकांताम् १८ असुराणांसुधादानं
सर्पाणामिववदुर्नयम् मत्वाजातिनृशंसानांनतांव्यभजदच्युतः १९ कल्पयित्वापृथ-
क्पंक्तीरुभयेषांजगत्पतिः॥

॥ साचताम् विगलितःस्रस्तःस्तनपट्टिकायाअंतोयस्याः १८ एवं-
तान्मोहयित्वाकृतवान्तदाहत्रिभिः असुराणांसुरादानम् सर्पाणांक्षीरदानमिववदुर्नयमन्याय्यंमत्वातांसु-
धांतेभ्योनव्यभजत् अयंभावः दैत्यैर्मदीयंसाध्वसाधुसर्वमनुमतमेवातोमद्भक्तान्देवानेवसुधांपाययिष्यामि
किंचतैर्यथान्यायंविभजस्वेत्युक्तंनचैतेभ्योजात्यैवक्रूरेभ्योदानंन्याय्यम् अतस्तेभ्यःसुधांनदास्यामिति १९ पं- एमः
क्तीःपृथक्विविक्ताःकल्पयित्वाविधायतास्पंक्तिषुस्वेषुस्वेषुनतस्जातीयेषु॥ छ ॥ ९ ॥ छ ॥ ३०

ताँश्च असुरानपि प्रतारणार्थमेवोपवेशयामास २०उपसंचरैः बहुमानप्रियवाक्यादिना ताननतिक्रम्यातिक्र
म्य गमनैर्दूरस्थानपि देवान् २१ तया कृतः स्नेहो येषु स्त्रिया सह विवादस्य जुगुप्सया २२ कृतः अतिघृणयैः
स्नेहो यैः घृणया पायेन कातराः भीताः एते तावत्कृपणाः पूर्वं किंचित्सिबंतु यूयं तु धीराः क्षणं प्रतीक्षध्वमित्यादि

तांश्चोपवेशयामास जरामृत्युहरां सुधाम् २१ ते पालयंतः समयमसुराः स्वकृतं नृप तूष्णीमासन्कृतस्नेहाः स्त्रीविवादजुगुप्सया २२ तस्यां कृतातिघृणयाः घृणया पायकातराः बहुमानेन चाबद्धा नोचुः किंचन विप्रियम् २३ देवलिंगप्रतिच्छन्नः स्वर्भानुर्देवसंसदि प्रविष्टः सोममपिबच्चंद्रार्काभ्यां च सूचितः २४ चक्रेण क्षुरधारेण जहार पिबतः शिरः हरिस्तस्य कबंधस्तु सुधयाऽप्लावितोऽपतत् २५ शिरस्त्वमरतां नीतमजो ग्रहमचीक्लृपत् यस्तु पर्वणि चंद्रार्कावभिधावति वैरधीः २६ पीतप्राये ऽमृते देवैर्भगवान्लोकभावनः पश्यतामसुरेंद्राणां स्वरूपं जगृहे हरिः २७ एवं सुरासुरगणाः सम देशकालहेत्वर्थकर्ममतयोऽपि फले विकल्पाः॥ बहुमानेन अबद्धाः नियंत्रिताः समयपाल

नादिभिः षड्भिरेतैः कारणैः अप्रियं किंचिदपि नोचुः किंतु तूष्णीमासन् २३ देवपंक्तौ चंद्रार्कयोर्मध्ये प्रविष्टः सो ममममृतमपिबत् २४ हरिस्तस्य शिरो जहार अप्लावितः असंस्पृष्टः २५ ग्रहे सूर्यादिवत् ग्रहत्वाधिकारिणम् २६।२७

एवमिति समाद्यो येषाम् हेतुर्मन्दराद्रिः अर्थः समुद्रे क्षिप्तवीरुधादिः विविधः कल्पः फलं केषांचिन्नाभूत् केषांचिन्नेति वैचित्र्यं येषां ते फलवैषम्यवंतो बभूवुरित्यर्थः तदेवाह तत्रेति तेषु यस्य पादपंकजरजः श्रयणात् देवा अमृतफलमापुः स एव सेव्य इत्यर्थः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् २८ एतदेवोपपादयति यदिति असुः प्राणः वसु धनम् प्राणादिभिर्देहात्मजादिषु नृभिर्यत् युज्यते प्रयुज्यते देहाद्यर्थं यत्क्रियत इत्यर्थः तदसदव्यर्थं भवति कुतः पृथक्त्वात्।

तत्रामृतं सुरगणाः फलमंजसापुर्यत्पादपंकजरजःश्रवणान्न दैत्याः २८ यद्युज्यतेऽसुवसुकर्ममनोवचोभिर्देहात्मजादिषु नृभिस्तदसत्पृथक्त्वात् तैरेव सद्भवति यत्क्रियतेऽपृथक्त्वात्सर्वस्य तद्भवति मूलनिषेचनं यत् २९॥ इति श्रीभा॰ अ॰ धे अमृतमथने नवमोऽध्यायः ९॥ श्रीशुक उवाच इति दानवदैतेया नाविंदन्नमृतं नृप युक्ताः कर्मणि यत्ताश्च वासुदेवपराङ्मुखाः १॥ तु भेदाश्रयत्वात् शाखानिषेचनवत् तैरेव प्राणादिभिरीश्वरोद्देशेन यत्क्रियते तत्तु सत् महाफलं भवति अपृथक्त्वात् ईश्वरस्य सर्वात्मकत्वात् तत्र दृष्टांतः यत्तरोर्मूलनिषेचनं तद्यथा सर्वस्य स्कन्धशाखादेरपि भवतीति यद्वा त्वत्कोऽपि पिंचमो पृथक्त्वपर्यालोच्यते रजस्या देहाद्युद्देशेन यत्क्रियते तदसत् अपृथक्त्वं पर्यालोच्य ईश्वरदृष्ट्या तैरेव तैरेव च यत्क्रियते तत्सद्भवतीति शेषं समानम् २९॥ इत्यष्टमे टीकायां नवमः॥ ९॥ दशमे मत्सराद्दैत्यैरारब्धे तु मृधे सुरैः दैत्यमायाविषण्णेषु देवेष्वाविर्बभौ हरिः १ तदेवममृतावाप्तिर्नीभक्तानामितीरितम् भक्तमत्सरलः प्राणहानिः पुनरु

। २ । ३ । ४ । रणःसंग्रामः उदन्वतः समुद्रस्यरोधसितीरेबभूव ५ अन्योऽन्यंसमासाद्यनि
साधयित्वाऽमृतंराजन्पाययित्वास्वकान्सुरान् पश्यतांसर्वभूतानांययौगरुडवा
हनः २ सपत्नानांपरामृद्धिंदृष्ट्वातेदितिनंदनाः अमृष्यमाणाउत्पेतुर्देवान्प्रत्युद्यता
युधाः ३ ततःसुरगणाःसर्वेसुधयापीतयैधताः प्रतिसंयुयुधुःशस्त्रैर्नारायणप
दाश्रयाः ४ तत्रदैवासुरोनामरणःपरमदारुणः रोधस्युदन्वतोराजंस्तुमुलोरोम
हर्षणः ५ तत्रान्योन्यंसपत्नास्तेसंरब्धमनसोरणे समासाद्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नु
र्विविधायुधैः ६ शंखतूर्यमृदंगानांभेरीडमरिणांमहान् हस्त्यश्वरथपत्तीनांनद
तांनिःस्वनोऽभवत् ७ रथिनोरथिभिस्तत्रपत्तिभिःसहपत्तयः हयाहयैरिभाश्चे
भैःसमसज्जंतसंयुगे ८ उष्ट्रैःकेचिदिभैःकेचिदपरेयुयुधुःखरैः केचिद्गौरमु
खैर्ऋक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः ९ गृध्रैःकंकैर्बकैरन्येश्येनभासैस्तिमिंगिलैः शरभै
र्महिषैःखड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः १० शिवाभिराखुभिःकेचित्कृकलासैःशशैर्नरैः॥
बस्तैरेकेकृष्णसारैर्हंसैरन्येचसूकरैः ११॥ ॐ जघ्नुः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ ॥ ६ ॥

भा० अ० ।१२ चित्रध्वजपटादिभिश्च वीराणां मालाभिश्च राजिभिर्देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ यादसां मालाभिः साग
टी० राविव रेजतुरिति त्रयाणामन्वयः यादोभिरिति वा सितैरमलैरातपत्रैश्च बार्हैश्चामरैश्च व्यजनैः १३ वातेनो
३२

अन्ये जलस्थलखगैः सत्वैर्विकृतविग्रहैः सेनयोरुभयो राजन् विविशुस्तेऽग्रतोऽग्र
तः १२ चित्रध्वजपटै राजन्नातपत्रैः सितामलैः महाधनैर्वज्रदंडैर्व्यजनैर्बार्हचामरैः
१३ वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरर्चिर्भिर्वर्मभूषणैः स्फुरद्भिर्विशदैः शस्त्रैः सुतरां सूर्यरश्मि
भिः १४ देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ पांडुनंदन रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिव साग
रौ १५ वैरोचनो बलिः संख्ये सोऽसुराणां चमूपतिः यानं वैहायसं नाम कामगं मयनि
निर्मितम् १६ सर्वसांग्रामिकोपेतं सर्वाश्चर्यमयं प्रभो अप्रतर्क्यमनिर्देश्यं दृश्यमा
नमदर्शनम् १७ आस्थितस्तद्विमानाग्र्यं सर्वानीकाधिपैर्वृतः बालव्यजनछत्रा
ग्र्यै रेजे चंद्र इवोदये १८ तस्यासन्सर्वतो यानैर्यूथानां पतयोऽसुराः नमुचिः शंबरो
बाणो विप्रचित्तिरयोमुखः १९ द्विमूर्धा कालनाभोऽथ प्रहेतिर्हेतिरिल्वलः ॥ द्धूतैरु

त्तरीयैः उष्णीषैश्च सूर्यरश्मिभिः सुतरां स्फुरद्भिः १४। १५ असुराणां या चमूः तस्याः पतिः स बलिर्यानमास्थि

तः १६। १७ उदये उदयगिरिशिखरे स्थितश्चन्द्र इव
विरेजे इति त्रयाणामन्वयः १८। १९॥

।२०। २१। २२। २३। २४ स्रवंतिप्रस्रवणानियस्मिन्नितिमदधारासादृश्यम् २५ नानावाहनादीनि

शंकुनिर्भूतसंतापोवज्रदंष्ट्रोविरोचनः २० हयग्रीवःशंकुशिराःकपिलोमेघदुंदुभिः
तारकश्चक्रदृक्शुंभोनिशुंभोजंभउत्कलः २१ अरिष्टोऽरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रिपु-
राधिपः अन्येपौलोमकालेयानिवातकवचादयः २२ अलब्धभागाःसोमस्यकेव-
लंक्लेशभागिनःसर्वएतेरणमुखेबहुशोनिर्जितामराः २३ सिंहनादान्विमुंचंतःशं-
खान्दध्मुर्महारवान् दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्बलभित्कुपितोभृशम् २४ ऐरावतंदि-
क्करिणमारूढःशुशुभेस्वराट् यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः २५ तस्यासन्
सर्वतोदेवानानावाहध्वजायुधाः लोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः २६ तेन्यो-
ऽन्यमभिसंसृत्यक्षिपंतोमर्मभिर्मिथः आह्वयंतोविशंतोऽग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनः २७
युयोधबलिरिंद्रेणतारकेणगुहोऽस्यत वरुणोहेतिनाऽयुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिना॥
२८ यमस्तुकालनाभेनविश्वकर्मामयेनवै शंबरोयुयुधेत्वष्ट्रासवित्रातुविरोचनः २९

येषांतेदेवाअसुराश्चमिथोयुयुधुः २६। २७ द्वंद्वान्येवाहयुयोधेतिसप्तभिः अस्यतआस्यतअयुध्यंतेत्य-
र्थः २८।२९

मा॰अ॰ सूर्योदेवएकएवशतेनबलिसुतैःबाणोज्येष्ठोयेषांतैः ३० निशुंभशुंभाभ्यांदेवी ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥
टी॰ अपराजितेननमुचिरश्विनौवृषपर्वणा सूर्योबलिसुतैर्देवोबाणज्येष्ठैःशतेनच ३०
३३ राहुणाचतथासोमःपुलोम्नायुयुधेऽनिलः निशुंभशुंभयोर्देवीभद्रकालीतरस्वि
नी ३१ वृषाकपिस्तुजंभेनमहिषेणविभावसुः इल्वलःसहवातापिर्ब्रह्मपुत्रैररिंद
म ३२ कामदेवेनदुर्मर्षउत्कलोमातृभिःसह बृहस्पतिश्चोशनसानरकेणशनैश्च
रः ३३ मरुतोनिवातकवचैःकालेयैर्वसवोमराः विश्वेदेवास्तुपौलोमैरुद्राःक्रोधा
वशैःसह ३४ तएवमाजावसुराःसुरेंद्राद्वंद्वेनसंहत्यचयुध्यमानाः अन्योऽन्यमासा
द्यनिजघ्नुरोजसाजिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोमरैः ३५ भुशुंडिभिश्चक्रगदर्ष्टिपट्टिशैः
शक्त्युल्मुकैःप्रासपरश्वधैरपि निस्त्रिंशभल्लैःपरिघैःसमुद्गरैःसभिंडिपालैश्चशिरां
सिचिच्छिदुः ३६ गजास्तुरंगाःसरथाःपदातयःसारोहवाहाविविधाविखंडिताः नि
कृत्तबाहूरुशिरोधरांघ्रयश्छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः ३७ ॥ ३५ । ३६ आरोहंतीत्यारो
हाःतैःसहिताःअन्येचवाहाःपूर्वंतुकेवलंगजादयउक्ताःकथंभूतानिकृत्ताबाह्वादयोयेषाम् छिन्नानिध्वजा

तेषांदेवादीनांपराघातैरथांगैश्चचूर्णितादायोधनात्रणभूमेरुत्थितोरेणुर्दिशःखंद्युमणिंचसूर्यम् छादयंस्त
दैवखादेर्न्यवर्त्तत कथंभूतात् असृक्स्रुतिभिःरक्तक्षरणैःपरिप्लुतात्यद्वा परिप्लवनाद्धेतोर्न्यवर्त्तत भावेक्तः
रक्तधाराणांतस यंतमुच्छलनादित्यर्थः प्रथमांतपाठेरेणोर्विशेषणम् ३८ शिरोभिर्महाभुजैश्चकरभसदृशैरू

तेषांपराघातरथांगचूर्णितादायोधनादुल्बणउत्थितस्तदा रेणुर्दिशःखंद्युमणिंचा-
छादयन्यवर्त्ततासृक्स्रुतिभिःपरिप्लुतात् ३८ शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुंडलैःसंरंभ
दृग्भिःपरिदष्टदच्छदैः महाभुजैःसाभरणैःसहायुधैःसाप्रास्तृताभूःकरभोरुभिर्व
भौ ३९ कबंधास्तत्रचोत्पेतुःपश्यंतःस्वशिरोऽक्षिभिः उद्यतायुधदोर्दंडैराधावंतोभ
टान्मृधे ४० बलिर्महेंद्रंदशभिस्त्रिभिरैरावतंशरैः चतुर्भिश्चतुरोवाहानेकेनारोहमा
र्छयत् ४१ सतानापततःशक्रस्तावद्भिःशीघ्रविक्रमः चिच्छेदनिशितैर्भल्लैरसंप्रा
प्तान्हसन्निव ४२ तस्यकर्मोत्तमंवीक्ष्यदुर्मर्षःशक्तिमाददे तांज्वलंतींमहोल्कांभां
हस्तस्यामच्छिनद्धरिः ४३ ॥ रुभिश्चसारणभूःप्रकर्षेणआस्तृतासतीबभौ कथंभूतैःशिरोभिः
उद्धूतानिउत्पतितानिकिरीटानिकुंडलानिचयेभ्यः तैःसंरंभयुक्ताःदृशोयेषुतैः परिदष्टादच्छदाओष्ठायेषुतैः ३९
पतितानियानिस्वशिरांसितत्रस्थैरक्षिभिःतैःपश्यंतइत्यर्थः उद्यतान्यायुधानियेःतैर्दोर्दंडैर्युक्ताः ४० वाहान्ऐरा

दुर्मर्षः असहनो बलिः ४३। ४४। ४५ टंकवन्ती ग्रावाणः शिखरैः सहिताः ४६। ४७। ४८ स्तनयित्नवश्च अंगा-

ततः शूलं ततः प्रासं ततस्तोमरमृष्टयः यद्यच्छस्त्रं समादद्यात्सर्वं तदच्छिनद्विभुः ४४। ससर्जाथासुरीं मायामंतर्धानगतोऽसुरः ततः प्रादुरभूच्छैलः सुरानीकोपरि प्रभो॥ ४५ ततो निपेतुस्तरवो दह्यमाना दवाग्निना शिलाः सटंकशिखराश्चूर्णयंत्यो द्विषद्ब-लम् ४६ महोरगाः समुत्पेतुर्दन्दशूकाः सवृश्चिकाः सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्दयंतो महागजान् ४७ यातुधान्यश्च शतशः शूलहस्ता विवाससः छिंधि भिंधीति वादिन्यस्तथा रक्षोगणाः प्रभो ४८ ततो महाघना व्योम्नि गंभीरपरुषस्वनाः अंगारान्मुमुचुर्वातैराहता-स्तनयित्नवः ४९ सृष्टो दैत्येन सुमहान्वह्निः श्वसनसारथिः सांवर्त्तक इवात्युग्रो विबुधध्वजिनीमधाक् ५० ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः प्रत्यदृश्यत प्रचंडवातैरुद्धूततरंगावर्त्त-भीषणः ५१ एवं दैत्यैर्महामायैरलक्ष्यगतिभीषणैः सृज्यमानासु मायासु विषेदुः सुर-सैनिकाः ५२ न तत्प्रतिविधिं यत्र विदुरिंद्रादयो नृप ध्यातः प्रादुरभूत्तत्र भगवान्विश्वभा-

रान्मुमुचुरित्यनुषंगः ४९ अधाक् आर्षः अधाक्षीदित्यर्थः ५० उद्धूतैस्तरंगैरावर्त्तैश्च भीषणः ५१ एवमन्यैश्चरैः तैः

अष्टौ आयुधयुक्ता बाहवो यस्य श्रीश्च कौस्तुभश्च अनर्घ्यं किरीटं च कुंडले च उल्लसंति श्रीकौस्तुभादीनि यस्मि-
न् ५४ असुराणां कूटकर्म मंत्रादिप्रयोगः तस्माज्जाताः महिना महिम्ना हरेः स्मृतिरेव सर्वासाम् विपदां मोक्षण
रूपा किमुत हरेः प्रवेश इत्यर्थः ५५ इभारिवाहः सिंहवाहः अहिनोत् चिक्षेप लीलयैव तद्गृहीत्वा अहनत् हे नृप

ततः सुपर्णांसकृतांघ्रिपल्लवः पिशंगवासा नवकंजलोचनः अदृश्यताष्टायुधबा
हुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभानर्घ्यकिरीटकुंडलः ५४ तस्मिन्प्रविष्टेऽसुरकूटकर्मजा मा-
या विनेशुर्महिना महीयसः स्वप्नो यथा हि प्रतिबोध आगते हरिस्मृतिः सर्वविपद्वि
मोक्षणम् ५५ दृष्ट्वा मृधे गरुडवाहमिभारिवाह आविध्य शूलमहिनोदथ कालने
मिः तल्लीलया गरुडमूर्ध्नि पतद्गृहीत्वा तेनाहनन्नृप स वाहमरिं त्र्यधीशः ५६ माली
सुमाल्यतिबलौ युधि पेततुर्यच्चक्रेण कृत्तशिरसावथ माल्यवांस्तम् आहत्य तिग्म
गदयाऽहनदंडजेंद्रं तावच्छिरोऽच्छिनदरेर्नदतोऽरिणाद्यः ५७ ॥ इति श्रीभा० अ० द
शमो० १० ॥ श्रीशुक उवाच अथो सुराः प्रत्युपलब्धचेतसः परस्य पुंसः परमानुकंपया

५६ यस्य चक्रेण कृत्तशिरसौ पेततुस्तं तथाभूतमपि आहत्य संघट्य अंडजेंद्रं गरुडमहनत् तं हंतुं गदामुल्लिन्यद् इ-
त्यर्थः आद्यो हरिः ५७ ॥ इति अष्टमे टीकायां दशमोऽध्यायः १० ॥ एकादशे तु देवेषु दैत्यघातिषु नारदः देवान्वार-

११
भा॰ अ॰ यच्छुक्रोमृतान्दैत्यानजीवयत् १॥ १ उदयच्छत् उन्निन्ये २। ३ निबद्धान्यक्षीणि येषां तान्बालान्जित्वा न
टी॰ टः कपटवृत्तिर्यथा तेषां धनं हरति तथा हे मूढ मायेशान् अस्मान् जेतुमिच्छसि ४ मत्प्रभावं शृण्वित्याह आरुरु
३५ क्षंति आरोढुमिच्छंति ये च उत्सिसृप्संति उल्लंघयितुमिच्छंति मोक्षमिच्छंतीत्यर्थः अधो विधुनोमि पातयामि ५।

जघ्नुर्भृशं शक्रसमीरणादयस्तांस्तान्रणे यैरभिसंहताः पुरा १ वैरोचनाय संरब्धो भग-
वान्पाकशासनः उदयच्छद्यदा वज्रं प्रजा हा हेति चुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदं ति-
रस्कृत्य पुरः स्थितम् मनस्विनं सुसंपन्नं विचरंतं महामृधे ३ नटवन्मूढ मायाभि-
र्मायेशान्नो जिगीषसि जित्वा बालान्निबद्धाक्षान्नटो हरति तद्धनम् ४ आरुरुक्षंति
मायाभिरुत्सिसृप्संति ये दिवम् तान्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्च पदादधः ५ सो-
ऽहं दुर्मायिनस्तेऽद्य वज्रेण शतपर्वणा शिरो हरिष्ये मंदात्मन्घटस्व ज्ञातिभिः सह ६
बलिरुवाच संग्रामे वर्त्तमानानां कालचोदितकर्मणाम् कीर्तिर्जयोऽजयो मृत्युः स-
र्वेषां स्युरनुक्रमात् ७ तमिमं कालरशनं जनाः पश्यंति सूरयः न हृष्यंति न शोचंति

। ६। ७ कालरशनम् कालयंत्रितम् अतो न हृष्यंति तत्र एवं। तत्र यूयमपण्डिताः ८॥ एम:
विवेके यूयमपंडिताः अनिपुणाः ८॥ ८॥ ॥ ॥ श्रीगोपालकृष्णजीसदासहाय॥ ३५

तत्रर्कं। त्रिर्जयादौ आत्मानं साधनं मन्यमानानां वो गिरो न गृह्णीमः मर्मस्पृक् ताडनं याभिस्ताः

न वयं मन्यमानानामात्मानं तत्र साधनम् गिरो वः साधुशोच्यानां गृह्णीमो मर्मताडनाः ९

श्रीशुक उवाच इत्याक्षिप्य विभुं वीरो नाराचैर्वीरमर्दनः आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराहतं पुनः १० एवं निराकृतो देवो वैरिणा तथ्यवादिना नामृष्यत्तदधिक्षेपं तोत्राहत इव द्विपः ११ प्राहरत्कुलिशं तस्मा अमोघं परमर्दनः सयानोन्यपतद्भूमौ छिन्नपक्ष इवाचलः १२ सखायं पतितं दृष्ट्वा जंभो बलिसखः सुहृत् अभ्ययात्सौहृदं सख्युर्हतस्यापि समाचरन् १३ स सिंहवाह आसाद्य गदामुद्यम्य रंहसा जत्रावताडयच्छक्रं गजं च सुमहाबलः १४ गदाप्रहारव्यथितो भृशं विह्वलितो गजः जानुभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा कश्मलं परमं ययौ १५ ततो रथो मातलिना हरिभिर्दशशतैर्वृतः आनीतो द्विपमुत्सृज्य रथमारुरुहे विभुः १६ तस्य तत्पूजयन्कर्म यन्तुर्दानवसत्तमः शूलेन ज्वलता तं तु स्मयमानोहनन्मृधे १७ सेहे रुजं सुदुर्मर्षां सत्वमालंब्य मातलिः इंद्रो जंभस्य संक्रुद्धो वज्रेणापाहरच्छिरः १८॥ ७॥ लि: १० तोत्रं अंकुशः तेनाहत इव ११ सयानः विमानसहितः १२

भा० । ८ । स्कं० । ११ । ७०

नमुचिर्बलः पाकश्चेति त्रय आजग्मुः १९। २० त्रयाणां पृथग्विक्रमानाह हरीनिति त्रिभिः हर्यश्वस्य इंद्रस्य ता

जंभं श्रुत्वा हतं तस्य ज्ञातयो नारदादृषेः नमुचिश्च बलः पाकस्तत्रापेतुस्त्वराऽन्विताः १९
वचोभिः परुषैरिंद्रमर्दयंतोऽस्य मर्मसु शरैरवाकिरन्मेघा धाराभिरिव पर्वतम् २० ह
रीन्दशशतान्याजौ हर्यश्वस्य बलः शरैः तावद्भिरर्दयामास युगपल्लघुहस्तवान् २१ श
ताभ्यां मातलिं पाको रथं सावयवं पृथक् सकृत्संधानमोक्षेण तदद्भुतमभूद्रणे २२॥
नमुचिः पंचदशभिः स्वर्णपुंखैर्महेषुभिः आहत्य व्यनदत्संख्ये सतोय इव तोयदः २३
सर्वतः शरकूटेन शक्रं सरथसारथिम् छादयामासुरसुराः प्रावृट्सूर्यमिवांबुदाः॥
२४ अलक्षयंतस्तमतीव विह्वला विचुक्रुशुर्देवगणाः सहानुगाः अनायकाः शत्रु
बलेन निर्जिता वणिक्पथा भिन्ननवो यथाऽर्णवे २५ ततस्तुराषाडिषुपद्धपंजराद्विः
निर्गतः साश्वरथध्वजाग्रणीः बभौ दिशः खं पृथिवीं च रोचयन्स्वतेजसा सूर्य इव क्षप
त्यये २६॥

वद्भिर्दशभिः शतैः २१। २२ आहत्य इंद्रं विध्वा २३ प्रावृट्कालीनं सूर्यम् २४ न : ॥
वणिजः भिन्ना नौर्येषां ते भिन्ननाव इत्यर्थः २५ तुराषाडिन्द्रः अश्वादिसहितो विनिर्गः कृष्णाजी सदा सहाय॥

।३७।३८ शोकामर्षाभ्यांयुक्तयारुषाक्रोधेनान्वितः इन्द्रंहंतुंपरमोद्योगंचकार २९ घंटावत् घंटाभिर्यु
निरीक्ष्यएतनांदेवःपरैरभ्यर्दितांरणे उदयच्छद्रिपुंहंतुंवज्रंवज्रधरोरुषा २७ सतेनैवाष्टधारेणशिरसीबलपाकयोः ज्ञातीनांपश्यतांराजन्जहारजनयन्भयम् २८॥
नमुचिस्तद्वधंदृष्ट्वाशोकामर्षरुषान्वितः जिघांसुरिंद्रंनृपतेचकारपरमोद्यमम्
२९ अश्मसारमयंशूलंघंटावद्धेमभूषणम् प्रगृह्याभ्यद्रवत्क्रुद्धोहतोऽसीतिवितर्जयन् प्राहिणोद्देवराजायनिनदन्मृगराडिव ३० तदापतद्गगनतलेमहाजवंविचिच्छिदेहरिरिषुभिःसहस्रधा तमाहनन्नृपकुलिशेनकंधरेरुषाऽन्वितस्त्रिदशपतिःशिरोऽहरत् ३१ नतस्यहित्वचमपिवज्रऊर्जितोबिभेदयःसुरपतिनौजसेरितः तदद्भुतंपरमतिवीर्यवृत्रभित्तिरस्कृतोनमुचिशिरोधरत्वचा ३२ तस्मादिंद्रोऽबिभेच्छत्रोर्वज्रःप्रतिहतोयतः किमिदंदैवयोगेनभूतंलोकविमोहनम् ३३ येनमेपूर्वमद्रीणांपक्षच्छेदःप्रजात्यये कृतोनिविशतांभारैःपतत्रैःपततांभुवि ३४ ॥ंतपःसारमयंत्वाष्ट्रंवृत्रोयेनविपाटितः॥ युक्तम् ३०।३१ अतिवीर्यंवृत्रमभिनदिति ३२।३३।त

तपएववृत्रःसयेनवज्रेणमयाविपाटितः ३५दंडंलगुडतुल्यंब्रह्मतेजः दधीचेःसामर्थ्यम् ३६। ३७ आईश्च

अन्येचापिबलोपेताःसर्वास्त्रैरक्षतत्वचः ३५सोयंप्रतिहतोवज्रोमयायुक्तोऽसुरेऽ
ल्पके नाहंतदाददेदंडंब्रह्मतेजोऽप्यकारणम् ३६ इतिशक्रंविषीदंतमाहवागशरीरि
णी नायंशुष्कैरथोनार्द्रैर्वधमर्हतिदानवः ३७ मयाऽस्मैयद्वरोदत्तोमृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः
अतोऽन्यश्चिंतनीयस्तेउपायोमघवन्रिपोः ३८ तांदैवीगिरमाकर्ण्यमघवान्सुसमा
हितः ध्यायन्फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकम् ३९ नशुष्केणनचार्द्रेणजहारनमुचेः
शिरः तंतुष्टुवुर्मुनिगणामाल्यैश्चावाकिरन्विभुम् ४० गंधर्वमुख्यौजगतुर्विश्वावसुप
रावसू देवदुंदुभयोनेदुर्नर्तक्योननृतुर्मुदा ४१ अन्येप्येवंप्रतिद्वंद्वान्वाय्वग्निवरुणा
दयः सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरिणोयथा ४२ ब्रह्मणाप्रेषितोदेवान्देवर्षिर्नारदो
नृप वारयामासविबुधान्दृष्ट्वादानवसंक्षयम् ४३ नारदउवाच भवद्भिरमृतंप्राप्तं
नारायणभुजाश्रयैः श्रियासमेधिताःसर्वेउपारमतविग्रहात् ४४॥ ॥ ष्काभ्यांमृत्युर्नैवइ

ति ३८। ३९ उभयात्मकत्वमेवाह नशुष्केणनचार्द्रेणफेनेनतथाचश्रुतिःअपांफेनेननमुचेःशिरइंद्रोदवर्त्तयद्

अनुचरैः अनुगीयमानाइत्यर्थः उपगीयमानैरनुचरैः सहेतिवा ४५।४६ अविनष्टाअवयवायेषाम् विद्यमानाः शिरोधरायेषांतान् ४७ प्रत्यापन्नानिपुनःप्राप्तानीद्रियाणिस्मृतिश्चयेनसः ४८ ॥ इतिअष्टमस्कंधेटीकायामेकादशोध्यायः

श्रीशुकउवाच संयम्यमन्युसंरंभमानयंतोमुनेर्वचः गीयमानाअनुचरैर्ययुः सर्वेत्रिविष्टपम् ४५ येवशिष्टारणेतस्मिन्नारदानुमतेनते बलिंविपन्नमादायअस्तंगिरिमुपागमन् ४६ तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरान् उशनाजीवयामाससंजीविन्यास्वविद्यया ४७ बलिश्चोशनसास्पृष्टः प्रत्यापन्नेंद्रियस्मृतिः पराजितोऽपिनाखिद्यल्लोकतत्वविचक्षणः ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेदेवासुरसंग्रामेएकादशोऽध्यायः ११ ॥ श्रीबादरायणिरुवाच वृषध्वजोनिशम्येदंयोषिद्रूपेणदानवान् मोहयित्वासुरगणान्हरिःसोममपाययत् १ वृषमारुह्यगिरिशः सर्वभूतगणैर्वृतः सहदेव्याययौद्रष्टुंयत्रास्तेमधुसूदनः २ सभाजितोभगवतासादरंसोमयाभवः सूपविष्टउवाचेदंप्रतिपूज्यस्मयन्हरिम् ३ ॥ ॥ द्वादशेमोहिनीरूपबिभ्रमालोकनोत्सुकम् भवंसंमोहयामासहरिःपुनरसांत्वयत् १ असुरान्मस्करा विष्णुमाययानतदद्भुतम् इतिवत्तुंमहादेवमोहायस्रुपवर्ण्यते २ हरिःसोममपाययदितीदंनिशम्यस्सयत्रास्तेतत्रतद्रूपंद्रष्टुंययावित्युत्तरेणान्वयः १

त्वयि किं चिन्नचाश्चर्यं वयं त्वाश्चर्यमानसाः इति वक्ष्यन्महादेवस्तु श्रीवहरिमष्टभिः त्वयि महामायाविनि पर
मेश्वरे न हि किंचिदघटितमिव वयं तु परमकौतूहलेन द्रष्टुमागता इति बहुधा संबोधयन्स्तौति हे देवदेव कुतो
ऽहं देवानां देव इत्यत आह हे जगद्व्यापिन् तत्कुतः हे जगन्मय तर्हि किं प्रधानम् न हे जगदीश तच्चकुतस्तत्राह स
र्वेषामपि त्वं हेतुः अत ईश्वरः आत्मत्वाच्च न जडं प्रधानं त्वमित्यर्थः ४ ननु जगन्मयत्वोक्त्या जगत उत्पत्त्यादिनाः स-
त्यत्वेन जाड्येन च ममापि किं तथा ब्रूषे न हि न हीत्याह आद्यन्तौ मध्यं च जगतो यतो ब्रह्मणो भवंति अस्य च अव्यय

श्रीमहादेव उवाच देवदेव जगद्व्यापिन् जगदीश जगन्मय सर्वेषामपि भावानां त्व-
मात्मा हेतुरीश्वरः ४ आद्यन्तावस्य यन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः यतोऽव्ययस्य नैता
नि तत्सत्यं ब्रह्म चिद्भवान् ५ तवैव चरणांभोजं श्रेयस्कामा निराशिषः विसृज्योभ-
यतः संगं मुनयः समुपासते ६ त्वं ब्रह्म पूर्णममृतं विगुणं विशोकमानंदमात्रमवि-
कारमनन्यदन्यत् ॥ ७ स्य एतानि आद्यन्तमध्यानि न संति यच्च ब्रह्म इदंकारास्पदं दृश्यमहंकारास्पदम्

द्रष्टृ च महर्भोग्यमन्यच्च भोक्तृ च चिद्रूपं च ब्रह्मैव भवान् अतो न तव विकारादिशंकाइत्यर्थः ५ तवैव भूतत्वे मुमु
क्षूणामाचारः प्रमाणमित्याह तवैवेति उभयतः इहामुत्र च संगं त्यक्त्वा ६ ननु ब्रह्मैव चेदहं तर्हि संगोदासीनस्य-
मम चरणांभोजोपासनया तत्किं तेषां तत्राह त्वमिति ब्रह्मत्वेऽपि त्वं नात्यंतमुदासीनः किंतु विश्वस्य प्रपंचस्योदया 
दीनां हेतुः तद्रूपाधीनानामात्मनां जीवानामीश्वरश्च तत्तत्फलदाता नर्हि किं राजादिवत्कया प्यपेक्षया सेवकेभ्यः 

फलंददामि नहि नहि अनपेक्ष एव त्वम् तर्हि किमीश्वरत्वेन तत्राह तैरात्मभिः तत्फलदानार्थमपेक्ष्यत इति तद
पेक्षः तस्य भावस्तदपेक्षता तया अनपेक्षत्वमेव दर्शयितुं तदीयं ब्रह्मत्वं विशिनष्टि पूर्णममृतं च सुखरूपम्
विषयसुखं वैलक्षण्यार्थमाह अविकारं नित्यमानंदमात्रं च कुतः विशोकं तत्कुतः विगुणं किंच अनन्यं त्वत्
न विद्यते अन्यद्यस्मात् ब्रह्मव्यतिरिक्ताभावादपि निरपेक्षस्त्वमित्यर्थः तर्हि सर्वात्मकत्वेन तद्विकारप्रसंगो दु
र्वारस्तत्राह अन्यत्सर्वतोऽव्यतिरिक्तं च कारणत्वात् नत्वेवंभूतसुखात्मकब्रह्मस्वरूपस्य तवान्यापेक्षास्ति अतः

विश्वस्य हेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्वरश्च तदपेक्षतयाऽनपेक्षः ७ एकस्त्वमे
व सदसद्द्वयमद्वयं च स्वर्णं कृताकृतमिवेह न वस्तुभेदः अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहि
तो विकल्पो यस्माद्गुणैर्व्यतिकरो निरुपाधिकस्य ८ त्वां ब्रह्म केचिदवयंत्युत धर्म
मेक एके परं सदसतोः पुरुषं परेशम् ॥ २ ॥ ७ ॥ ७ केवलं भक्तानुग्रहार्थमेव तवै

श्वर्यं न स्वार्थमित्यर्थः ७ अन्यत्वमनन्यत्वं चैकस्य कुत इत्याशंक्य दृष्टांतेनोपपादयति सदसत्कार्यकार
णरूपम् द्वयमद्वयं च परमकारणं त्वमेवैकः कृतं कुंडलादिरूपं द्वयमकृतं च केवलमद्वयं स्वर्णं यथैकमेव त
द्वदेवेह त्वयि वस्तुभेदो नास्ति कथं तर्हि भेदप्रतीतिस्तत्राह अज्ञानत इति कुतः यस्मान्निरुपाधिकस्यैव तवा
यं गुणैर्व्यतिकरो भेदो न स्वतः ८ अत एव त्वां बहुधा वर्णयंति न त्वतस्तु केपि न जानंतीत्याह द्वाभ्याम् त्वां ब्रह्म वेदां
तिनोऽवयंति मन्यंते त्वामेव धर्मं मीमांसका मन्यंते प्रकृतिपुरुषयोः परं पुमांसं सांख्याः विमलोत्कर्षणी ज्ञाना कि

१२
भा० अ० यायोगाग्रह्णीसत्याईशानाअनुग्रहान्वेत्सेवंनवशक्तियुतंपरंपांचरात्राःमहापुरुषंपातंजलाः ९ परायुःब्रह्मास
टी० त्वसर्गाःसत्वगुणेनसृष्टाअपियेनत्वयाविरचितंविश्वमपिखलुतत्त्वतोनजानंतिकिंपुनस्त्वाम्हेईशअभद्रं
३९ राजसंतामसंचवृत्तमुत्सन्तिश्चयेषांतेनजानंतीतिकिमुवक्तव्यम् १० किंतुत्वन्तत्वंजानासीत्याहसत्वंसर्वं

अन्येऽवयंतिनवशक्तियुतंपरंत्वांकेचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतन्त्रम् ९ नाहं
परायुर्ऋषयोनमरीचिमुख्याजानंतियद्विरचितंखलुसत्वसर्गाः यन्माययामु
षितचेतसईशदैत्यमर्त्यादयःकिमुतशश्वदभद्रवृत्ताः १० सत्वंसमीहितमदःस्थि
तिजन्मनाशंभूतेहितंचजगतोभवबंधमोक्षौ वायुर्यथाविशतिखंचचराचराख्यं
सर्वंतदात्मकतयाऽवगमोऽवरुन्त्से ११ अवतारामयादृष्टारममाणस्यतेगुणैः सो
ऽहंतद्द्रष्टुमिच्छामियत्तेयोषिद्वपुर्धृतम् १२ येनसंमोहितादैत्याःपायिताश्चामृतं
सुराः तद्दिदृक्षवआयाताःपरंकौतूहलंहिनः १३ ॥ ऽभवरुंत्सेव्याप्नोषिजानासिकिंतत्

सर्वंसमीहितंस्वकृतमदःस्थितिजन्मनाशममुष्यजगतोजन्मादिभूतानामीहितंचजगतोभवबंधमोक्षौ
चव्याप्नोःदृष्टांतःचराचराख्यंदेहजातंखंचयथावायुराविशतितथाकथमवरुन्त्सेतदात्मकतयासर्वस्यात्म
तयेत्यर्थःआत्मत्वेहेतुःअवगमःज्ञानरूपइति ११ एवंस्तुत्वाप्रस्तुतंविज्ञापयतिअवताराइतिद्वाभ्याम् १२।१३

१४ सुरकार्याणि योषिद्वेषेण भविष्यंतीति पश्यता अयं भावः अवश्यं तावदुन्मत्तान् दैत्यान् वंचयित्वा देवेभ्यो ऽमृतं देयम् न चैव वैषम्यं रूपांतरेण कर्त्तुमुचितम् अतो वंचनमोहनादिसारं कामिनीरूपं मया धृतम् १५ तद्रूपं दर्शयिष्यामि संकल्पप्रभवः कामः तस्योदयो यस्मात् १६ । १७ विचित्राणि पुष्पाणि अरुणाः पल्लवाश्च येषां ते द्रुमा

श्रीशुक उवाच एवमभ्यर्थितो विष्णुर्भगवान्शूलपाणिना प्रहस्य भावगंभीरं गिरिशं प्रत्यभाषत १४ श्रीभगवानुवाच कौतूहलाय दैत्यानां योषिद्वेषो मया कृतः पश्यता सुरकार्याणि गते पीयूषभाजने १५ तत्तेहं दर्शयिष्यामि दिदृक्षोः सुरसत्तम कामिनां बहुमंतव्यं संकल्पप्रभवोदयम् १६ श्रीशुक उवाच इति ब्रुवाणो भगवांस्तत्रैवांतरधीयत सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भव आस्ते सहोमया १७ ततो ददर्शोपवने वरस्त्रियं विचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे विक्रीडतीं कंदुकलीलया लसद्दुकूलपर्यस्तनितंबमेखलाम् १८ आवर्त्तनोद्वर्त्तनकंपितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरैः पदे पदे ॥ प्रभज्यमानामिव मध्यतश्चलत्पदप्रवालं नयतीं ततस्ततः १९ ॥

यस्मिन् लसद्दुकूले न पर्यस्ते परिवर्तते नितंबे मेखला यस्यास्ताम् १८ उत्पतत्पतत्कंदुकलीलावशेन ये आवर्त्तनोद्वर्त्तने नमनोन्नमने ताभ्यां कंपितयोः स्तनयोः प्रकृष्टहाराणां चोरुभारैः प्रतिपदं मध्ये प्रभज्यमानामिव चलत्सदृशे च प्रवाल

१२

भा०अ० दिक्षुभ्रमतः कंदुकस्य चापलैश्चांचल्यैः भृशंप्रोद्विग्नतारे आयते लोले च चले लोचने यस्याः स्वकर्णाभ्यां वि-
टी० भ्राजिते ये कुंडले ताभ्यामुल्लसंतौ कपोलौ ताभ्यां नीलालकैश्च मंडितमाननं यस्याः २० संनह्यतीं बध्नतीम् जग-
५० द्विमोहयंतीम् २१ तां वीक्ष्य देवः श्रीरुद्रः आत्मानमंतिके स्थितामुमां स्वगणांश्च न वेद कथंभूतः इति एवंभूतया कं-

दिक्ष्वभ्रमत्कंदुकचापलैर्भृशं प्रोद्विग्नतारायतलोललोचनम् स्वकर्णविभ्राजित
कुण्डलोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननाम् २० श्लथद्दुकूलं कबरीं च विच्यु
तां संनह्यतीं वामकरेण वल्गुना। विनिघ्नतीमन्यकरेण कंदुकं विमोहयंतीं जग-
दात्ममायया २१ तां वीक्ष्य देव इति कंदुकलीलयेषद्व्रीडास्फुटस्मितविसृष्टकटा-
क्षमुष्टः स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मा नात्मानमंतिक उमां स्वगणांश्च वेद।
२२ तस्याः कराग्रात्स तु कंदुको यदा गतो विदूरं तमनुव्रजत्स्त्रियाः वासः ससूत्रं ल-
घु मारुतोऽहरद्भवस्य देवस्य किलानुपश्यतः २३ एवं तां रुचिरापांगीं दर्शनीयां मनो-

दुकलीलया याईषद्व्रीडा तया अस्फुटं स्मितं तेन सह विसृष्टो यः कटाक्षः तेन मुष्टो वंचितः अत \\ रमाम्॥
एव स्वयं यत्स्त्रियाः प्रेक्षणम् तया च प्रतिसमीक्षणं ताभ्यां विह्वलः आत्मा मनो यस्य तम् २२ कंदुकमनुव्रजंत्याः एमः
स्त्रियाः लघु सूक्ष्मं वासः ससूत्रं कांचीसहितम् २३ विषज्जंत्याम् कुंचितकटाक्षैरात्मानम्॥ ॥ ॥ ५०

निरीक्षमाणायाम् २४ तसद्दंतस्याः समीपंययौ अंग हेराजन् २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

दृष्ट्वातस्यांमनश्चक्रे विषज्जंत्यांभवः किल २४ तयाऽपहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मर।
विह्वलः भवान्याअपिपश्यंत्यागतह्रीस्तत्पदंययौ २५ सातमायांतमालोक्यविव।
स्त्राव्रीडितामृशम् निलीयमानावृक्षेषुहसंतीनान्वतिष्ठत २६ तामन्वगच्छद्भगवान्
भवःप्रमुषितेंद्रियः कामस्यचवशंनीतःकरेणुमिवयूथपः २७ सोऽनुव्रज्यातिवेगेन
गृहीत्वाऽनिच्छतींस्त्रियम् केशबंधउपानीयबाहुभ्यांपरिषस्वजे २८ सोपगूढाभग
वताकरिणाकरिणीयथा इतस्ततःप्रसर्पंतीविप्रकीर्णशिरोरुहा २९ आत्मानंमोच
यित्वांगसुरर्षभभुजांतरात् प्राद्रवत्साएथुश्रोणीमायादेवविनिर्मिता ३० तस्यासौ
पदवींरुद्रोविष्णोरद्भुतकर्मणः प्रत्यपद्यतकामेनवैरिणेवविनिर्जितः ३१ तस्यानु।
धावतोरेतश्चस्कंदामोघरेतसः शुष्मिणोयूथपस्येववासितामनुधावतः ३२ यत्रयत्र।
त्रापतन्मत्यांरेतस्तस्यमहात्मनः तानिरूप्यस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपते ३३ स।
रित्सरस्सुशैलेषुवनेषूपवनेषुच॥ ७ ३१। ३२। ३३ एवन्तामनुधावन्हरःसरित्सरस्सुशै

सन्निहितोबभूव ३४। ३५ तदुहदेवमाययाजडीकरणम् ३६। ३७ स्वांनिष्ठांप्रकृतिम् ३८। ३९ कालेनस्व

यत्रक्वचासन्नृषयस्तत्रसंनिहितोहरः ३४ स्कन्नेरेतसिसोऽपश्यदात्मानंदेवमाय-
या जडीकृतंनृपश्रेष्ठसंन्यवर्त्ततकश्मलात् ३५ अथावगतमाहात्म्यआत्मनोजग-
दात्मनः अपरिज्ञेयवीर्यस्यनमेनेतदुहाद्भुतम् ३६ तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्यमधु
सूदनःउवाचपरमप्रीतोबिभ्रत्स्वांपौरुषीन्तनुम् ३७ श्रीभगवानुवाच दिष्ट्यात्वंवि
बुधश्रेष्ठस्वांनिष्ठामात्मनास्थितः यन्मेस्त्रीरूपयास्वैरंमोहितोऽप्यंगमायया ३८ को
नुमेऽतितरेन्मायांविषक्तस्त्वदृतेपुमान् तांस्तान्विसृजतीभावान्दुस्तरामकृतात्म
भिः ३९ सेयंगुणमयीमायानत्वामभिभविष्यति मयासमेताकालेनकालरूपेण-
भागशः ४० श्रीशुकउवाच एवंभगवताराजन्श्रीवत्सांकेनसत्कृतः आमंत्र्यतंप-
रिक्रम्यसगणःस्वालयंययौ ४१ आत्मांशभूतांतांमायांभवानीभगवान्भवः शंसता-
मृषिमुख्यानांप्रीत्याचष्टाथभारत ४२ अपिव्यपश्यस्त्वमजस्यमायांपरस्यपुंसःपरदे- राम:
स्यादिनिमित्तेन मयाकालरूपेण भागशोरजआद्यंशेन समेतामदधीनासती ४०। ४१। ४२ ((वतायाः॥ ४१

।४३। ४४ अष्टाध्यायार्थनिगमनंदत्तीति ४५ एतत्कीर्त्तनादौ फलमाह एतदिति ४६ भगवताकृतंभक्तप

अर्हंकलानामृषभोविमुह्येययावशोऽन्येकिमुतास्वतंत्राः ४३ यंमामपृच्छस्त्व
मुपेत्ययोगात्समासहस्रांतउपारतंवै सएषसाक्षात्पुरुषःपुराणोनयत्रकालोवि
शतेनवेदः ४४ श्रीशुकउवाच इतितेऽभिहितस्तातविक्रमःशार्ङ्गधन्वनः सिंधो
र्निर्मथनेयेनधृतःपृष्ठेमहाचलः ४५ एतन्मुहुःकीर्त्तयतोऽनुशृण्वतोनरिष्यते।
जातुसमुद्यमःक्वचित् यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनंसमस्तसंसारपरिश्रमापह
म् ४६ असदविषयमंघ्रिंभावगम्यंप्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत्सिंधुमथ्य
म् कपटयुवतिवेषोमोहयन्यःसुरारीन्तमहमुपसृतानांकामपूरंनतोऽस्मि॥
४७॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेशंकरमायामोहनंनामद्वाद
शोऽध्यायः १२॥ ॥श्रीशुकउवाच मनुर्विवस्वतःपुत्रःश्राद्धदेवइतिश्रुतः सप्त
मोवर्त्तमानोयस्तदपत्यानिमेशृणु १॥

॥ सपातंस्मरन्नमस्करोति असतामविषयम् भावो
भजनंतेनगम्यमंघ्रिंप्रपन्नान् शरणागतान् सिंधुमथ्यम् सिंधोर्मथनेनतुक्रमात् मन्वंतराणिसर्वाणिष

ड्विधानिपृथक्पृथक् १ सप्तमादिमन्वंतराण्याह
मनुरित्यादिनायावदध्यायसमाप्तिः १॥ ॥ ६

भा०अ० ।२। ३। आदित्यादयोदेवादृत्यन्वयः ४। ५ भगवतोजन्म अवतारः तमेवाह आदित्यानांवि वस्वानर्यमा
टी० पूषेत्याद्युक्तानांमध्येअवरंजन्मयस्यसः ६ शक्त्याअवतारेणान्वितानि ७ अष्टमंमनुंवक्तुंकथामाहवि
४२ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैवधृष्टःशर्यातिरेवच नरिष्यंतोऽथनाभागःसप्तमोदिष्टउच्यते॥
२ करूषश्चपृषध्रश्चदशमोवसुमान्स्मृतः मनोर्वैवस्वतस्यैतेदशपुत्राःपरंतप ३
आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः अश्विनावृभवोराजन्निंद्रस्तेषांपुरंदरः
४ कश्यपोत्रिर्वसिष्ठश्चविश्वामित्रोऽथगौतमः जमदग्निर्भरद्वाजइतिसप्तर्षयः
स्मृताः ५ अत्रापिभगवज्जन्मकश्यपाददितेरभूत् आदित्यानामवरजोविष्णुर्वा
मनरूपधृक् ६ संक्षेपतोमयोक्तानिसप्तमन्वंतराणिते भविष्याण्यथवक्ष्यामिवि
ष्णोःशक्त्यान्वितानिच ७ विवस्वतश्चद्वेजायेविश्वकर्मसुतेउभे संज्ञाच्छायाचरा
जेंद्रयेप्रागभिहितेतव ८ तृतीयांवडवामेकेतासांसंज्ञासुतास्त्रयः यमोयमीश्राद्ध
देवश्छायायाश्चसुतान्शृणु ९ सावर्णिस्तपतीकन्याभार्यासंवरणस्यया॥ ६॥
वस्वतइतित्रिभिः ८ एकेवडवांतृतीयामाहुः ममतुसंज्ञैववडवेतिमतम् तदुक्तंषष्ठे सैवभूत्वाऽथवड एमः
वानासत्यौसुषुवेसुवीति यमश्चयमीचयमुनायाश्राद्धदेवश्चेतित्रयःसुताः ९ ॥ ६ ॥ २ ॥ २ ४२

।१०सावर्णिपुत्राः ११। १२पदत्रयंयाचमानायइमांसर्वांमहींसप्तमेमन्वंतरेदत्वाअष्टमेमन्वंतरेविष्णोः

शनैश्चरस्तृतीयोऽभूदश्विनौवडवात्मजौ १० अष्टमेंऽतरआयातेसावर्णिर्भविताम-
नुः निर्मोकविरजस्काद्याःसावर्णितनयानृप ११ तत्रदेवाःसुतपसोविरजाअमृतप्र-
भाः तेषांविरोचनसुतोबलिरिंद्रोभविष्यति १२ दत्वेमांयाचमानायविष्णवेयःपद-
त्रयम् राद्धमिंद्रपदंहित्वाततःसिद्धिमवाप्स्यति १३ योऽसौभगवताबद्धःप्रीतेनसु-
तलेपुनः निवेशितोऽधिकेस्वर्गादधुनास्तेस्वराडिव १४ गालवोदीप्तिमान्रामोद्रो-
णःपुत्रःकृपस्तथा ऋष्यशृंगःपिताऽस्माकंभगवान्बादरायणः १५ इमेसप्तर्षयस्त-
त्रभविष्यंतिस्वयोगतः इदानीमासतेराजन्स्वेस्वेआश्रममंडले १६ देवगुह्यात्सर-
स्वत्यांसार्वभौमइतिप्रभुः स्थानंपुरंदराद्धृत्वाबलयेदास्यतीश्वरः १७ नवमोदक्षसा-
वर्णिर्मनुर्वरुणसंभवः भूतकेतुर्दीप्तिकेतुरित्याद्यास्तत्सुतानृप १८ पारामरीचि-
गर्भाद्यादेवाइंद्रोद्भुतःस्मृतः द्युतिमत्प्रमुखास्तत्रभविष्यंत्यृषयस्ततः १९ ॥ प्रसादेन-

चराद्धंलब्धमिंद्रपदंहित्वेत्यर्थः १३।१४रामःपरशुरामःद्रोणपुत्रोऽश्वत्थामा१५इदानींतुस्वयोगतआसते१६

।२०।२१ हविष्मस्त्वमुखादृत्युक्तानामेवकेषांचिन्नामान्याह हविष्मानिति २२ विषूच्यांजातःसन् २३।२४

आयुष्मतोऽम्बुधारायामृषभोभगवत्कला भविता येनसंराद्धांत्रिलोकींभोक्ष्यतेऽद्भुतः २० दशमोब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतोमहान् तत्सुताभूरिषेणाद्याहविष्मस्त्वमुखाद्द्विजाः २१ हविष्मान्सुकृतःसत्योजयोमूर्त्तिस्तदाद्विजाः सुवासनविरुद्धाद्यादेवाःशंभुःसुरेश्वरः २२ विष्वक्सेनोविषूच्यांतुशंभोःसख्यंकरिष्यति जातःस्वांशेनभगवान्गृहेविश्वसृजोविभुः २३ मनुर्वैधर्मसावर्णिरेकादशमआत्मवान् अनागतास्तत्सुताश्चसत्यधर्मादयोदश २४ विहंगमाःकामगमानिर्वाणरुचयःसुराः इंद्रश्चवैधृतिस्तेषामृषयश्चारुणादयः २५ आर्यकस्यसुतस्तत्रधर्मसेतुरितिस्मृतः वैधृतायांहरेरंशस्त्रिलोकींधारयिष्यति २६ भवितारुद्रसावर्णीराजन्द्वादशमोमनुः देववानुपदेवश्चदेवश्रेष्ठादयःसुताः २७ ऋतधामाचतत्रेंद्रोदेवाश्चहरितादयः ऋषयश्चतपोमूर्त्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः २८ स्वधामाख्योहरेरंशःसाधयिष्यतितन्मनोः॥ ६ ॥

एकादशमइत्यादिरार्षः २५।२६।२७।२८ तस्यमनोरंतरंसाधयिष्यति सत्यसहसः॥ ६ ॥ 

सूनृतायाश्चसुतःसन् २९। ३०। ३१ दिवस्पतेः इंद्रस्योपहर्त्तासंपादकःसंभविष्यति ३२।३३। ३४ क्रियातं।

अन्तरंसत्यसहसःसूनृतायाःसुतोविभुः २९ मनुस्त्रयोदशोभाव्योदेवसावर्णिरात्म
वान् चित्रसेनविचित्राद्यादेवसावर्णिदेहजाः ३० देवाःसुकर्मसुत्रामसंज्ञाइंद्रोदिव
स्पतिः निर्मोकतत्त्वदर्शाद्याभविष्यंत्यृषयस्तदा ३१ देवहोत्रस्यतनयउपहर्त्तादिव
स्पतेः योगेश्वरोहरेरंशोबृहत्यांसंभविष्यति ३२ मनुर्वाइंद्रसावर्णिश्चतुर्दशमएष्य
तिउरुगंभीरबुद्ध्याद्याइंद्रसावर्णिवीर्यजाः ३३ पवित्राश्चाक्षुषादेवाःशुचिरिंद्रोभवि
ष्यति अग्निर्बाहुःशुचिःशुद्धोमागधाद्यास्तपस्विनः ३४ सत्रायणस्यतनयोबृहद्भानु
स्तदाहरिः वितानायांमहाराजक्रियातंतून्वितायिता ३५ राजंश्चतुर्दशैतानित्रिका
लानुगतानिते प्रोक्तान्येभिर्मितःकल्पोयुगसाहस्रपर्ययः ३६॥ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणेअष्टमस्कंधेमन्वंतरानुवर्णनंनामत्रयोदशोऽध्यायः १३॥ १३ ॥ ९॥

तून्कर्मसंततीः वितायिता विस्तारयिष्यति ३५ युगसाहस्रेणपर्ययःपरिवर्त्तोयस्ययुगसहस्रप्रमाणइत्यर्थः
३६॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३॥ १३ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु

१५
भा०अ० चतुर्दशेतुसर्वेषांमन्वादीनांयथायथम् पृथक्कर्माणिवर्ण्यंतेभगवद्वशवर्त्तिनाम्॥१॥ १ पुरुषेणेश्वरेणयज्ञाद्यः
टी० वतारैःशास्यंतेनियुज्यंतेइतितथा २ तदेवाह यज्ञादयइति ३ ऋष्यादीनांकर्माण्याह चतुर्युगांतइतिचतुर्भिःय
४४ तःयेभ्यःश्रुतिगणेभ्यः ४ उदिताउक्ताःयुक्ताःसंयताःसंतोमहीधर्मसंचारयंति मत्यांधर्मंप्रवर्त्तयंतीत्यर्थः ५ प्रजा

राजोवाच मन्वंतरेषुभगवन्यथामन्वादयस्त्विमे यस्मिन्कर्मणियेयेननियुक्ता।
८ स्तद्वदस्वमे १ ऋषिरुवाच मनवोमनुपुत्राश्चमुनयश्चमहीपते इंद्राःसुरगणाश्चै।
वसर्वेपुरुषशासनाः २ यज्ञादयोयाःकथिताःपौरुष्यस्तनवोनृप मन्वादयोजगद्या।
त्रांनयंत्याभिःप्रचोदिताः ३ चतुर्युगांतेकालेनग्रस्तान्श्रुतिगणान्यथा तपसाऋष
योपश्यन्यतोधर्मःसनातनः ४ ततोधर्मंचतुष्पादंमनवोहरिणोदिताःयुक्ताःसंचार
यन्त्यद्धास्वेस्वेकालेमहींनृपाः ५ पालयंतिप्रजापालायावदंतंविभागशः यज्ञभाग
भुजोदेवायेचतत्रान्विताश्चतैः ६ इंद्रोभगवतादत्तांत्रैलोक्यश्रियमूर्जिताम् भुंजा
नःपातिलोकांस्त्रीन्कामंलोकेप्रवर्षति ७ ज्ञानंचानुयुगंब्रूतेहरिःसिद्धस्वरूपधृक्

पालानामनुपुत्राःतंधर्मंपालयंति यावदंतम् यावन्मन्वंतरावसानम् विभागशःपुत्रपौत्रादिक्रमेण येचान्येद्या
वापृथिव्यादयोयत्रकर्मणिभोक्तृत्वेनान्विताःतैश्चसह ६॥ ७ प्रसंगाद्रूपांतरैरपिजगद्यात्राप्रवर्त्तनमाह ज्ञान

ऽसिद्धाः सनकादयः ऋषयो याज्ञवल्क्यादयः योगेशा दत्तात्रेयादयः तत्तद्रूपः सन् ज्ञानं कर्म च योगं च ब्रूते ९ प्रजे
शा मरीच्यादयस्तेन रूपेण सर्गं करोति दस्युहंता इति शेषः स्वराड्वपुः राजमूर्त्तिः सर्वेषामभावाय भवति पृथग्विधाः गुणाः
शीतोष्णादयो यस्य ९ नामरूपात्मिकया मायया विमोहितात्मभिर्जनैः नानादर्शनैः शास्त्रैः स्तूयमानो निरूप्य
माणोऽपि नैव दृश्यत इत्यर्थः १० प्रासंगिकं निरूप्य प्रस्तुतमेवोपसंहरति एतत्कल्पविकल्पस्य अवांतरकल्प

ऋषिरूपधरः कर्म योगं योगेशरूपधृक् ८ सर्गं प्रजेशरूपेण दस्यून्हन्यात्स्वराड्व
पुः कालरूपेण सर्वेषामभावाय पृथग्गुणः ९ स्तूयमानो जनैरेभिर्मायया नामरूप
या विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्न च दृश्यते १० एतत्कल्पविकल्पस्य प्रमाणं परिकी
र्त्तितम् यत्र मन्वंतराण्याहुश्चतुर्दश पुराविदः ११ ॥ इति श्रीभा० अ० चतुर्दशोऽध्या
यः १४ ॥ राजोवाच बलेः पदत्रयं भूमेः कस्माद्धरिरयाचत भूत्वेश्वरः कृपणवल्लब्धा
र्थोऽपि बबंध तम् १ ॥ ऽस्य ११ ॥ इत्यष्टमे टीकायां चतुर्दशोऽध्यायः १४ ॥ बलिः पंचदशे विश्वजिताचार्य्यै

रयाजयत् ततोऽसौ स्वर्गमजयद्ययादेवा निलिल्यिरे १ अतो यत्तेन वाध्याय्या वामं वामनचेष्टितम् निग्रहश्च कृ
तो यत्र बलेर्भूयाननुग्रहः २ ईश्वरः स्वयं कृपणवत्कस्माद्धेतोरयाचत लब्धार्थो भूत्वापि तं कस्माद्बबंध १ ॥ ॐ

॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ श्रीमहालक्ष्म्यै नमः ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

।२ नन्वतावद्बलेः त्रिलोकीमपहर्त्तुं यावज्ञातिच्छलनं कृतवानिति वक्तुं ब्राह्मणाराधनेन बलेरकांड एव स्वर्गविजयक्रममाह पराजितश्रीरित्यादिनायावदध्यायसमाप्तिः युद्धे पराजिताश्रीर्येन सः इंद्रेण असुभिश्च त्याजितः सन् भृगून् भृगोर्वंश्यांश्छुकादीन् महात्माउदारचित्तः अर्थानां निवेदनेनार्पणेन ३ त्रिणाकं स्वर्गं जेतुमिच्छंतं।

एतद्वेदितुमिच्छामो महत्कौतूहलं हि नः यज्ञेश्वरस्य पूर्णस्य बंधनं चाप्यनागसः २।
श्रीशुक उवाच पराजितश्रीरसुभिश्च हापितो हीन्द्रेण राजन् भृगुभिः सजीवितः स
र्वात्मना तानभजद्भृगून्बलिः शिष्यो महात्मार्थनिवेदनेन ३ तं ब्राह्मणा भृगवः प्री
यमाणा अयाजयन्विश्वजिता त्रिणाकम् जिगीषमाणं विधिनाभिषिच्य महाभि।
षेकेण महानुभावाः ४ ततो रथः कांचनपट्टनद्धो हयाश्च हर्य्यश्वतुरंगवर्णाः ध्वज
श्च सिंहेन विराजमानो हुताशनादास हविर्भिरिष्टात् ५ धनुश्च दिव्यं पुरटोपनद्धं।
तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यम् पितामहस्तस्य ददौ च मालामम्लानपुष्पां जलजं च

विश्वजिता यागेन अयाजयन् महाभिषेकेण ऐंद्रेण बद्धं च ब्राह्मणप्रसिद्धेन ४ हर्यश्वस्य ॥शुकः ६॥ राम
इंद्रस्य ये तुरंगास्तेषामिव वर्णो हरितो येषाम् ५ पुरटं सुवर्णम् तूणी इषुधी अरिक्तौ अक्षय्यशरौ पितामहः। ४५
प्रह्लादः जलजं शंखम् ६

विप्रैरर्चितः संपादितो यो धनार्थो ऽग्रुह्यपरिकरो यस्य तैरेव कल्पितं स्वस्त्ययनं मङ्गलवाचनादि यस्य आमं-
त्र्य पृष्ट्वा ७ अथारुह्य रराजेति द्वयोरन्वयः स्रक् स्रग्धरः शोभनमालाधरः ८ हेमाङ्गदाभ्यां लसंतौ बाहू यस्य।
धिष्ण्यस्थः भवने प्रज्वलितः कुंडस्थ आहवनीय इवेति वा ९ तुल्यमैश्वर्यं बलं च श्रीर्येषां तैर्दैत्ययूथपैर्वृतो

एवं स विप्रार्जितयोधनार्थस्तैः कल्पितस्वस्त्ययनो ऽथ विप्रान् प्रदक्षिणीकृत्य कृत
प्रणामः प्रह्लादमामंत्र्य नमश्चकार् ७ अथारुह्य रथं दिव्यं भृगुदत्तं महारथः सु-
स्रग्धरो ऽथ सन्नह्य धन्वी खड्गी धृतेषुधिः ८ हेमाङ्गदलसद्बाहुः स्फुरन्मकरकुंड-
लः रराज रथमारूढो धिष्ण्यस्थ इव हव्यवाट् ९ तुल्यैश्वर्यबलश्रीभिः स्वयूथैर्दै-
त्ययूथपैः पिबद्भिरिव खं दृग्भिर्दहद्भिः परिधीनिव १० वृतो विकर्षन्महतीमासुरीं
ध्वजिनीं विभुः ययाविंद्रपुरीं स्वृद्धां कंपयन्निव रोदसी ११ रम्यामुपवनोद्यानैः श्री-
मद्भिर्नंदनादिभिः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः १२ ॥ ६ ॥ ययाविति द्वयोर
न्वयः परिधीन् दिशः १० स्वृद्धामतिसमृद्धाम् ११ धिक् ग्राम्यसुखं तथाविधां पुरीमकस्मादेव परित्यज्य दूरं
द्रुता इव यः पलायिता इति वैराग्यार्थमिंद्रपुरीमनुवर्णयति रम्यामिति सार्धैरेकादशभिः उपवना निफलप्रधानानि।
निकटानि वा उद्यानानि पुष्पप्रधानानि दूरस्थानि वा तै रम्याम् कूजंति विहंगमिथुनानि येषु गायंतो मत्ता मधुव्रता येषु

१५
भा०अ० प्रवालादीनामुरुर्भारो यास्ता: शाखा येषां ते अमरद्रुमा येषु तैः यत्र यास्स्वरसेविताः भ्रमदाः क्रीडंतिताः हंसादि
टी० कुलैराकुला व्याप्ता नलिन्यः सरांसि यत्र येषु संति ते रुपवनोद्यानै रम्यामिति पूर्वेणैवान्वयः १३ किंच परिखाभू
४६ तया आकाशगंग यावृताम् प्राकारेण सौवर्णेन चावृताम् अट्टालाः प्राकारोपरि रचितानि उन्नतानि युद्धस्थानानि

प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः हंससारसचक्राह्वकारंडवकुलाकुलाः ना
लिन्यो यत्र क्रीडंति प्रमदाः स्वरसेविताः १३ आकाशगंगया देव्यावृतां परिखभूत
या प्राकारेणाग्निवर्णेन सा द्दालेनोन्नतेन च १४ रुक्मपट्टकपाटैश्च द्वारैः स्फटिक
गोपुरैः जुष्टां विभक्तप्रपथां विश्वकर्मविनिर्मिताम् १५ सभाचत्वररथ्याढ्यां विमा
नैर्न्यर्बुदैर्युताम् शृंगाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः १६ यत्र नित्यवयोरूपाः श्या
मा विरजवाससः भ्राजंते रूपवन्नार्यो ह्यर्चिर्भिरिव वह्नयः १७ स्वरस्त्रीकेशविभ्रष्ट
नवसौगंधिकस्रजाम्॥ ७नितत्सहितेन १४ रुक्मपट्टानि कपाटानि येषु तैर्द्वारैरवांतरैः स्फ
टिकमयैर्गोपुरैश्च पुरद्वारैर्जुष्टाम् विभक्ताः प्रपथाः राजमार्गा यस्याम् १५ सभा उपवेशस्थानानि चत्वराण्यंग
नानि रथ्या उपमार्गाः तैराढ्यां संपन्नाम् न्यर्बुदं दशकोटयः तैर्गणनीयैरनंतैर्विमानैर्युतां वज्रविद्रुममय्यो वेद
यो येषु तैः शृंगाटकैश्चतुष्पथैर्युताम् १६ नित्यं वयस्तारुण्यं रूपं च सौकुमार्यं यासां ताः रूपवन्नार्यः स्वलंकृताः स्त्रि
यः यत्र यस्यां भ्राजंते १७ स्वरस्त्रीणां केशेभ्यो विभ्रष्टानां

नवसौगंधिकस्त्रजामामोदम् १८ हेमगवाक्षेभ्यो निर्गच्छता धूमेन स्मरप्रिया अप्सरसः १९ मुक्तामयैर्वितानै
र्मणिहेममयैः केतुभिश्च ध्वजैः नानापताकायुक्ताभिर्वलभीभिश्च विमानानां पुरोभागैः आवृतां व्याप्तां वैमानि

यत्रामोदमुपादाय मार्ग आवाति मारुतः १८ हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेनागुरुगंधिना
पांडुरेण प्रतिच्छन्नमार्गे यांति स्मरप्रियाः १९ मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभिर्नानापता
कावलभीभिरावृताम् शिखंडिपारावतभृङ्गनादितां वैमानिकस्त्रीकलगीतमङ्ग
लाम् २० मृदंगशंखानकदुंदुभिः स्वनैः सतालवीणामुरजर्ष्टिवेणुभिः नृत्यैः सवा
द्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमां स्वप्रभया जितप्रभाम् २१ यां न व्रजंत्यधर्मिष्ठाः खला भू
तद्रुहः शठाः मानिनः कामिनो लुब्धा एभिर्हीना व्रजंति यत् २२ तां देवधानीं स वरूथि
नीपतिर्बहिः समंतादुरुधे पृतन्यया आचार्यदत्तं जलजं महास्वनं दध्मौ प्रयुंजन्भ
यमिंद्रयोषिताम् २३ मघवांस्तदभिप्रेत्य बलेः परममुद्यमम् सर्वदेवगणोपेतो गुरु
मेतदुवाच ह २४ भगवन्नुद्यमो भूयान्बलेर्नः पूर्ववैरिणः अविषह्यमिमं मन्ये केनासी
त्तेजसोर्जितः २५ ॥ शुकस्त्रीणां कलगीतैर्मंगलाम् २० उपदेवानां गंधर्वादीनां गीतकैश्च मनोरमां जिना
प्रभा साक्षाद्दीप्त्यधिष्ठात्री देवता यया तां अन्यैरजितप्रभामिति वा पाठांतरे जिना ग्रहाः सूर्यादयो यया २१ यत् यां २२

१५
भा०अ० प्रतिव्योढुमपाकर्त्तुम् २६ यतः कारणादेतस्य ओजआदि यतः ओजआदेः एतस्य समुद्यमः २७ उपभृतं संचितं
टी० २८। २९ तत्रोचितं मंत्रमाह तस्माद्यूयं त्रिविष्टपमुत्सृज्य निलयमदर्शनं यात यतः कालात् ३० केनास्य विपर्य
४७ नैनं कश्चित्कुतो वापि प्रतिव्योढुमधीश्वरः पिबन्निव मुखेनेदं लिहन्निव दिशो दश द
हन्निव दिशो दृग्भिः संवर्त्ताग्निरिवोत्थितः २६ ब्रूहि कारणमेतस्य दुर्धर्षत्वस्य मद्रिपोः
ओजः सहो बलं तेजो यत एतत्समुद्यमः २७ गुरुरुवाच जानामि मघवञ्छत्रोरु।
न्नतेरस्य कारणम् शिष्यायोपभृतं तेजो भृगुभिर्ब्रह्मवादिभिः २८ भवद्विधो भवा।
न्वापि वर्जयित्वेश्वरं हरिम् नास्य शक्तः पुरः स्थातुं कृतान्तस्य यथा जनाः २९ तस्मा
न्निलयमुत्सृज्य यूयं सर्वे त्रिविष्टपम् यात कालं प्रतीक्षन्तो यतः शत्रोर्विपर्ययः ३०।
एष विप्रबलोदर्कः संप्रत्यूर्जितविक्रमः एषामेवापमानेन सानुबन्धो विनङ्क्ष्यति॥
३१ एवं सुमन्त्रितार्थास्ते गुरुणार्थानुदर्शिना हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्गीर्वाणाः काम
रूपिणः ३२ देवेष्वथ निलीनेषु बलिर्वैरोचनिः पुरीम् देवधानीमधिष्ठाय वशं नि।
न्ये जगत्त्रयम् ३३॥ ॐ॥ यः स्यादित्यत आह एष इति विप्राणां बलेन उदर्कमुत्तरोत्तरमधिकं फलं।
यस्य सः ३१ सुमंत्रितः अर्थः कार्यं येषां ते निलयं जग्मुः ३२। ३३॥ ॐ॥ ॐ॥ ॐ॥ रामः ४७

एवंप्राप्तमिंद्रपदंस्थिरीकर्त्तुमयाजयन् अनुव्रतमनुवर्त्तिनम् ३४। ३५॥ द्विजदेवैर्ब्राह्मणैरुपलंभितांप्रापिताम्।
३६॥ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५॥ षोडशेपुत्रनाशेनशोचंत्याअदितेःपतिःप्रार्थितःकश्यपःप्राहपं

तंविश्वजयिनंशिष्यंभृगवःशिष्यवत्सलाः शतेनहयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ३४
ततस्तदनुभावेनभुवनत्रयविश्रुताम् कीर्त्तिंदिक्षुवितन्वानःसरेजेउडुराडिव ३५॥
बुभुजेचश्रियंस्वृद्धांद्विजदेवोपलंभिताम् कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यमानोमहामनाः
३६॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेपंचदशोऽध्यायः १५॥ श्रीशुकउवाच
एवंपुत्रेषुनष्टेषुदेवमाताऽदितिस्तदा हृतेत्रिविष्टपेदैत्यैःपर्य्यतप्यदनाथवत् १ एः
कदाकश्यपस्तस्याआश्रमंभगवानगात् निरुत्सवंनिरानंदंसमाधेर्विरतश्चिरात्
२ सपत्नीदीनवदनांकृतासनपरिग्रहः सभाजितोयथान्यायमिदमाहकुरूद्वह ३॥
अप्यभद्रंनविप्राणांभद्रेलोकेऽधुनागतम् नधर्मस्यनलोकस्यमृत्योश्छंदानुवर्त्तिनः

योव्रतमितीर्य्यते १ इदानींश्रीवामनावतारप्रसंगमाह एवमित्यादियावत्समाप्ति नष्टेषुअदृष्टेषुसत्सु
१। २ सःकश्यपःपत्नीमिदमाह ३ दीनवदनत्वादिकमालक्ष्यबहुधाविकल्पयन्पृच्छति अप्यभद्रमितिस
प्तभिः हेभद्रेमृत्योःछंदमिच्छामनुवर्त्ततइतितथा मृत्युवशवर्त्तिनोजनस्येत्यर्थः ४॥ ४॥ ५॥ ६॥

भा०अ० हेगृहमेधिनि अपिवाकिंवागृहेषुधर्मादेः किंचित्कुशलमिति काक्काप्रश्नः यत्रयेषुगृहेषु अयोगिनामपि यो

टी० गस्वधर्मादिनायोगफलंभवति ५ किंवात्वया अपूजिताएवाभ्येत्यगृहाद्याताः ६ नार्चिताः संतोयदिनिर्गच्छंति

५८ तेगृहाः फेरुराजः सृगालराजः तदीयविवरतुल्याः ७ वेलायांहोमकालेकर्हिचिन्नहुताः किम् ८।९ भवत्या-

अपिवाऽकुशलंकिंचित्गृहेषुगृहमेधिनि धर्मस्यार्थस्यकामस्ययत्रयोगोह्ययो-
गिनाम् ५ अपिवाऽतिथयोऽभ्येत्यकुटुंबासक्तयात्वया गृहादपूजितायाताःप्रत्युत्-
थानेनवाक्कचित् ६ गृहेषुयेष्वतिथयोनार्चिताःसलिलैरपि यदिनिर्यांतितेनूनंफेरु-
राजगृहोपमाः ७ अप्यग्नयस्तुवेलायांनहुताहविषासति त्वयोद्विग्नधियाभद्रेप्रो-
षितेमयिकर्हिचित् ८ यत्पूजयाकामदुघान्यातिलोकान्गृहान्वितः ब्राह्मणोऽग्नि-
श्चवैविष्णोःसर्वदेवात्मनोमुखम् ९ अपिसर्वेकुशलिनस्तवपुत्रामनस्विनि लक्ष-
येऽस्वस्थमात्मानंभवत्यालक्षणैरहम् १० अदितिरुवाच भद्रंद्विजगवांब्रह्मन्धर्मस्या-
स्यजनस्यच ॥ ९ ॥ ७ आत्मानंमनः अस्वस्थमप्रकृतिस्थंलक्षणैः सुखग्लान्यादिभिः लक्ष-
यामि १० अस्वास्थ्यकारणमन्यदस्तीतिवक्तुंतत्स्पष्टमभद्रादिकंनास्तीत्याह भद्रमिति द्वाभ्याम् इमेगृहाःत्रि
वर्गस्यपरंक्षेत्रंसुद्भवस्थानम् ॥ ९ ॥ १ ॥ ९ ॥ श्रीसीतारामचंद्रायनमः ॥

त्रिवर्गोऽपियथावद्वर्ततइत्यर्थः ११ भगवतस्तवानुध्यानंयन्मयाक्रियतेतस्मात् अग्नयोऽतिथयइत्यादिसर्वम् नरिष्यतिनहीयते १२ प्रस्तुतंविज्ञापयितुमाह कोन्विति १३ संपाद्यंकाममाह तवैवेतिचतुर्भिः १४ सपत्नैर्दै

त्रिवर्गस्यपरंक्षेत्रंगृहमेधिन्गृहाइमे ११ अग्नयोऽतिथयोभृत्याभिक्षवोयेचलिप्स
वः सर्वंभगवतोब्रह्मन्ननुध्यानान्नरिष्यति १२ कोनुमेभगवन्कामोनसंपद्येतमा
नसः यस्याभवान्प्रजाध्यक्षएवंधर्मान्प्रभाषते १३ तवैवमारीचमनःशरीरजाःप्र
जाइमाःसत्वरजस्तमोजुषः समोभवांस्तास्वसुरादिषुप्रभोतथापिभक्तंभजतेमहे
श्वरः १४ तस्मादीशभजंत्यामेश्रेयश्चिंतयसुव्रत हृतश्रियोहृतस्थानान्सपत्नैःपा
हिनःप्रभो १५ परैर्विवासितासाहंमग्नाव्यसनसागरे ऐश्वर्यंश्रीर्यशःस्थानंहृता
निप्रबलैर्मम १६ यथातानिपुनःसाधोप्रपद्येरन्ममात्मजाः तथाविधेहिकल्याणंधि
याकल्याणकृत्तम १७ श्रीशुकउवाच एवमभ्यर्थितोऽदित्याकस्तामाहस्मयन्निव
अहोमायाबलंविष्णोःस्नेहबद्धमिदंजगत् १८ क्वदेहोभौतिकोऽनात्माक्वचात्माप्र

त्यैर्हृताश्रीर्येषाम् हृतंस्थानंयेषामितिपुत्राभिप्रायेणबहुवचनम् १५। १६। १७ कश्यपःप्र॥कृतेःपरः।
थमंतावत्पुत्रस्नेहंत्याजयितुम् विस्मयव्याजेनैवतत्त्वमुपदिशति अहोइतिसार्धेन १८ ॥ ९ ॥ श्रीरामः ॥

३६

भा०अ० ॥१९ अत्रापरितुष्यंतीप्रत्याह उपतिष्ठस्वेतिद्वाभ्याम् २० नन्वेवंभूतकामप्राप्तिहेतुर्देवांतरसेवाप्रसिद्धातत्राह॥

टी० अमोघेति २१ यथाचमेमनोरथंविदध्यात् २२ यथाचमेआशुतुष्यति तथातत्सेवाप्रकारमादिश २३ मेमयाप

४९ कस्यकेपतिपुत्राद्यामोहएवहिकारणम् १९ उपतिष्ठस्वपुरुषंभगवंतंजनार्दनम्

सर्वभूतगुहावासंवासुदेवंजगद्गुरुम् २० सविधास्यतितेकामान्हरिर्दीनानुकंप

नः अमोघाभगवद्भक्तिर्नेतरेतिमतिर्मम २१ अदितिरुवाच केनाहंविधिनाब्रह्म

न्नुपस्थास्येजगत्पतिम् यथामेसत्यसंकल्पोविदध्यात्समनोरथम् २२ आदिशत्वं

द्विजश्रेष्ठविधिंतदुपधावनम् आशुतुष्यतिमेदेवःसीदंत्याःसहपुत्रकैः २३ कश्यप

उवाच एतन्मेभगवान्पृष्टःप्रजाकामस्यपद्मजः यथाहतेप्रवक्ष्यामिव्रतंकेशवतो

षणम् २४ फाल्गुनस्यामलेपक्षेद्वादशाहंपयोव्रतः अर्चयेदरविंदाक्षंभक्त्यापरम

यान्वितः २५ सिनीवाल्यांमृदालिप्यस्नायात्क्रोडविदीर्णया यदिलभ्येतवैस्रोतस्ये

तंमंत्रमुदीरयेत् २६ त्वंदेव्यादिवराहेणरसायाःस्थानमिच्छता॥ ७ ॥ ९ ॥ ५२॥

ष्टः पद्मजोमेयदुक्तमाह एतन्नेतवप्रवक्ष्यामीत्यन्वयः २४ अमलेशुक्ले २५ तत्रादौपूर्वेद्युःकृत्यमाह सिनी

वाल्याममावास्यादिनाब्रह्मचार्यर्थतद्वाक्यामित्यंतेनग्रंथेन यदिलभ्येततर्हि क्रोडविदीर्णयावन्यवराहोत्खातयाआ

त्वंरसायाःउद्धृतासि २७ निर्वर्त्तित आत्मनियमोनित्यनैमित्तिकोयेन २८ तत्रावाहनादौनवमंत्रानाह नमस्तु
भ्यमिति पाद्यादौ विशेषस्तुद्वादशाक्षरं वक्ष्यति २९ चतुर्विंशतिगुणास्तत्वानिजानातीतितथातस्मैगुणसंख्या
नस्यहेतवे सांख्यप्रवर्त्तकाय ३० एवंसामान्यतोनत्वा गुणावतारान्प्रणमतित्रिभिः तत्रादौमंत्रोक्तयज्ञरूपेण वि

उद्धृतासिनमस्तुभ्यंपाप्मानंमेप्रणाशय २७ निर्वर्तितात्मनियमोदेवमर्चेत्समाहि
तः अर्चायांस्थंडिलेसूर्येजलेवन्हौगुरावपि २८ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहीय
से सर्वभूतनिवासायवासुदेवायसाक्षिणे २९ नमोव्यक्तायसूक्ष्मायप्रधानपुरुषा
यच चतुर्विंशद्गुणज्ञायगुणसंख्यानहेतवे ३० नमोद्विशीर्ष्णेत्रिपदेचतुःशृंगायतंत
वे सप्तहस्ताययज्ञायत्रयीविद्यात्मनेनमः ३१ नमःशिवायरुद्रायनमःशक्तिधराय
च सर्वविद्याधिपतयेभूतानांपतयेनमः ३२ नमोहिरण्यगर्भायप्राणायजगदात्म
ने योगैश्वर्यशरीरायनमस्तेयोगहेतवे ३३ ॥ नमस्तेआदिदेवायसाक्षिभूतायतेन

ष्णोःप्रणामोनमइति द्विशीर्षेयस्य त्रयःपादायस्य तंतवेफलविस्तारकाय त्रय्यांविद्यायामात्माय मः॥
स्येति त्रिधाबद्धइत्यस्यार्थउक्तः तथाचमंत्रः चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्यत्रिधाब
द्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेशेति ३१। ३२ प्राणायसूत्रात्मने योगैश्वर्यंशरीरंयस्य ३३॥ ९६ ॥

॥३४ अधिगताग्राप्ताश्रीर्येनतस्मै ३५। ३६ नत्सादपद्मयोरामोदंस्पृहयंतद्व देवाश्चश्रीश्चयमन्ववर्त्तन्तसमेप
नारायणायऋषयेनरायहरयेनमः ३४ नमोमरकतश्यामवपुषेऽधिगतश्रिये के
शवायनमस्तुभ्यंनमस्तेपीतवाससे ३५ त्वंसर्ववरदःपुंसांवरेण्यवरदर्षभ अत
स्तेश्रेयसेधीराःपादरेणुमुपासते ३६ अन्ववर्त्तन्तयंदेवाःश्रीश्चतत्पादपद्मयोः॥
स्पृहयंतइवामोदंभगवान्मेप्रसीदताम् ३७ एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृ।
तम् अर्चयेच्छ्रद्धयायुक्तःपाद्योपस्पर्शनादिभिः ३८ अर्चित्वागंधमाल्याद्यैःप।
यसास्नपयेद्विभुम् वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः गंधधूपादिभिश्चार्चे।
द्द्वादशाक्षरविद्यया ३९ शृतंपयसिनैवेद्यंशाल्यन्नंविभवेसति ससर्पिःसगुडंद।
त्वाजुहुयान्मूलविद्यया ४० निवेदितंतद्भक्तायदद्याद्भुंजीतवास्वयम् दत्वाचमन
मर्चित्वातांबूलंचनिवेदयेत् ४१ जपेदष्टोत्तरशतंस्तुवीतस्तुतिभिःप्रभुम् कृत्वाप्र
दक्षिणंभूमौप्रणमेद्दंडवन्मुदा ४२ कृत्वाशिरसितच्छेषांदेवमुद्वासयेत्ततः॥ ८सीदतु ३७
आवाहनेनपुरस्कृतंसंमानितम् ३८। ३९ पयसिशृतंपक्वंपायसं मूलविद्ययाद्वादशाक्षरेणैव ४०। ४१ पूर्वोक्ता
५० भिरन्याभिश्चस्तुतिभिः ४२ तस्यशेषांनिर्माल्यम्॥

द्वौ अवरौ येषां तान् असंभवे द्वावपि भोजयेदित्यर्थः ४३ सभाजितैस्तैरनुज्ञातः सन् शेषं बंधुभिः सहितः तस्यां

द्व्यवरान् भोजयेद्विप्रान् पायसेन यथोचितम् ४३ भुंजीत तैरनुज्ञातः शेषं सेष्टः सभाजितैः ब्रह्मचार्यथ तद्रात्र्यां श्वोभूते प्रथमेहनि ४४ स्नातः शुचिर्यथोक्तेन विधिना सुसमाहितः पयसा स्नापयित्वार्चेद्यावद्व्रतसमापनम् ४५ पयोभक्षो व्रतमिदं चरेद्विष्णवर्चनादृतः पूर्ववज्जुहुयादग्निं ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् ४६ एवं त्वहरहः कुर्याद्द्वादशाहं पयोव्रतः हरेराराधनं होममर्हणं द्विजतर्पणम् ४७ प्रतिपद्दिनमारभ्य यावच्छुक्लत्रयोदशी ब्रह्मचर्यमधः स्वप्नं स्नानं त्रिषवणं चरेत् ४८ वर्जयेदसदालापं भोगानुच्चावचांस्तथा अहिंस्रः सर्वभूतानां वासुदेवपरायणः ४९ त्रयोदश्यामथो विष्णोः स्नपनं पंचकैर्विभोः कारयेच्छास्त्रदृष्टेन विधिना विधिकोविदैः ५० पूजां च महतीं कुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः चरुं निरूप्य पयसि शिपिविष्टाय विष्णवे ५१ शृतेन तेन पुरुषं यजेत सुसमाहितः नैवेद्यं चातिगुणवद्दद्यात्पुरुषतुष्टिदम् ५२॥

तद्रात्र्यां ब्रह्मचारी सन् श्वोभूते प्रभाते सति ४४। ४५ पय एव भक्षः आहारो यस्य ४६। ४७ अधः स्वप्नम् शयनम् ४८। ४९ पंच

१६
भा०अ० ५३। ५४। ५५। ५६। ५७ मयाचैतेसमुदाहृतम् ५८। ५९ सर्वयज्ञाख्योऽयंयज्ञः सर्वव्रतमिति
टी० आचार्यंज्ञानसंपन्नंवस्त्राभरणधेनुभिः तोषयेदृत्विजश्चैवतद्ध्याराधनंहरेः।
५१ ५३ भोजयेत्तान्गुणवतासदन्नेनशुचिस्मिते अन्यांश्चब्राह्मणान्शक्त्यायेचतत्र
समागताः ५४ दक्षिणांगुरवेदद्यादृत्विग्भ्यश्चयथाऽर्हतः अन्नाद्येनाश्वपाकांश्च
प्रीणयेत्समुपागतान् ५५ भुक्तवत्सुचसर्वेषुदीनांधकृपणेषुच विष्णोस्तत्प्रीण
नंविद्वान्भुंजीतसहबंधुभिः ५६ नृत्यवादित्रगीतैश्चस्तुतिभिःस्वस्तिवाचकैः का
रयेत्तत्कथाभिश्चपूजांभगवतोऽन्वहम् ५७ एतत्पयोव्रतंनामपुरुषाराधनंपरम्
पितामहेनाभिहितंमयातेसमुदाहृतम् ५८ त्वंचानेनमहाभागेसम्यक्चीर्णेनके
शवम् आत्मनाशुद्धभावेननियतात्माभजाव्ययम् ५९ अयंवैसर्वयज्ञाख्यःसर्वव्र
तमितिस्मृतम् तपःसारमिदंभद्रेदानंचेश्वरतर्पणम् ६० तएवनियमाःसाक्षात्तएव
चयमोत्तमाः तपोदानंव्रतंयज्ञोयेनतुष्यत्यधोक्षजः ६१ तस्मादेतद्व्रतंभद्रेप्रयताश्र
चस्मृतमेनहूतम् ६०। ६१॥ ६२॥ ॐ॥ ७॥ एमः॥ ११ श्रद्धयाचर॥ ॐ एमः
५२

।६२॥इत्यष्टमेटीकायांषोडशोऽध्यायः१६॥ ॥ततःसप्तदशेऽकृत्याकृतेतस्मिन्व्रतेहरिः तत्कामपूरणायाविरासी-
त्पुत्रोऽभूदितीर्यते १। १। २। ३। ४। ५ प्रीतिविह्वलत्वादेवसाबद्धांजलिःसतीस्थिताकेवलमीडितुंपुनर्नो

भगवान्परितुष्टस्तेवरानाशुविधास्यति ६२॥इतिश्रीभा॰म॰अष्टमस्कंधेअदि-
तिपयोव्रतंनामषोडशोऽध्यायः१६॥ श्रीशुकउवाच इत्युक्तासाऽदितीराजन्स्व-
भर्त्राकश्यपेनवै अन्वतिष्ठतव्रतमिदंद्वादशाहमतंद्रिता १ चिंतयंत्येकयाबुद्ध्या
महापुरुषमीश्वरम् प्रगृह्येंद्रियदुष्टाश्वान्मनसाबुद्धिसारथिः २ मनश्चैकाग्रया
बुद्ध्याभगवत्यखिलात्मनि वासुदेवेसमाधायचचारहपयोव्रतम् ३ तस्याःप्रादुर-
भूत्तातभगवानादिपूरुषः पीतवासाश्चतुर्बाहुःशंखचक्रगदाधरः ४ तंनेत्रगोच-
रंवीक्ष्यसहसोत्थायसादरम् ननामभुविकायेनदंडवत्प्रीतिविह्वला ५ सोत्थाय-
बद्धांजलिरीडितुंस्थितानोत्सेहआनंदजलाकुलेक्षणा बभूवतूष्णींपुलकाकु-
लाकृतिस्तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपथुः ६ प्रीत्याशनैर्गद्गदयागिराहरिंतुष्टावसादेव्य-

त्सेहे नशशाक अपितुतूष्णींबभूव कथंभूता आनंदजलैराकुले ईक्षणे यस्याःपुल ((?) दितिः कुरुद्वह
केराकुलाआकृतिर्देहोयस्याः तस्यदर्शनेननयोऽत्युत्सवः तेनगात्रेवेपथुःकंपोयस्याः ६ तुष्टावपिबतीवोद्वीक्ष-

१७
भा॰अ॰ माणादितिचक्रियाभेदात् सेत्यस्यशब्दस्यद्विरुक्तिर्दोषः ७ अयुत्ततोविनिर्जित्यदैत्यानसूर्जितानपि सकान्
टी॰ रक्षितुमीशस्त्वमित्यस्तोददितिस्त्रिभिः यज्ञेशयादिदशभिःसंबोधनैस्त्वाशक्यकिमपिनास्तीतिबदंतीप्रार्थ
५२ यते हेईश मन्नःकुधिक्कुरु यतोदीनानांनाथोऽसित्वम् तीर्थश्रवःकीर्त्तिर्यस्य श्रवणमेवमंगलंयस्य तन्नामधे
यंयस्य आपन्नानांशरणागतानांवृजिनोपशमायउद्यौयस्य ८ भूम्नेमहतेनमः महत्वेहेतवः विश्वाय विश्वा

**उद्वीक्षतीसापिबतीवचक्षुषारमापतिंयज्ञपतिंजगत्पतिम् ७ अदितिरुवाच य**
**ज्ञेशयज्ञपुरुषाच्युततीर्थपादतीर्थश्रवःश्रवणमंगलनामधेय आपन्नलोकवृ**
**जिनोपशमोदयाद्यशंनःकुधीशभगवन्नसिदीननाथः ८ विश्वायविश्वभवनस्थि**
**तिसंयमायस्वैरंगृहीतपुरुशक्तिगुणायभूम्ने स्वस्थायशश्वदुपबृंहितपूर्णबोधा**
**व्यापादितात्मतमसेहरयेनमस्ते ९ आयुःपरंवपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्यौर्भूरसाः**
**सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ॥ १ ॥** ७ स्वभवनस्थितिसंयमार्थंस्वैरंगृहीताःपुरुशक्तेर्मायायाः
गुणायेनतस्मै तथाऽपिस्वस्थाय अप्रच्युतस्वरूपायकुतः शश्वदुपबृंहितः नित्योर्जितोयःपूर्णबोधस्तेन व्या
पादितंनित्यनिरस्तमात्मनितमोमायालक्षणंयेनतस्मै ९ अस्मदीयमनोरथपूरणमीषत्करमेवतवेतिके श्राम:
मुत्यन्यायेनाह आयुःपरंब्रह्मायुःपुनरपिद्यौश्चभूश्चरसातलम् द्यौर्भूरसाः द्यौरितिपृथक्पाठे ॥ ७ ॥ ५२

भूश्च रसा च बिलस्वर्गा इति विग्रहः रसेति पाठे त्रीणि पदानि सकला योगगुणा अणिमादयः १० क्षेत्रज्ञः अंत
र्यामी ११ सपत्नैर्हृता श्रीर्येषाम् स्वधामतः च्यावितानां च पुत्राणाम् संबंधि यत् तद्भवत्या चिरमाकांक्षितं मया
विज्ञातम् १२ कांक्षितमेवाह तानिति त्रिभिः प्रतिलब्धो जयश्च श्रीश्च यैस्तैः पुत्रैः सह उपासितुमेकत्र स्थातुं।

ज्ञानं च केवलमनंत भवंति तुष्टात्त्वत्तो नृणां किमु सपत्नजयादिराशीः १० श्रीशु-
क उवाच अदित्यैवं स्तुतो राजन् भगवान् पुष्करेक्षणः क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामि-
ति होवाच भारत ११ श्रीभगवानुवाच देवमातर्भवत्या मे विज्ञातं चिरकांक्षितम्
यत्सपत्नैर्हृतश्रीणां च्यावितानां स्वधामतः १२ तान्विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुर
र्षभान् प्रतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रैरिच्छस्युपासितुम् १३ इंद्रज्येष्ठैः स्वतनयैर्हता
नां युधि विद्विषाम् स्त्रियो रुदंतीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दुःखिताः १४ आत्मजान्
सुसमृद्धांस्त्वं प्रत्याहृतयशःश्रियः नाकपृष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि १५
प्रायोऽधुना तेऽसुरयूथनाथा अपारणीया इति देवि मे मतिः ॥ ॥ मिच्छसि १३। १४

प्रत्याहृतं यशश्च श्रीश्च यैस्तान् १५ अपारणीयाः अनतिक्रमणीयाः यद्यस्मात् अनुकूल ईश्वरः कालो
येषां तैर्विप्रैर्गुप्ता रक्षिताः अनुकूलैरीश्वरैः ॥ ॥ ॥ ॥ रामः

समर्थैर्विप्रैर्गुप्तात् इतिवा १६ ममम याचिंत्य एव तत्रहेतुः संतोषितस्येत्यादि श्रद्धाऽनुरूपमिच्छानुसारेणफलहेतुत्वा
त् १७ मारीचस्यतपसि अधिष्ठायस्थितः सन् गोप्ताऽस्मि पालयिष्यामि १८ अतः पतिमुपाधावभजस्व १९ देवा

यन्नेतत्कुलेश्वर विप्रगुप्तान्विक्रमस्तत्रसुखंददाति १६ अथाप्युपायोममदेवि
चिंत्यः संतोषितस्यव्रतचर्य्ययाते ममार्चनंनार्हति गंतुमन्यथाश्रद्धानुरूपंफलहे
तुकत्वात् १७ त्वयार्चितश्चाहमपत्यगुप्तये पयोव्रतेनानुगुणंसमीडितः स्वांशे
नपुत्रत्वमुपेत्यतेसुतान्गोप्तास्मिमारीचतपस्यधिष्ठितः १८ उपधावपतिंभद्रेप्र
जापतिमकल्मषम् मांचभावयतीपत्यावेवंरूपमवस्थितम् १९ नैतत्परस्मा आ
ख्येयंपृष्टयापिकथंचन सर्वंसंपद्यतेदेविदेवगुह्यंसुसंवृतम् २० श्रीशुकउवा
च एतावदुक्त्वाभगवांस्तत्रैवांतरधीयत अदितिर्दुर्लभंलब्ध्वाहरेर्जन्मात्मनिप्र
भोः २१ उपाधावत्पतिंभक्त्यापरयाकृतकृत्यवत् सवैसमाधियोगेनकश्यपस्तद
बुध्यत २२ प्रविष्टमात्मनिहरेरंशंह्यवितथेक्षणः सोऽदित्यांवीर्यमाधत्ततपसाचि

नांगुह्यंरहस्यम् सर्वंसुसंवृतंसुगुप्तंतत्संपद्यतेसिद्ध्यति २० प्रभोःहरेरात्मनिजन्मलब्ध्वा २१ ॥ रसंभृतम् रामः
२२ अवितथमीक्षणम् हरिर्यस्य सः अनिलोयथासर्वत्रसमोऽपिदारुणिसंघर्षेणचनदाहकमग्निमाधत्ते ॥ २३ ५३

एवं स्वयं पुत्रेषु समोऽपि दैत्यक्षपणं वीर्य्यमाधत्त इत्यर्थः २३ धिष्ठितमधिष्ठाय स्थितम् समीडे तुष्टावेत्यर्थः २४॥
२५ अदितेरेव पूर्वस्मिन्जन्मनि पृश्निरिति नाम तस्या गर्भाय अर्भकाय वेदा गर्भे यस्य यद्वा वेदानां गर्भाय वेदेषु
प्रकाशमानायेत्यर्थः त्रयो लोका नाभौ यस्य सः त्रिनाभः तस्मै त्रयाणां लोकानां पृष्ठ उपरि स्थिताय शिपिशब्दे

समाहितमना राजन्दारुण्यग्निं यथाऽनिलः २३ अदितेर्धिष्ठितं गर्भं भगवंतं सना-
तनम् हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीडे गुह्यनामभिः २४ ब्रह्मोवाच जयोरुगाय भ-
गवन्नुरुक्रम नमोस्तु ते नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमो नमः २५ नमस्ते पृश्नि-
गर्भाय वेदगर्भाय वेधसे त्रिनाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे २६ त्वमादिरं-
तो भुवनस्य मध्यमनंतशक्तिं पुरुषं यमाहुः कालो भवानाक्षिपतीश विश्वं स्रोतो
यथाऽन्तःपतितं गभीरम् २७ त्वं वै प्रजानां स्थिरजंगमानां प्रजापतीनामसि संभ-
विष्णुः दिवौकसां देव दिवश्च्युतानां परायणं नौरिव मज्जतोऽप्सु २८॥ जनपशवो जी-

वास्तेषु अंतर्यामितया प्रविष्टाय यज्ञो वै विष्णुः पशवः शिपिर्यज्ञ एव पशुषु प्रतितिष्ठतीति श्रुतेः यद्वा शिपयो
रश्मयस्तैर्वेष्टितायेत्यर्थः तथापि विष्णवे व्यापिने २६ अंतःपतितं तृणादि यथा गभीरं स्रोतः आक्षिपति आकर्ष-
ति तथा कालात्मा भवान् विश्वमाक्षिपति २७ प्रजापतीनां च त्वमेव संभविष्णुः उत्पादनशीलोऽसि अयं भावः।

नत्वेवंभूतस्यतवजन्मादिसंभवः किंतुदेवानांप्रजापतीनांप्रजानांचपरमाश्रयत्वेनतत्कार्यसाधनायावताऽऽ
ऽयमतस्तान्स्वर्गच्युतान्पुनःस्वर्गेस्थापयति २८॥इत्यष्टमस्कंधेटीकायासप्तदशोऽध्यायः १७॥ ॥ततस्त्वष्ट
दशेभूत्वावामनःस्वकृतोऽखिलैःयज्ञंगतस्ततस्तेनसत्कृत्योक्तोवरान्वृणु १ इत्थंविरिंच्येनस्तुतंकर्मदेवकार्येल

॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७॥ श्रीशुकउवाच॥
इत्थंविरिंचस्तुतकर्मवीर्यःप्रादुर्बभूवामृतभूरदित्याम् चतुर्भुजःशंखगदाब्जच
क्रः पिशंगवासानलिनायतेक्षणः १ श्यामावदातोझषराजकुंडलत्विषोल्लसच्छ्री
वदनांबुजःपुमान् श्रीवत्सवक्षावलयांगदोल्लसत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः॥
२मधुव्रतव्रातविघुष्टयास्वयाविराजितश्रीवनमालयाहरिः प्रजापतेर्वेश्मतमः
स्वरोचिषाविनाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः ३ दिशःप्रसेदुःसलिलाशयास्तदाप्र
जाःप्रहृष्टाऋतवोगुणान्विताः॥ क्षणंवीर्यञ्चप्रभावोयस्यसहरिरदित्यांप्रादुर्बभूवेतित्रयाणा
मन्वयः अमृतभूः मृत्युजन्मशून्यः शंखगदाब्जचक्राणिअस्यसंतीतितथा अर्शआदित्वेनमत्वर्थीयोऽच्प्रत्ययः
अविसर्गपाठेसचासौपिशंगवासाश्च १ झषराजामकरः तदाकारयोःकुंडलयोस्त्विषाउल्लसंतीश्रीर्वदनांबुजेय
स्य श्रीवत्सोवक्षसियस्यबलयैरंगदैश्चसहोल्लसंतिकिरीटादीनियस्य २ श्रीमत्यावनमालयाविराजितःवेश्म

नगाःपर्वताः ४ तस्मादुर्भावसमयमाह श्रोणायामिति भाद्रपदशुक्लद्वादशीश्रवणद्वादशीतिप्रसिद्धातस्यां तत्रा- पिश्रोणायांश्रवणस्थेचंद्रइत्यर्थः तत्रापिश्रवणस्यप्रथमांशेऽभिजितिनक्षत्रे तच्चश्रुत्यादर्शितम् अभिजिद्वाम नक्षत्रमुपरिष्टादषाढानामधस्ताच्छ्रोणायाइति एवंविशिष्टेमुहूर्तेप्रभुःप्रादुर्बभूवेत्यर्थः किंच नक्षत्राण्यश्विन्या-

द्यौरंतरिक्षंक्षितिरग्निजिह्वागावोद्विजाःसंजहृषुर्नगाश्च ४ श्रोणायांश्रवणद्वादश्यां मुहूर्तेऽभिजितिप्रभुः सर्वेनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदक्षिणम् ५ द्वादश्यांसविता तिष्ठन्मध्यंदिनगतोनृप विजयानामसाप्रोक्तायस्यांजन्मविदुर्हरेः ६ शंखदुंदुभयो- नेदुर्मृदंगपणवानकाः चित्रवादित्रतूर्याणांनिर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ७ प्रीताश्चाप्स रसोऽनृत्यन्गंधर्वप्रवराजगुः तुष्टुवुर्मुनयोदेवामनवःपितरोऽग्नयः ८ सिद्धविद्याध रगणाःसकिंपुरुषकिंनराः चारणायक्षरक्षांसिसुपर्णाभुजगोत्तमाः ९ गायंतोऽति प्रशंसंतोनृत्यंतोविबुधानुगाः ॥ ५ द्वीनिताराशब्देनताराग्रहाःगुरुशुक्रादयःतेआद्यायेषांतेसूर्या दयोऽपि सर्वेतस्यजन्मदक्षिणमुदारंचक्रुःजन्ममुहूर्तेगुणाबहवोबभूवुरित्यर्थः ५ विशेषांतरमाह यस्यांद्वाद श्यांहरेर्जन्मतत्तस्यामहन्येवविदुःतदाचमध्यंदिनगतःसविताऽतिष्ठत्साचद्वादशीविजयानामप्रोक्तेत्यन्वयः ६ शंखादयोयेतेषामन्येषांचचित्रतूर्याणांनिर्घोषोऽभवत् ७ देवामनवइत्यादीनांकुसुमैःसमवाकिरन्नितित्रनीयेना

।९०। १९ विस्मयांतरमाह यत्तदिति यत्तद्वपुर्हरिरधारयत् प्रकटितवान् तेनवपुषामातापित्रोः संपश्यतोरेववाम
नोबटुर्बभूव दिव्यगतिः अद्भुतचेष्टितः स्वयंकथंभूतः अव्यक्तचिद्रूपः कथमधारयत् भातिर्दीप्तिः विभूषणानि

।आदित्या आश्रम मदं कुसुमैः समवाकिरन् १० दृष्ट्वादितिस्तं निजगर्भसंभवं परं पु
मांसं मुदमापविस्मिता गृहीतदेहं निजयोगमायया प्रजापतिश्चाहजयेतिविस्मितः
११ यत्तद्वपुर्भातिविभूषणायुधैरव्यक्तचिद्व्यक्तमधारयद्धरिः बभूवतेनैवसवाम।
नोबटुः संपश्यतोर्दिव्यगतिर्यथानटः १२ तंबटुंवामनंदृष्ट्वामोदमानामहर्षयः कर्मा
णिकारयामासुः पुरस्कृत्यप्रजापतिम् १३ तस्योपनीयमानस्यसावित्रींसविताऽब्र।
वीत् बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रंमेखलांकश्यपोऽददात् १४ ददौकृष्णाजिनंभूमिर्दण्डं।
सोमोवनस्पतिः कौपीनाच्छादनंमाताद्यौश्छत्रंजगतः पतेः १५ कमंडलुंवेदगर्भः
कुशान्सप्तर्षयोददुः अक्षमालांमहाराजसरस्वत्यव्ययात्मनः १६ तस्माइत्युपनी।
ताययक्षराट् पात्रिकामदात् भिक्षांभगवतीसाक्षादुमादादंबिकासती १७ ॥ ५२

चआयुधानिच तैर्व्यक्तंयथाभवतितथा १२ कर्माणिजातकर्मादीनि १३। १४ वनस्पतिः वनानांपतिः सोमः १५
। १६ पात्रिकांभिक्षापात्रीम् १७ ॥ १७ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ५५

रंभावितोमारिषः श्रेष्ठोबटुर्महिम्नब्रह्मवर्चसेनब्रह्मर्षिगणसंजुष्टांताम् सभामतिक्रम्यारोचत १८। १९ य-
बटुर्बभूवतदाह श्रुत्वेत्यादियावत्समाप्ति यजमानंयजंतंभृगूणांभृगुभिः उपकल्पितैः प्रवर्तितैः अखिले

न ब्रह्मवर्चसेनैवंसभांसंभावितोबटुः ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टामत्यरोचतमारिष १८ स-
मिद्धमाहितंवह्निंकृत्वापरिसमूहनम् परिस्तीर्यसमभ्यर्च्यसमिद्भिरजुहोद्विजः
१९ श्रुत्वाऽश्वमेधैर्यजमानमूर्जितंबलिंभृगूणामुपकल्पितैस्ततः जगामतत्राखि
लसारसंभृतोभारेणगांसन्नमयन्पदेपदे २० तंनर्मदायास्तटउत्तरेबलेर्यऋत्विज
स्तेभृगुकच्छसंज्ञके प्रवर्तयंतोभृगवःक्रतूत्तमंव्यचक्षतारादुदितंयथारविम्
२१ तेऋत्विजोयजमानःसदस्याहतत्विषोवामनतेजसानृप सूर्यःकिलायात्यु-
तवाविभावसुःसनत्कुमारोऽथदिदृक्षयाक्रतोः २२ इत्थंसशिष्येषुभृगुष्वनेकधा-
वितर्क्यमाणोभगवान्सवामनः सदंडछत्रंसजलंकमंडलुंविवेशबिभ्रद्धयमेध
वाटम् २३ मौंज्यामेखलयावीतमुपवीताजिनोत्तरम्॥ नसारेण बलेनसंभृतःसंपूर्णः
२० नर्मदायाउत्तरेतटेभृगुकच्छसंज्ञकेक्षेत्रेक्रतूत्तमंप्रवर्तयंतोबलेःऋत्विजोभृगवःतंतव्यचक्षतअ
पश्यन् आरात्समीपउदितंरविमिवेतिऋत्विगादयःसूर्यःकिलेत्येवमादिव्यतर्कयन्नितिशेषः २१। २२ हय

भा०अ० ध्वनमजिनमेवउत्तरमुत्तरीयंयस्यतम् २४ संक्षिप्ताअभिभूताःसंतः २५ रूपस्यानुरूपाअवयवायस्यतमूद
टी० ध्वेतिशेषः २६ । २७ चंद्रमौलिश्चेयन्वयः अप्यर्थेचकारः चंद्रमौलिरपिगंगारूपंयन्मूर्ध्नादधारेत्यर्थः २८ हे
५६ जटिलंवामनंविप्रंमायामाणवकंहरिम् २४ प्रविष्टंवीक्ष्यभृगवःसशिष्यास्तेसा।
हाग्निभिः प्रत्यगृह्णन्समुत्थायसंक्षिप्तास्तस्यतेजसा २५ यजमानःप्रमुदितोद।
र्शनीयंमनोरमम् रूपानुरूपवयवंतस्माआसनमाहरत् २६ स्वागतेनाभिनंद्या
थपादौभगवतोबलिः अवनिज्याचयामासमुक्तसंगमनोरमम् २७ तत्पादशौ।
चंजनकल्मषापहंसधर्मविन्मूर्ध्न्यदधात्सुमङ्गलम् यद्देवदेवोगिरिशश्चंद्रमौलि
र्दधारमूर्ध्नापरयाचभक्त्या २८ बलिरुवाच स्वागतंतेनमस्तुभ्यंब्रह्मन्किंकरवा
मते ब्रह्मर्षीणांतपःसाक्षान्मन्येत्वार्यवपुर्धरम् २९ अद्यनःपितरस्तृप्ताअद्यनः
पावितंकुलम् अद्यस्विष्टःक्रतुरयंयद्भवानागतोगृहान् ३० अद्याग्नयोमेसुहु।
तायथाविधिद्विजात्मजत्वच्चरणावनेजनैः हतांहसोवार्भिरियंचभूरहोतथापुनी।
तातनुभिःपदैस्तव ३१ ॥ ७ आर्यत्वात्वाम् साक्षात्सत्यसंब्रह्मर्षीणांतपएवमन्ये कथंभूतंतपःवपु सम:
र्धरंमूर्तिधारि २९ । ३० त्वच्चरणावनेजनैर्वार्भिर्हतमंहोयस्यतस्यामे पुनीतापवित्रीकृता ३१ ॥ ३१ ॥ ५६

मेमत्तः प्रतीच्छ गृहाण हे अर्हत्तम पूज्यतम ३२ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे टीकायां अष्टादशोऽध्यायः १८ ॥ ऊनविंशे तु हरिणा याचितेन पदत्रये प्रतिश्रुते च बलिना जानन्भृगुरवारयत् १ दातुःस्तु

यद्यद्दोवांछसि तत्त्वयच्छमे त्वामर्थिनं विप्रस्कृतानुतर्कये गांकांचनं गुणवद्धा
मम्मृष्टं तथान्नपेयमुत वा विप्रकन्याम् ग्रामान्समृद्धांस्तुरगान्गजान्वा रथांस्तथा
ऽर्हत्तम संप्रतीच्छ ३२ ॥ इति श्रीभा॰ अ॰ धे बलिवामनसंवादे ऽष्टादशोऽध्यायः ॥
१८ ॥ श्रीशुक उवाच इति वैरोचनेर्वाक्यं धर्मयुक्तं ससूनृतम् निशम्य भगवान्
प्रीतः प्रतिनंद्येदमब्रवीत् १ श्रीभगवानुवाच वचस्तवैतज्जनदेव सूनृतं कुलो
चितं धर्मयुतं यशस्करम् यस्य प्रमाणं भृगवः सांपराये पितामहः कुलवृद्धः प्रशां
तः २ न ह्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसत्त्वः कृपणः पुमान् प्रत्याख्याता प्रतिश्रुत्य यो वा
ऽदाता द्विजातये ३ न संति तीर्थे युधि चार्थिनार्थिताः पराङ्मुखा ये त्वमनस्विनो नृ

तिः स्वयंतु ष्टिरित्यादि प्रस्तुतोचितम् वक्तव्यमिति भिक्षूँस्तु शिक्षयन्नाह वामनः २ । १ वच ((पाः ॥ २
स्तवैतदिति षोडशभिः हे जनदेव सांपराये पारलौकिके धर्मे पितामहः स्वप्रह्लादः प्रमाणम् २ निःसत्त्वस्य
लक्षणं यो द्विजातये याचकाय प्रत्याख्याता न ददामीति वक्ता कृपणस्य लक्षणं प्रथमं प्रतिश्रुत्य यो वा न ददाते

भा॰ अ॰ यत्‌यस्मिन्‌युष्मत्कुले ४ यतःयस्मिन्‌जातः५ क्षोद्वारे भूम्याउद्धारेउद्धारणे६ ७ ८ पराग्दृशः बहिर्दृष्टेः ९ अतो हृदये॰

टी॰ स्थितं मानं नद्वास्यती सेवं निश्चित्य श्वासानिलेऽन्तर्हितः सूक्ष्मो देहो यस्य विविग्नमतिकं पितं चेतो यस्य अनुकं

५७ युष्मत्कुले यद्यशसाऽमलेन प्रह्लाद उद्गाति यथोडुपः खे ४ यतो जातो हिरण्याक्ष॰

श्चरन्नेक इमां महीम् प्रतिवीरं दिग्विजये नाविंदत गदायुधः ५ यं विनिर्जित्य च॰

क्रेण विष्णुः क्ष्मोद्धार आगतम् नात्मानं जयिनं मेने तद्वीर्यं भूर्य्यनुस्मरन् ६ निशा॰

म्य तद्वधं भ्राता हिरण्यकशिपुः पुरा हंतुं भ्रातृहणं क्रुद्धो जगाम निलयं हरेः ७॥

तमायांतं समालोक्य शूलपाणिं कृतांतवत् चिंतयामास कालज्ञो विष्णुर्मायाः॰

विनां वरः ८ यतो यतोऽहं तत्रासौ मृत्युः प्राणभृतामिव अतोऽहमस्य हृदयं प्रवे॰

क्ष्यामि पराग्दृशः ९ एवं स निश्चित्य रिपोः शरीरमाधावतो निर्विविशेऽसुरेंद्र श्वा॰

सानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरंध्रेण विविग्नचेताः १० स तन्निकेतं परिमृश्य

शून्यमपश्यमानः कुपितो ननाद क्ष्मां द्यां दिशः खं विवरान्समुद्रान्विष्णुं वि॰

चिन्वन्न ददर्श वीरः ११ अपश्यन्निति होवाच मयान्विष्टमिदं जगत्॥१२ पितचित्तद् रामः

तिवास्तवोऽर्थः १० न ददर्श अंतः प्रविष्टत्वात् ११ पुमान्यतः सकाशान्नावर्त्तते तद्ब्रह्मैव न्‌नं गतः॥ ५६॥ ५७

नित्यमुक्तत्वात् इति वास्तवोऽर्थः १२ कथं नामासौ शूरशिरोमणिः जीवन्नेव कातरवद्दूरमुपेक्षितवानि-
त्याशंक्याह वैरानुबंध एतावानामृत्योर्भवति देहिनां देहे निगूढाभिमानवतां शूराणाम् तथा अहंमानेनोप
बृंहितो मन्युश्च भवत्येव यतोऽज्ञानप्रभवः अज्ञाननिवृत्तेः प्राक् पौरुषत्यागो मांद्यमेवेत्यर्थः १३ तदेवं पूर्वजा

भ्रातृहा मे गतो नूनं यतो नावर्त्तते पुमान् १२ वैरानुबंध एतावानामृत्योरिह देहिना
म् अज्ञानप्रभवो मन्युरहंमानोपबृंहितः १३ पिता प्रह्लाद पुत्रस्ते तद्विद्वान् द्वि
जवत्सलः स्वमायुर्द्विजलिंगेभ्यो देवेभ्योऽदात्स याचितः १४ भवानाचरितान्धर्मा
नास्थितो गृहमेधिभिः ब्राह्मणैः पूर्वजैः शूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्त्तिभिः १५ तस्मात्त्व
त्तो महीमीषद्वृणेऽहं वरदर्षभात् पदानि त्रीणि दैत्येंद्र संमितानि पदा मम १६ नान्य
त्ते कामये राजन्वदान्याज्जगदीश्वरात् नैनः प्राप्नोति वै विद्वान्यावदर्थपरिग्रहः १७
बलिरुवाच अहो ब्राह्मणदायाद वाचस्ते वृद्धसंमताः॥ ७ नस्तुत्वात्तत्पितरं स्तौति पिते
ति द्विजवेषधारिणो मद्वैरिणो देवा एते न तु द्विजा इति तद्विद्वानपि स याचितः सन् स्वीयमायुर्देवेभ्यो ददौ १४
१५ ममपदा संमितानीति त्रिविक्रमपदाभिप्रायेण न चानृतवादः तत्रापि स्वपदत्वानपगमात् १६ यावद
र्थमेव परिग्रहो यस्य सः १७ ईश्वरस्यापि याञ्चाप्रकारं चोक्त्वा बलेर्बन्धनप्रश्नोत्तरत्वेन तस्य गर्वातिरेकेणा

९६
भा० अ० टी० ५८ तेवाचोवृद्धानांसंमताः त्वंतुबालोबालिशमतिश्च बालिशानामज्ञानामिवमतिर्यस्य अतएवस्वार्थंप्रतियथा
वदबुधः वस्तुतस्तुबालइवअ बालिशमतिश्चेतिच्छेदः स्वार्थप्रत्यबुधइतिच भक्तानामेवार्थंबुध्यसेनस्वा
र्थंपरिपूर्णस्यतवतद्व्यतिरेकेणस्वार्थाभावादित्यर्थः १८ अबुधत्वमेवाह मामिति द्वीपस्यदाशुषम् दातारम् अ

त्वंबालोबालिशमतिःस्वार्थंप्रत्यबुधोयथा १८ मांवचोभिःसमाराध्यलोकानामेक
मीश्वरम् पदत्रयंवृणीतेयोऽबुद्धिमान्द्वीपदाशुषम् १९ नपुमान्मामुपव्रज्यभूयोया
चितुमर्हति तस्मान्वृत्तिकरीं भूमिंवटोकामंप्रतीच्छमे २० श्रीभगवानुवाच यावंतो
विषयाःप्रेष्ठास्त्रिलोक्यामजितेंद्रियम् नशक्नुवंतितेसर्वेप्रतिपूरयितुंनृप २१ त्रि
भिःक्रमैरसंतुष्टोद्वीपेनापिनपूर्यते नववर्षसमेतेनसप्तद्वीपवरेच्छया २२ सप्तद्वी
पाधिपतयोनृपावैन्यगयादयः अर्थकामैर्गतानांतंतृष्णायाइतिनःश्रुतम् २३ यदृ
च्छयोपपन्नेनसंतुष्टोवर्त्ततेसुखम् नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः २४

बुद्धिमान्वस्तुतस्तुबुद्धिमान्इत्येव छेदः १९ कामंयथेच्छंसम्यक्पादप्रसारणेनेत्यर्थः अतएवतथाकरिष्य
तीति २० पुनरपिनिःस्पृहत्वमेवाविष्कुर्वन्नाह यावंतइतिसप्तभिः २१ नववर्षसमेतेनद्वीपेनापि सप्तानांद्वी रामः
पवराणामिच्छया २२ तृष्णायाअंतंनगताः इत्यस्माभिःश्रुतम् २३ असंतुष्टस्तुप्राप्तैस्त्रिभिर्लोकैरपिनसुखंव ५८
र्त्तते २४

२५ आशुशुक्षणिः अग्निः २६ सिद्धोऽहं कृतार्थः एतावतैव सर्वस्वापहारसिद्धेरिति गूढोऽभिप्रायः तदेवाह वि

पुंसोऽयंसंसृतेर्हेतुरसंतोषोऽर्थकामयोः यदृच्छयोपपन्नेनसंतोषोमुक्तयेस्मृतः॥
यदृच्छालाभतुष्टस्यतेजोविप्रस्यवर्धते तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः
२६ तस्मात्त्रीणिपदान्येववृणेत्वद्वरदर्षभात् एतावतैवसिद्धोऽहंवित्तंयावत्प्रयोज
नम् २७ श्रीशुकउवाच इत्युक्तःसहसन्नाहवांछातःप्रतिगृह्यताम् वामनायम
हींदातुंजग्राहजलभाजनम् २८ विष्णवेक्ष्मांप्रदास्यंतमुशनाअसुरेश्वरम् जा
नंश्चिकीर्षितंविष्णोःशिष्यंप्राहविदांवरः २९ शुक्राचार्यउवाच एषवैरोचनेसा
क्षाद्भगवान्विष्णुरव्ययः कश्यपाददितेर्जातोदेवानांकार्यसाधकः ३० प्रतिश्रुतंत्व
यैतस्मैयदनर्थमजानता नसाधुमन्येदैत्यानांमहानुपगतोऽनयः ३१ एषतेस्थान
मैश्वर्यंश्रियंतेजोयशः श्रुतम् दास्यत्याच्छिद्यशक्रायमायामाणवकोहरिः ३२॥
त्रिभिःक्रमैरिमांल्लोकान्विश्वकायःक्रमिष्यति ॥

त्तं हि यावत्प्रयोजनमेव अधिकस्य क्लेशावहत्वादित्यर्थः २७। २८। २९। ३० अनयः अन्यायः ३१ अन्यायमेवाह एष इति ३२ ननु मया प्रत्त

१९
भा०अ० प्रतिश्रुतं प्रतिज्ञानं नाधिकम् तत्राह त्रिभिरिति क्रमतामिति चेत्तत्राह सर्वस्वमिति ३३ तथाऽपि प्रतिश्रुतं
टी० संपादनीयमेवेति चेत्तत्राह क्रमत इति द्वाभ्याम् एकेन पदा पादन्यासेन भूमिं क्रममाणस्येत्यर्थः तातीयस्य तृ
५९ तीयपादन्यासस्य ३४। ३५ तथाऽपि सर्वस्वदानात्कीर्त्तिस्तावद्भविष्यतीति चेत्तत्राह न तद्दानमिति तपः चि
त्तैकाग्र्यं कर्मपूर्त्तम् ३६। ३७ ननु तर्हि प्रतिश्रुत्य नेति कथमनृतं वाच्यं तत्राह सार्द्धैः षड्भिः अत्रापि सत्यानृतव्य

सर्वस्वं विष्णवे दत्त्वा मूढ वर्त्तिष्यसे कथम् ३३ क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं वि
भोः खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः ३४ निष्ठां ते नरके मन्ये ह्यप्रदातुः प्र
तिश्रुतम् प्रतिश्रुतस्य यो नीशः प्रतिपादयितुं भवान् ३५ न तद्दानं प्रशंसंति येन वृ
त्तिर्विपद्यते दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ३६ धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय
स्वजनाय च पंचधा विभजन्वित्तमिहामुत्र च मोदते ३७ अत्रापि बह्वृचैर्गीतं शृणु मे
ऽसुरसत्तम ॥॥

वस्थायां बह्वृचश्रुत्या हि प्रथममोमिति सत्यं नेत्यनृतमित्यादिना सत्यानृतयोर्लक्षण
पूर्वकं स्तुतिनिंदाभ्यां सत्यं विहितमनृतं च निषिद्धम् अनंतरं च पराग्वा एतद्रिक्तमक्षरमित्यादिना सर्वदो
षान् अनृते च गुणानुक्त्वा तस्मात्काल एव दद्यात्कालेन दद्यात् तत्सत्यानृते मिथुनीकरोतीत्युपसंहारेण वृत्ति रामः
संकटादिष्वनृतमप्यनुज्ञातम् तमिमं श्रुत्यर्थं दर्शयन्नाह॥ ६ ॥ ॥ २ ॥ ६ ॥ २ ॥ ५९

ओमित्यंगीकारेणयत्प्रोक्तंतत्सत्यंनेतियदाहतदेवानृतम् ३८ तच्चसत्यमीषदनृतंविनानसिध्यतीत्याशयेना
हसत्यंपुष्पफलंविद्यात् जानीयात्आत्मवृक्षस्यदेहरूपस्यवृक्षस्यगीयतेश्रुत्योच्यते ऽर्थः पाठांतरंतुसुगमम् यद्यपिश्रु
त्यावाचःसत्यंपुष्पफलंचेतिउक्तंतथापिवाचोदेहनिर्वाहाधीनत्वादात्मवृक्षस्येतिप्रस्तुतानुसारेणोक्तम् भ
वतुपुष्पफलस्थानीयंसत्यम् ततःकिमतआह वृक्षेदेहेऽजीवतितत्पुष्पफलंनस्यात् सानस्यादितिपाठेश्रुत्यु
क्तायावाचःपरामर्शःदेहश्चानृतेनरक्षणीयइत्याह अनृतंत्वात्मनोदेहस्यमूलम् ३८ एतदेवदृष्टान्तेनस्प
ष्टयति तद्यथावृक्षउत्पाटितमूलःशुष्यति अचिरादेवोद्वर्ततेपततिच एवंनष्टमनृतंयस्यस आत्मादेहःशु

सत्यमोमितियत्प्रोक्तंयन्नेत्याहानृतंहितत् ३८ सत्यंपुष्पफलंविद्यादात्मवृ-
क्षस्यगीयते वृक्षेऽजीवतितन्नस्यादनृतंमूलमात्मनः ३९ तद्यथावृक्षउन्मूलः
शुष्यत्युद्वर्ततेचिरात् एवंनष्टानृतःसद्यआत्माशुष्येन्नसंशयः ४० ॥ शुष्येत् यद्यपिच

श्रुत्याएवमेवानृतंवदन्नात्मानमाविर्मूलंकरोतीत्येवंनिंद्याअनृतंनिषिद्धम् तथाप्युपसंहारानुसारेणत
त्केवलानृतविषयमित्यभिप्रेत्यएवंव्याख्यातम् इयेनत्वेनेनेतिवतत्यैवोक्तिः तथाचश्रुतिः ओमितिसत्यंने-
त्यनृतंतदेवनत्पुष्पंफलंवाचोयत्सत्यंसहेश्वरोयशस्वीकल्याणकीर्त्तिर्भविता पुष्पंहिफलंवाचःसत्यंवदत्यथै
तन्मूलंवाचोयदनृतंतद्यथावृक्षआविर्मूलःशुष्यति सउद्वर्ततएवमेवानृतंवदन्नाविर्मूलमात्मानंकरोतिस
शुष्यतिसउद्वर्त्तते तस्मादनृतंनवदेद् येनत्वेतेनेति एतेनअनेनतु अनृतेन इयेनसंकटेषात्मानंरक्षेदितिश्रुत्यर्थः

सर्वथासत्यवचनेदेहोननिर्वहेदितिस्फुटीकर्त्तुंसत्यस्यदोषान् अनृतस्यगुणानाह परागितिद्वाभ्याम् यदोमि-
त्यक्षरंतत् पराक् दूरे अर्थंगृहीत्वांऽचतीतिपराक् रिक्तमितिश्रुतिपदस्यव्याख्यानमपूर्णंवैइति तत्तस्मात्
अर्थिनोयत्किंचिदोमितिब्रूयात् तेनरिच्येतन्यूनोभवेत् किंच भिक्षवेसर्वमोंकुर्वन्दास्यामीत्यंगीकुर्वन् आत्म
नेकामेननालंपर्याप्तोनभवति तस्यभोगोनसिध्यतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः पराग्वाएतद्रिक्तमक्षरंयदेतदोमिति
यत्किंचोमित्याहात्रैवा— स्मैतद्रिच्यतेसयत्सर्वमोंकुर्याद्रिच्यादात्मानंसकामेभ्योनालंस्यादिति ४१ नेतिय

पराग्रिक्तमपूर्णंवा अक्षरंयत्तदोमिति यत्किंचिदोमितिब्रूयात्तेनरिच्येतवैपु-
मान् ४१ भिक्षवेसर्वमोंकुर्वन्नालंकामेनचात्मने अथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयन्नेत्य
नृतंवचः ४२ सर्वनेत्यनृतंब्रूयात्सदु ष्कीर्त्तिःश्वसन्मृतः स्त्रीषुनर्मविवाहेचवृ-
त्त्यर्थेप्राणसंकटे॥ ॥ ॥ ॥ रामः ॥ ॥

दनृतंवचः एतत्पूर्णम् अर्थव्यवायाभावात् अभ्यात्मंचेतिचकारान्वयः आत्मनोभिमुखमन्यस्यार्थमा
कर्षतीत्यभ्यात्मम् योहिनित्यंममकिंचिदपिनास्तिसीदामीतिब्रूते सहितेनानृतेनपरेषामर्थानाकर्षतीति
प्रसिद्धम् ४२ ननुतर्हिइदमनृतमेवसर्वदासेव्यंस्यात्तत्राह सर्वमिति तथाचश्रुतिः अथैतत्पूर्णमभ्यात्मं-
यन्नेतिसयत्सर्वंनेतिब्रूयात्पापिकाऽस्यकीर्त्तिर्जायेतसैनंतत्रैवहन्यादिति अतोवृत्तिसंकटादिष्वनृतंनदोषा
येत्युपसंहरति स्त्रीषुप्रोत्साहनेनवशीकरणे नर्मणिपरिहासेविवाहेचवरादिस्तुतौगवांब्राह्मणानांचहितार्थं-

हिंसायांचकस्यचित्प्राणात्ययेतथाचयाज्ञवल्क्यः वर्णिनांहिवधोयत्रतत्रसाक्ष्यनृतंवदेदिति तथाचश्रुतिः तस्मा
त्काल एवदद्यात् कालेनदद्यान्तत्सत्यानृतेमिथुनीकरोतीति ४३ ॥ इत्यष्टमेएकोनविंशोऽध्यायः १९ ॥ विंशे
त्वनृतोभीतोसौज्ञात्वापिकपटंहरेः ददावेवतपोविष्णुःसहसावर्द्धताद्भुतम् १ । १ भगवंतात्वयाप्रोक्तंसत्यम्

गोब्राह्मणार्थेहिंसायांनानृतंस्याज्जुगुप्सितम् ४३ ॥ इतिश्रीभागवते० अ० वाम-
नप्रादुर्भावेएकोनविंशोऽध्यायः १९ ॥ श्रीशुकउवाच बलिरेवंगृहपतिःकुला-
चार्येणभाषितः तूष्णींभूत्वाक्षणंराजन्नुवाचावहितोगुरुम् १ बलिरुवाच स-
त्यंभगवताप्रोक्तंधर्मोऽयंगृहमेधिनाम् अर्थंकामंयशोवृत्तिंयोनबाधेतकर्हि-
चित् २ सचाहंवित्तलोभेनप्रत्याचक्षेकथंद्विजम् प्रतिश्रुत्यददामीतिप्राह्रादिः कि-
तवोयथा ३ नह्यसत्यात्परोधर्मइतिहोवाचभूरियम् सर्वंसोढुमलंमन्येऋतेऽ-
लीकपरंनरम् ४ नाहंबिभेमिनिरयान्नाधन्यादसुखार्णवात् नस्थानच्यवनान्मृ-
त्योर्यथाविप्रप्रलंभनात् ५ यद्यद्धास्यतिलोकेस्मिन्संपरेतंधनादिकम् ॥ ६ किंतत्त्योऽ

र्थकामादिकंनबाधेतसहिगृहमेधिनांधर्मइति २ कथंप्रत्याचक्षेनिराकरोमि ३ । ४ नन्वप्रत्याख्यानेदोषा
उक्तास्तत्राह नाहमिति अधन्यात्दारिद्र्यात्मृत्योरपि ५ यद्यद्धनादिकंतत्सर्वंसंपरेतंपुरुषंहास्यतित्यजत्य

भा० अ० न्नकिमितिजीवतैवस्वयंनदेयमितिभावः तथाऽपितावद्धृत्तिसंकटपरिहारार्थमर्थोदीयतामितिचेत्तत्राह त
टी० स्येति विप्रश्चेत्तेनार्थेनरक्तेनापिनतुष्येत् तर्हितस्यार्थस्यत्यागेदानेकिंनिमित्तंनकिंचित् याचितादल्पस्यदा-
६१ नेविप्रस्यासंतोषेणदानंव्यर्थमेवस्यात् अतस्तद्याचितंसर्वंदेयंनकिंचिदितिभावः ६ तर्हिनदेयमेवेतिचेत्तत्रा
ह श्रेयइति दुस्त्यजैरसुभिरपिकोविकल्पोविचारः ७ यैर्दैत्येंद्रैर्युद्धे अनिवर्त्तिभिरियंभूर्बुभुजेउपभुक्ता तेषा-
मिहलोकान्परलोकांश्चभोगानितिवाकालोऽग्रसीत् संहृतवान् नतुभुवितैरधिगतंप्राप्तंयशोग्रसीत् अतः।

तस्यत्यागेनिमित्तंकिंविप्रस्तुष्येन्नतेनचेत् ६ श्रेयःकुर्वंतिभूतानांसाधवोदुस्त्यजा
सुभिः दध्यङ्शिबिप्रभृतयःकोविकल्पोधरादिषु ७ यैरियंबुभुजेब्रह्मन्दैत्येंद्रैर
निवर्त्तिभिः तेषांकालोऽग्रसील्लोकान्नयशोऽधिगतंभुवि ८ सुलभायुधिविप्रर्षे
ह्यनिवृत्तास्तनुत्यजः नतथातीर्थआयातेश्रद्धयायेधनत्यजः ९ मनस्विनःकारु
णिकस्यशोभनंयदर्थिकामोपनयेनदुर्गतिः॥ छ ॥ ८ कीर्त्तिरेवसाध्यानान्यदितिभा
वः ८ देहत्यागादपिधनत्यागेकीर्त्तिर्भवतीत्याह सुलभाइति तनुंत्यजंतीतितनुत्यजः तीर्थेपात्रे अतोऽतिदु-
ष्करोधनत्यागएवमयाकार्यइतिभावः ९ तर्हिनिर्धनत्वेनदैन्यंस्यादितिचेत्तत्राह मनस्विनइति यादृशानादृ-
शानामप्यर्थिनांकामोपनयेनकामपूरणेनदुर्गतिर्दैन्यमितियत् तच्छोभनंभद्रमेव भवादृशानांतुकामोपनयेन एम०
दुर्गतिःशोभनमिति॥ ६१

किंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः १० ननुनायंबटुः किंतुविष्णुस्त्वच्छत्रुरित्युक्तम् तर्हिसुतरामेवदास्यामीत्याह य
जंतीतिपरः शत्रुर्वास्तु ११ । १२ यद्यद्यपि शोनजिहासति तर्हिपुंड्डऽयंमां हत्वा एतांभूमिंहरेत् शयीतवा स

कुतःपुनर्ब्रह्मविदांभवादृशांततोबटोरस्यददामिवांछितम् १० यजंतियज्ञक्रतु
भिर्यमादृताभवंतआम्नायविधानकोविदाः सएवविष्णुर्वरदोऽस्तुवापरोदास्या
म्यमुष्मैक्षितिमीप्सितांमुने ११ यद्यप्यसावधर्मेणमांबध्नीयादनागसम् तथाप्येनं
नहिंसिष्येभीतंब्रह्मतनुंरिपुम् १२ एषवाउत्तमश्लोकोनजिहासतियद्यशः हत्वामे
नांहरेद्युद्धेशयीतनिहतोमया १३ श्रीशुकउवाच एवमश्रद्धितंशिष्यमनादेशकरंगु
रुः शशापदैवप्रहितः सत्यसंधंमनस्विनम् १४ दृढंपंडितमान्यज्ञःस्तब्धोऽस्यस्मदु
पेक्षया मच्छासनातिगोयस्त्वमचिराद्भ्रश्यसेश्रियः १५ एवंशप्तःस्वगुरुणासत्यान्न
चलितोमहान् वामनायददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकम् १६ विंध्यावलिस्तदागत्यप
त्नीजालकमालिनी आनिन्येकलशंहैममवनेजन्यपांभृतम् १७ ॥ अस्यकृज्ञातःसन्म

मच्चित्तेशयीतेतिवास्तवोर्थः १३ अश्रद्धितमजातश्रद्धम् १४ । १५ । १६ जालकंमुक्ताभरणविशेषः तन्मालावती

भा० अ० नष्टमितिजीवतैवस्वयंनदेयमितिभावः तथाऽपितावद्वृत्तिसंकटपरिहारार्थमर्थदीयतामितिचेत्तत्राह त
टी० स्येति विप्रश्चेत्तेनार्थेनदत्तेनापिनतुष्येत् तर्हितस्यार्थस्यत्यागेदानेकिंनिमित्तनकिंचित् याचितादल्पस्यदा-
६१ नेविप्रस्यासंतोषेणदानंव्यर्थमेवस्यात् अतस्तद्याचितंसर्वंदेयंनकिंचिदितिभावः ६ तर्हिनदेयमेवेतिचेत्तत्रा
ह श्रेयइति दुस्त्यजैरसुभि रपिकोविकल्पोविचारः ७ यैर्दैत्येंद्रैर्युद्धे अनिवर्त्तिभिरियंभूर्बुभुजेउपभुक्ता तेषा-
मिहलोकान्परलोकांश्चभोगानितिवाकालोऽग्रसीत् संहृतवान् नतुभुवितैरधिगतंप्राप्तंयशोग्रसीत् अतः।

तस्यत्यागेनिमित्तंकिंविप्रस्तुष्येन्नतेनचेत् ६ श्रेयःकुर्वंतिभूतानांसाधवोदुस्त्यजा
सुभिः दध्यङ्शिबिप्रभृतयःकोविकल्पोधरादिषु ७ यैरियंबुभुजेब्रह्मन्दैत्येंद्रैरा-
निवर्त्तिभिः तेषांकालोऽग्रसील्लोकान्नयशोऽधिगतंभुवि ८ सुलभायुधिविप्रर्षे
ह्यनिवृत्तास्तनुत्यजः नतथातीर्थआयातेश्रद्धयायेधनत्यजः ९ मनस्विनःकारु-
णिकस्यशोभनंयदर्थिकामोपनयेनदुर्गतिः॥ १० ॥ ७ कीर्त्तिरेवसाध्यानान्यदितिभा

वः ८ देहत्यागादपिधनत्यागेकीर्त्तिर्भवतीत्याह सुलभाइति तनुंत्यजंतीतितनुत्यजः तीर्थेपात्रे अतोऽतिदु-
ष्करोधनत्यागएवमयाकार्यइतिभावः ९ तर्हिनिर्धनत्वेनदैन्यंस्यादितिचेत्तत्राह मनस्विनइति यादृशानादृ-
शानामप्यर्थिनांकामोपनयेनकामपूरणेनदुर्गतिर्दैन्यमितियत् तच्छोभनंभद्रमेव भवादृशानांतुकामोपनयेन स्क०
दुर्गतिःशोभनमिति॥ ६२

किंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः १० ननुनायंबटुः किंतुविष्णुस्तवशत्रुरित्युक्तम् तर्हिस्फुतरामेवदास्यामीत्याह य
जंनीतिपरः शत्रुर्वास्तु ११। १२ यद्यद्यिय शोनजिहासति तर्हियुद्धेऽयंमां हत्वा एनांभूमिंहरेत् शयीतवा स-

कुतःपुनर्ब्रह्मविदांभवादृशांततोबटोरस्यददामिवांछितम् १० यजंतियज्ञंक्रतु
भिर्यमादृताभवंतआम्नायविधानकोविदाः सएषविष्णुर्वरदोऽस्तुवापरोदास्या
म्यमुष्यैक्षितिमीप्सितांमुने ११ यद्यप्यसावधर्मेणमांबध्नीयादनागसम् तथाप्येनं
नहिंसिष्येभीतंब्रह्मतनुंरिपुम् १२ एषवाउत्तमश्लोकोनजिहासतियद्यशः हत्वामे
नांहरेद्युद्धेशयीतनिहतोमया १३ श्रीशुकउवाच एवमश्रद्धितंशिष्यमनादेशकरंगु
रुः शशापदैवप्रहितःसत्यसंधंमनस्विनम् १४ दृढंपंडितमान्यज्ञःस्तब्धोऽस्यस्मदु
पेक्षया मच्छासनातिगोयस्त्वमचिराद्भ्रश्यसेश्रियः १५ एवंशप्तःस्वगुरुणासत्यान्न
चलितोमहान् वामनायददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकम् १६ विध्यावलिस्तदागत्यप
त्नीजालकमालिनी आनिन्येकलशंहैममवनेजन्यपांभृतम् १७ ॥ स्यक्ज्ञातःसन्म-

मच्चित्तेशयीतेतिवास्तवोर्थः १३ अश्रद्धितमजातश्रद्धम् १४। १५। १६ जालकंमुक्ताभरणविशेषः तन्मालावती अवनेजनीनामपांकलशंभृतंपूर्णम् १७ ॥ ८ ॥

२०
भा०अ० ।१८। १९। २० अवर्द्धत वांछातः प्रतिगृह्यतामितिबलिनापूर्वमुक्तत्वात् गुणत्रयमात्मनियस्यतत् अतएवभूः
टी० खमित्यादयोयस्मिन् आसतस्थितवंतः २१ ऋत्विगादिसहितोबलिस्तस्यहरेः काये एतद्विश्वंददर्श २२ तदेवप्र
६२

यजमानःस्वयंतस्यश्रीमत्पादयुगंमुदा अवनिज्यावहन्मूर्ध्नितदपोविश्वपावनीः॥
१८ तदाऽसुरेंद्रंदिविदेवनागणागंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः तत्कर्मसर्वेपिगृणंत
आर्जवंप्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदाऽन्विताः १९ नेदुर्मुहुर्दुंदुभयःसहस्रशोगंधर्वकिंपू
रुषकिंनराजगुः मनस्विनाऽनेनकृतंसुदुष्करंविद्वानदाद्यद्रिपवेजगत्त्रयम् २० ता
द्वामनंरूपमवर्द्धताद्भुतंहरेरनंतस्यगुणत्रयात्मकम् भूःखंदिशोद्योर्विवराःपयोधय
स्तिर्यङ्नृदेवाऋषयोयदासत २१ कायेबलिस्तस्यमहाविभूतेःसहर्त्विगाचार्यस
दस्यएतत् ददर्शविश्वंत्रिगुणंगुणात्मकेभूतेंद्रियार्थाशयजीवयुक्तम् २२ रसामच
ष्टांघ्रितलेऽथपादयोर्महींमहीध्रान्पुरुषस्यजंघयोः पतत्त्रिणोजानुनिविश्वमूर्त्तेरू
र्वोर्गणंमारुतमिंद्रसेनः २३॥ २३ ॥ ८ ॥ छ ॥

ॐ पंचयति रसामितिपादोनैः एमः
सप्तभिः मारुतंगणंवायुसंघम् इंद्रस्यसेनेवसेनायस्यसः इंद्रपदेस्थितत्वात् अचष्टऐक्षत २३॥ २३ ॥ ६२

आत्मास्वयंबहिर्मुखोयेषांतान् ऋक्षमालाम् नक्षत्रपंक्तिं २४ अंगहेराजन्समस्तान् रेफान् वशाद्वान् २५

संध्यांविभोर्वासिसिगुह्यएवप्रजापतीन्जघने आत्मसुख्यान् नाभ्यांनभःकुक्षि
षुसप्तसिंधून्उरुक्रमस्योरसिचर्क्षमालाम् २४ हृद्यंगधर्मस्तनयोर्मुरारेर्ऋतंचसत्
त्यंचमनस्यथेंदुम् श्रियंचवक्षस्यरविंदहस्तांकंठेचसामानिसमस्तरेफान् २५॥
इंद्रप्रधानानमरान्भुजेषुतत्कर्णयोःककुभोद्यौश्चमूर्ध्नि केशेषुमेघान्श्वसनंनासि
सिकायामक्ष्णोश्चसूर्यंवदनेचवह्निम् २६ वाण्यांचछंदांसिरसेजलेशंभ्रुवोर्निषे
धंचविधिंचपक्ष्मसु अहश्चरात्रिंचपरस्यपुंसोमन्युंललाटेधरएवलोभम् २७ स्प
र्शेचकामंनरपरेतसोऽभःपृष्ठेत्वधर्मंक्रमणेषुयज्ञम् छायासुमृत्युंहसितेचमायांत
नूरुहेष्वोषधिजातयश्च २८ नदीश्चनाडीषुशिलानखेषुबुद्धावजंदेवगणान्ऋषींश्च
प्राणेषुगात्रेस्थिरजंगमानिसर्वाणिभूतानिददर्शवीरः २९ सर्वात्मनीदंभुवनंनि
रीक्ष्यसर्वेऽसुराःकश्मलमापुरंग सुदर्शनंचक्रमसह्यतेजोधनुश्चशार्ङ्गंस्तनयित्नु

चौश्चयांच २६ रसेरसने २७ रेतसोरेतसि क्रमणेषु पादन्यासेषु ओषधिजातयः ओषधिजातीः २८ प्राणेषु इंद्रि

गु २४ सर्वात्मनीदमादि नाक्यालम्भा

स्फुरद्दर्शनमित्यादीनामीशमुपतस्थुरित्युत्तरेणान्वयः ३० विद्याधरसंज्ञोसिः ३१ मीनकुंडले मकरकुंडले स्फुरं
ति किरीटादीनि यस्य सः मधुव्रतानां स्रजो यस्यां तया वनमालया श्रीवत्सादिभिश्चावृतो व्याप्तः ३२ उरुक्रमत्व
मेवाह क्षितिमिति द्वितीयं परं क्रमतो विक्षिपतस्त्रिविष्टपं तदीयं किंचिन्मात्रं जातम् तृतीयाय तु न किंचिदपि

कौमोदकी विष्णुगदा तरस्विनी विद्याधरोऽसिः शार्ङ्गचंद्रयुक्तः तूणोत्तमावक्षययसा
चकौ च सुनंदमुख्या उपतस्थुरीशम् ३१ स्फुरत्किरीटांगदमीनकुंडलः श्रीवत्सर
त्नोत्तममेखलांबरैः मधुव्रतस्रग्वनमालयावृतो रराज राजन्भगवानुरुक्रमः ३२
क्षितिं पदैकेन बलेर्विचक्रमे नभः शरीरेण दिशश्च बाहुभिः पदं द्वितीयं क्रमतस्त्रि
विष्टपं न वै तृतीयाय तदीयमण्वपि उरुक्रमस्यांघ्रिरुपर्युपर्यथो महर्जनाभ्यां तपसः
परं गतः ३३ ॥ इति श्रीभा० अ० विश्वरूपदर्शनं नाम विंशतितमो० २० ॥ श्रीशुक उवा
च सत्यं समीक्ष्याब्जभवो नखेंदुभिर्हतस्वधामद्युतिरावृतोऽभ्यगात् ॥ ॥ तत्र हेतुः उरुक्रम
स्यांघ्रिः त्रिविष्टपादुपर्युपरि गच्छन् महर्जनाभ्यां तपसश्च परं गतः सत्यलोकं गत इति ३३ ॥ इति श्रीमद्भा० टी० विं
शोध्यायः २० ॥ एकविंशे परापूर्त्तिमिषेण बलिबंधनम् विष्णुना कृतमुत्कर्षं तस्य प्रथयितुं जने १ उरुक्रमस्यांघ्रि
स्तपसः परं गत इत्युक्तं ततः किं वृत्तं तदाह सत्यं सत्यलोकं प्राप्तं तमंघ्रिं समीक्ष्याब्जभवोऽभ्यगात् ॥ १ ॥ ६३

तथा मरीचिमिश्रा ऋषयश्चेति द्वयोरन्वयः कथंभूतोऽब्जभवः हरेरंघ्रेर्नखा एवेंदवः तैर्हतानि स्वधाम्नो द्युतिर्यस्य सः ।
स्वयं च तैरावृतः छन्नः हे नरदेव बृहद्व्रता योगिनश्च १ अंगानि शिक्षादीनि पुराणानि तत्संहिताश्च योग एव समी-
रस्तेन दीपितज्ञानमेवाग्निस्तेन रंधितदग्धं कर्मकल्मषं कर्ममलं येषां ते च सर्वे तमंघ्रिं ववंदिरे यस्यांघ्रेः स्मरणा-

मरीचिमिश्रा ऋषयो बृहद्व्रताः सनंदनाद्या नरदेव योगिनः १ वेदोपवेदा नियमा-
न्विता यमास्तर्केतिहासांगपुराणसंहिताः ये चापरे योगसमीरदीपितज्ञानाग्नि-
नारंधितकर्मकल्मषाः ववंदिरे यत्स्मरणानुभावितः स्वायंभुवं धाम गता अकर्म-
कम् २ अथांघ्रये प्रोन्नमिताय विष्णोरुपाहरत्पद्मभवोऽर्हणोदकम् समर्च्य भ-
क्त्याऽभ्यगृणाच्छुचिश्रवा यन्नाभिपंकेरुहसंभवः स्वयम् ३ धातुः कमंडलुजलं
तदुरुक्रमस्य पादावनेजनपवित्रतया नरेंद्र स्वर्धुन्यभून्नभसि सा पतती निमार्ष्टि
लोकत्रयं भगवतो विशदेव कीर्त्तिः ४ ब्रह्मादयो लोकनाथाः स्वनाथाय समादृताः ।।
सानुगा बलिमाजह्रुः संक्षिप्तात्मविभूतये ५ ।।

नुभावः अकर्मकम् कर्मभिरप्राप्यम् विष्णो-
रंघ्रये स्वयं यस्य नाभिपंकेरुहसंभवः तस्य विष्णोरंघ्रिं समर्च्य ।। ३ लोकत्रयं निमार्ष्टि पवित्रयति ४ संक्षिप्ता-
उपसंहृता आत्मविभूतिः स्वविस्तारो येन तस्मै यथापूर्वं वामनरूपेण स्थिताय इत्यर्थः ५ ।। ५ ।। ६ ।।२

६।७।८ त्रिपदविषयाया व्याजयाज्ञाकपटयाज्ञातया स्वभर्त्तुर्बलेर्महीं ह्रतां दृष्ट्वा अमर्षिताः संतः ऊचुः।
तोयैः समर्हणैः स्रग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः धूपैर्दीपैः सुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः
६ स्तवनैर्जयशब्दैश्च तद्वीर्यमहिमांकितैः नृत्यवादित्रगीतैश्च शंखदुंदुभिनिःस्व।
नैः ७ जांबवानृक्षराजस्तु भेरीशब्दैर्मनोजवः विजयं दिक्षु सर्वासु महोत्सवमघोष
यत् ८ महीं सर्वां ह्रतां दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाञ्चया ऊचुः स्वभर्त्तुरसुरा दीक्षितस्यात्य
मर्षिताः ९ न वा अयं ब्रह्मबंधुर्विष्णुर्मायाविनां वरः द्विजरूपप्रतिच्छन्नो देवकार्यं
चिकीर्षति १० अनेन याचमानेन शत्रुणा बटुरूपिणा सर्वस्वं नो ह्रतं भर्त्तुर्न्यस्तदंड।
स्य बर्हिषि ११ सत्यव्रतस्य सततं दीक्षितस्य विशेषतः नानृतं भाषितुं शक्यं ब्रह्मण्य
स्य दयावतः १२ तस्मादस्य वधे धर्मो भर्त्तुः शुश्रूषणं च नः इत्यायुधानि जगृहुर्बलेर
नुचरासुराः १३ ते सर्वे वामनं हंतुं शूलपट्टिशपाणयः अनिच्छतो बले राजन्प्राद्र।
वन्जातमन्यवः १४ तानभिद्रवतो दृष्ट्वा दितिजानीकपान्नृप प्रहस्यानुचरा विष्णोः
प्रत्यषेधन्नुदायुधाः १५ ॥ ७।९ किमत्रुलराह नवेद्गतिसार्धैस्त्रिभिः १०।११।१२ अनुचराश्च

।१६।१७।१८ अर्थकृत् अनुकूलः १९ पौरुषैस्त्वं कालमतिवर्तितुं पुमानीश्वरः समर्थो न भवति २०।२१।२२

नंदः सुनंदोऽथ जयो विजयः प्रबलो बलः कुमुदः कुमुदाक्षश्च विष्वक्सेनः पतत्त्रिरा
ट् १६ जयंतः श्रुतदेवश्च पुष्पदंतोऽथ सात्वतः सर्वे नागायुतप्राणाश्चमूं ते जघ्नुरासु
रीम् १७ हन्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वा पुरुषानुचरैर्बलिः वारयामास संरब्धान्काव्यशा
पमनुस्मरन् १८ हे विप्रचित्ते हे राहो हे नेमे श्रूयतां वचः मा युध्यत निवर्तध्वं न नः का
लोऽयमर्थकृत् १९ यः प्रभुः सर्वभूतानां सुखदुःखोपपत्तये तं नातिवर्तितुं दैत्याः पौ
रुषैरीश्वरः पुमान् २० यो नो भवाय प्रागासीदभवाय दिवौकसाम् स एव भगवानद्य
वर्तते तद्विपर्ययम् २१ बलेन सचिवैर्बुद्ध्या दुर्गैर्मन्त्रौषधादिभिः सामादिभिरुपायै
श्च कालं नात्येति वै जनः २२ भवद्भिर्निर्जिता ह्येते बहुशोऽनुचरा हरेः दैवेनर्द्धैस्त एवाद्य
युधि जित्वा नदंति नः २३ एतान्वयं विजेष्यामो यदि दैवं प्रसीदति तस्मात्कालं प्रतीक्ष
ध्वं यो नोऽर्थत्वाय कल्पते २४ श्रीशुक उवाच पत्युर्निगदितं श्रुत्वा दैत्यदानवयूथपाः॥

हरेरनुचरा देवाः दैवेन ऋद्धैः समृद्धैः भवद्भिः २३ अर्थत्वाय आनुकूल्याय २४ ॥ २५ ॥ ६ ॥ रामः

विष्णुपार्षिषु राजत इति विराट् प्रभोश्चिकीर्षितं ज्ञात्वा अयमर्थः अस्य सर्वस्वापहारेण ममेत्यभिमानं संस्यज्ये
दानीं देहस्वीकारेणाहंकारमपि त्याजयित्वा परमानुग्रहं कर्त्तुमिच्छति न चानेन तुल्योऽन्यः कोपि सत्यसंधो

रसान्निविविशू राजन् विष्णुपार्षदताडिताः २५ अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराट् प्रभु-
चिकीर्षितम् बबंध वारुणैः पाशैर्बलिं सौत्येऽहनि क्रतौ २६ हाहाकारो महानासी-
द्रोदस्योः सर्वतो दिशम् गृह्यमाणेऽसुरपतौ विष्णुना प्रभविष्णुना २७ तं बद्धं वारु-
णैः पाशैर्भगवानाह वामनः नष्टश्रियं स्थिरप्रज्ञमुदारयशसं नृप २८ पदानि त्रीणि
दत्तानि भूमेर्मह्यं त्वयाऽसुर द्वाभ्यां क्रांता मही सर्वा तृतीयमुपकल्पय २९ यावत्तप-
त्यसौ गोभिर्यावदिंदुः सहोडुभिः यावद्वर्षति पर्जन्यस्तावती भूरियं तव ३० पदैकेन म-
याक्रांतो भूर्लोकः खं दिशस्तनोः स्वर्लोकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ३१ प्रति-
श्रुतमदातुस्ते निरये वास इष्यते विश त्वं निरयं तस्माद्गुरुणा चानुमोदितः ३२ ॥ ९ ॥

धीरो वाऽस्तीति तद्यशः प्रख्यापनार्थम् किंचित्सातयितुमपीच्छति इति प्रभोरभिप्रायं ज्ञात्वा तं बबंधेति सौ
त्येऽहनि सोमाभिषवदिने २६ रोदस्योः द्यावापृथिव्योः २७। २८। २९ असौ सूर्यः ३० मया आत्मने त्यन्वयः व्या एमः
पिनेत्यर्थः खं च दिशश्च तनोः तन्वा ते स्वं तदीयं सर्वस्वम् ३१ गुरुणा शुक्रेणानुमोदितः सन् ३२ ॥ ३२ ॥ ९ ॥ ६५

एवमुक्तेपिनिरयपरिहारार्थं स्वर्गाद्भ्रंशपरिहारार्थं च मनोरथं कुर्वंतं प्रत्याह वृथेति यः प्रतिश्रुतस्य अदानेन ।
यात्त्वकं विप्रलंभते तस्य मनोरथो वृथैव स्वर्गश्च तस्य दूर एव स चाधः पतत्येव ३३ त्वया चाहं विप्रलब्धः तस्मा
त् अलीकफलं निरयं भुंक्ष्वेत्यर्थः ३४ ॥ इत्यष्टमस्कंधे टीकायामेकविंशोऽध्यायः २१ ॥ द्वाविंशे तु प्रसन्नः सन्
प्रस्याप्यकृतं बलिम् दत्वा वरान्हरिर्न्यूनं मत्वा तद्द्वारपोऽभवत् १ समर्पितं तनूवित्तं निर्मलाचलभक्तितः ह्र

वृथा मनोरथस्तस्य दूरे स्वर्गः पतत्यधः प्रतिश्रुतस्यादानेन योऽर्थिनं विप्रलंभते ३३
विप्रलब्धो ददामीति त्वयाऽहं चाढ्यमानिना तद्व्यलीकफलं भुंक्ष्व निरयं कतिचित्
समाः ३४ ॥ इति० अ० बलिनिग्रहो नाम एकविंशोऽध्यायः २१ ॥ श्रीशुक उवाच ए
वं विप्रकृतो राजन् बलिर्भगवताऽसुरः भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्मा प्रत्याहाविक्लवं व
चः १ बलिरुवाच यद्युत्तमश्लोक भवान्ममेरितं वचो व्यलीकं सुरवर्य मन्यते ॥

लितो बलिना चित्तं स्वमेवार्पयदच्युतः २ विप्रकृतः अपकृतः भिद्यमानः सत्त्वाच्चाल्यमानः १ हे उत्तमश्लो
केति कटाक्षः मम वचः ईरितं प्रतिश्रुतं न तावद्व्यलीकम् त्वया कपटेन वामनतया भिक्षित्वा रूपांतरस्यावि
ष्कृतत्वात् एवमपि यदि भवान् व्यलीकं मन्यते तथाऽपि ऋतमेवाऽहं करोमि सदुक्तं विप्रलंभनं न भवतु मे शीर्ष्णि
निजं तृतीयं पदं कुरु न च द्वाभ्यां विक्रांतवतस्तव मे शिरः पादपर्याप्तं न भवतीति मन्येथाः ॥ ॐ ॥ २ ॥

वित्तेनचेसद्दृष्यंजातंतर्हीदमधिकमेवस्यात् वित्तादपिवित्तवतोऽधिकत्वादितिभावः २ ननुच आपदर्थेध
नंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि इत्यादिवचनादात्मभयपरिहारायसर्वस्वत्य
ज्यतेत्वंतुकुतोभीतःसन् आत्मानमर्पयसि अतआह बिभेमीति असाधुवादात् अपकीर्त्तेः यथाहंभृशमुद्वि

करोम्यतंतन्नभवेस्वलंभनंपरंतृतीयंकुरुशीर्ष्णिमेनिजम् २ बिभेमिनाहंनिरया
त्पदच्युतोनपाशबंधाद्व्यसनाद्दुरत्ययात् नैवार्थकृच्छ्राद्भवतोविनिग्रहादसाधु
वादाद्भृशमुद्विजेयथा ३ पुंसांश्लाघ्यतरंमन्येदंडमर्हत्तमार्पितम् यंनमातापिता
भ्रातासुहृदश्चादिशंतिहि ४ त्वंनूनमसुराणांनःपारोक्ष्यःपरमोगुरुः योनोऽनेक
मदांधानांविभ्रंशंचक्षुरादिशत् ५ यस्मिन्वैरानुबन्धेनरूढेनविबुधेतराः बहवोले
भिरेसिद्धिंयामुहैकांतयोगिनः ६ तेनाहंनिगृहीतोऽस्मिभवताभूरिकर्मणा बद्धश्च
वारुणैःपाशैर्नातिव्रीडेनचव्यथे ७ ॥ ७ जे निरयादिभ्योनतथाबिभेमि ३ ननुमयानिग्रहात्तवाप
कीर्त्तिर्जातैवनैवेत्याह पुंसामिति अर्हत्तमैरर्पितम् यंदंडंमात्रादयोपिनहि आदिशंति नैवार्पयंति हितैषिणात्व
यानिगृहीतोऽहंश्लाघ्यएवास्मीतिभावः ४ नन्वहंदेवानांहितैषि नामसुराणांतत्राह त्वंनूनमिति पारोक्ष्यःशत्रु
च्छलेनवर्त्तमानः ५ शत्रुत्वंपुनर्भक्तानिवास्माननुगृहीतमेवेत्याह यस्मिन्निति उअहो हम्रसिद्धं ६ अतोनात्रसम

लज्जानापिदुःखमित्याह तेनगुरुणाभवता ७ ॥ ६ ॥

किंच योयंदंडरूपोममानुग्रहः त्वयाकृतः सतुत्वद्भक्तपौत्रत्वेननत्वहमनुग्रहस्यपात्रमित्याशयेनाह पितामहइति
भवदीयानांसंमतः यतः आविष्कृतः साधुवादोयस्य त्वमेवपरमः आश्रयोयस्यसः अतः भवतोपिपक्षेणविद्विषा
हिरण्यकशिपुनाविचित्रवैशसंहिंसांसंप्रापितोपि ८ देहादीनामसारतांनिश्चित्याकुतोभयंध्रुवंचभवतः पादप
द्ममेवप्रपेदे अथतस्मादहमपिदैवेन तस्यैवभाग्येनतवांतिकंनीतइतिचतुर्णामन्वयः अंततः आयुषांते रिक्थ

पितामहोमेभवदीयसंमतः प्रह्लादआविष्कृतसाधुवादः भवद्विपक्षेणविचित्रवै
शसंसंप्रापितस्त्वत्परमःस्वपित्रा ८ किमात्मनाऽनेनजहातियोंततः किंरिक्थहा
रैः स्वजनाख्यदस्युभिः किंजाययासंसृतिहेतुभूतयामर्त्यस्यगेहैःकिमिहायुषोव्य
यः ९ इत्थंसनिश्चित्यपितामहोमहानगाधबोधोभवतःपादपद्मम् ध्रुवंप्रपेदेह्य
कुतोभयंजनाद्दीनःस्वपक्षक्षपणस्यसत्तम १० अथाहमप्यात्मरिपोस्तवांतिकंदैवे
ननीतःप्रसभंत्याजितश्रीः इदंकृतांतांतिकवर्त्तिजीवितंययाऽध्रुवंस्तब्धमतिर्नबुद्ध्य

हारैः पुत्रैः सर्वस्वापहारिभिः इहगेहेषुकेवलमायुषोव्ययएव नतुस्वकंकिंचित् ९ सप्रसिद्धोमहान् स्वपक्षदे
त्यकुलंक्षपयतीतितथानस्यापि १० प्रसभंबलात्त्याजिताश्रीर्यस्यं ययाश्रियास्तब्धमतिः सन्नुमानिदंजीवित
मध्रुवंनबुध्यते कथंभूतम् कृतांतस्यांतिकवर्त्ती मृत्योःसंनिहितम् ११ ॥ ११ ॥ ६ ॥ ६ ॥

राकापतिःपूर्णेन्दुः १२ अंजनत्विषंश्यामम् १३ स्वकृताहंकारादिरूपापराधस्मरणेन सव्रीडंनीचीनमधोमुखं यस्यसः १४ शिरसानमन्नेवउपेत्यमूर्ध्नाननाम बलेस्त्वत्कृतमनुग्रहंदृष्ट्वापुलकैरश्रुभिश्चविह्वलः १५ त्वयैवे

श्रीशुकउवाच तस्येत्थंभाषमाणस्यप्रह्लादोभगवत्प्रियः आजगामकुरुश्रेष्ठरा। कापतिरिवोत्थितः १२ तमिंद्रसेनःस्वपितामहंश्रियाविराजमानंनलिनायतेक्ष णम् प्रांशुंपिशंगांबरमंजनत्विषंप्रलंबबाहुंसुभगंसमैक्षत १३ तस्मैबलिर्वारु णपाशयंत्रितःसमर्हणंनोपजहारपूर्ववत् ननाममूर्ध्नाश्रुविलोललोचनःस व्रीडनीचीनमुखोबभूवह १४ सतत्रहासीनमुदीक्ष्यसत्पतिंसुनंदनंदाद्यनुगैरु पासितम् उपेत्यभूमौशिरसामहामनाननाममूर्ध्नापुलकाश्रुविह्वलः १५ प्रह्ला दउवाच त्वयैवदत्तंपदमैंद्रमूर्जितंहृतंतदेवाद्यतथैवशोभनम् मन्येमहानस्य। कृतोह्यनुग्रहोविभ्रंशितोयच्छ्रियआत्ममोहनात् १६ ययाहिविद्वानपिमुह्यते यतस्तत्कोविचष्टेगतिमात्मनोयथा ॥ ६ ॥

इति नत्वैंद्रंपदमेतदीयंत्वयाऽपहृतंकिं तुस्वीयमेवपुनःस्वीकृतम् तच्चशोभनमेवकृतम् तत्रहेतुः मन्यइति यस्याःश्रियएवयद्आत्ममोहनम् तस्माद्वि भ्रंशितः १६ मोहनत्वमेवाह ययाश्रियाविद्वानपि यतः संयतोऽपिमुह्यति तत्तस्याःसत्याःकोन्यःपुमानात्मनोगतिं रामः ६७

तत्वंयथावद्विचष्टे पश्यति तस्मैमहाकारुणिकाय १७ तस्यप्रह्लादस्यानुशृण्वतःउवाचेति किंचिदुक्तंप्रवक्ता॰
इत्यर्थः १८ तदेवबिंध्यावलिरपिवक्तुंप्रवृत्तानांचसंमानयन् हिरण्यगर्भःक्षणंतूष्णीस्थितःअतस्तस्याएववा
क्यंप्रथममवतारयति बद्धंवीक्ष्येति १९ त्रिजगतः कर्त्तुःप्रभोःपालकस्य अस्यतःसंहर्त्तुश्चईश्वरस्यतवा॰
न्येकिमावहंति किंसमर्पयंति त्वयाऽवरोपितःकर्त्तृवादःकर्तारःस्वतंत्रावयमितिवादमात्रमपियेषांते

तस्मैनमस्तेजगदीश्वरायनारायणायाखिललोकसाक्षिणे १७ श्रीशुकउवा॰
च तस्यानुशृण्वतोराजन्प्रह्लादस्यकृतांजलेः हिरण्यगर्भोभगवानुवाचमधु
सूदनम् १८ बद्धंवीक्ष्यपतिंसाध्वीतत्पत्नीभयविह्वला प्रांजलिःप्रणतोपेंद्रंब॰
भाषेऽवाङ्मुखीनृप १९ बिंध्यावलिरुवाच क्रीडार्थमात्मनइदंत्रिजगत्कृतंते
स्वाम्यंतुतत्रकुधियोऽपरईशकुर्युः कर्त्तुःप्रभोस्तवकिमस्यतआवहंतित्यक्त
ह्रियस्त्वदवरोपितकर्त्तृवादाः २० ब्रह्मोवाच भूतभावनभूतेशदेवदेवजगन्मय

अयंभावः लोकत्रयंमयाऽर्पितंतृतीयपादायदेहंसमर्प्यप्रतिश्रुतंकरोमीति देहादिषुस्वाम्याभिमानेनब्रुवन्नयं
कुबुद्धिर्निर्लज्जश्च यतस्त्वमेवसर्वस्यापिस्वामी अतोमंदबुद्धिमेनंकेवलंकृपयाविमुच्यपालयेति २० तदेवंप्र॰
ह्लादस्यविंध्यावलेश्च परमार्थोक्त्याप्रसन्नोहरिः ब्रह्मातुलोकदृष्ट्यैवविज्ञापयति॥ ६॥ २॥ २॥

२२

भा० अ० भूतभावन इतित्रिभिः २१ निग्रहानर्हत्वेहेतुः कृत्स्नेति सर्वस्वमेवाह आत्मेति २२ तदेवं कैमुत्यन्यायेनाह यस्य

टी० तवपादयोः सलिलमात्रमपिप्रदाय सर्वोऽपिजनः उत्तमांगतिंप्राप्नोति तस्मैतुभ्यमसौबलिः त्रिलोकींदाश्वान्

६८ दत्तवान् सआर्तिंकथंप्राप्नुयात् २३ तस्यद्विशः अर्थान् नन्वर्थापहारः कोयमनुग्रहः तत्राह यन्मदः येरर्थैर्मदो

मुंचैनंहृतसर्वस्वंनायमर्हतिनिग्रहम् २१ कृत्स्नातेनेनदत्ताभूर्लोकाःकर्मार्जिता।

श्चये निवेदितंचसर्वस्वमात्माविक्लवयाधिया २२ यत्पादयोरशठधीःसलिलंप्र।

दायदूर्वांकुरैरपिविधायसतींसपर्याम् अप्युत्तमांगतिमसौभजतेत्रिलोकींदाश्वा

नविक्लवमनाःकथमार्त्तिमृच्छेत् २३ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मन्यमनुगृण्हामित।

द्विशोविधुनोम्यहम् यन्मदःपुरुषःस्तब्धोलोकंमांचावमन्यते २४ यदाकदाचिज्जी

वात्मासंसरन्निजकर्मभिः नानायोनिष्वनीशोऽयंपौरुषींगतिमाव्रजेत् २५ जन्म।

कर्मवयोरूपविद्यैश्वर्य्यधनादिभिः ॥ यस्यसः अतएवस्तब्धः अनम्रःसन् मदस्तंभहेतूनाम

र्थानामपहारएवानुग्रहइत्यर्थः २४ दुर्लभंपुरुषजन्म कथंचित् लब्धवतोजीवस्यजन्मादिनिमित्तोगर्वोमहा

हानिकरस्तस्यचनाशोमदनुग्रहादेवस्यादाह यदेतिद्वाभ्याम् अनीशः परतंत्रः सन्निजैः कर्मभिर्नानायोनिषुकृ। स्कं:

मिकीटकादिषुसंसरन् २५ तत्रपौरुष्यांगतौजन्मादिभिरपियस्ययदिस्तंभोनभवेत्तर्हि॥ ॥ ॥ ६८

अयंमदनुग्रहएव २६ कथंतर्हिध्रुवादिभ्योऽर्थसंपदोददासीतिचेत्तत्राह मानएवस्तंभः अनम्रता तस्यनिमि-
त्तभूतानाम् समंततः सर्वशः सर्वश्रेयःप्रतिकूलानांजन्मादीनांसत्त्वेऽपिजन्मादिभिरितिवा हंतेतिखेदे हेब्र-
ह्मन् मत्परोनमुह्येत् अतोमुक्तस्येच्छयासंपदोऽपिददामि अभक्तस्तुमुह्येदिति तदपहाररूपमेवतस्यानुग्र-

यद्यस्यनभवेत्स्तंभस्तत्रायंमदनुग्रहः २६ मानस्तंभनिमित्तानांजन्मादीनांसमंत।
तः सर्वश्रेयःप्रतीपानांहंतमुह्येन्नमत्परः २७ एषदानवदैत्यानामग्रणीःकीर्तिव।
र्द्धनः अजैषीदजयांमायांसीदन्नपिनमुह्यति २८ क्षीणरिक्थश्च्युतःस्थानात्क्षि
प्तोबद्धश्चशत्रुभिः ज्ञातिभिश्चपरित्यक्तोयातनामनुयापितः २९ गुरुणाभर्त्सितः
शप्तोजहौसत्यंनसुव्रतः छलैरुक्तोमयाधर्मोनायंत्यजतिसत्यवाक् ३० एषमेप्रा-
पितःस्थानंदुष्प्रापममरैरपि सावर्णेरंतरस्यायंभवितेंद्रोमदाश्रयः ३१ तावत्सुत
लमध्यास्तांविश्वकर्मविनिर्मितम् यत्राधयोव्याधयश्चक्लमस्तंद्रापराभवः नो-
पसर्गानिवसतांसंभवंतिममेक्षया ३२ ॥ हंकरोमीतिभावः २७ अस्यचेदानीमसत्त्वादन्यै
र्दुष्प्रापमपिदास्यामीतिवक्तुंतस्यमोहाभावमाह एषइतित्रिभिः २८ । २९ नह्येतस्मिन्कुलेकश्चिन्निःस-
त्त्वःकृपणःपुमानित्यादिना छलैरेवमयाधर्मउक्तःतथापितंधर्मसत्यंनत्यजति अतःसत्यवाक् ३० मेमया

अहमेववाश्रयःपालकोयस्यसः ३१ स्थानंप्रापित
इतियदुक्तंतदेवस्थानमाह तावत्सावर्णिमन्वंतरपर्यंतं

भा० अ० सुतलमध्यास्तामधिवसत्वित्यर्थः यद्यस्मिन्वसतांआध्याद्योममेक्षयानसंभवंति ३२ एवंब्रह्माणंप्रत्युक्त्वा क
टी० रुणापरवशःसाक्षाद्बलिंप्रत्याह इंद्रसेनेतिचतुर्भिः ३३ त्वच्छासनमतिगच्छति अतिवर्त्ततइतिनथातान् ३४ त
६६ थापिभगवद्वियोगात्तदनिच्छंतंप्रत्याह सदेति ३५ संगाद्यआसुरोभावःसविनंक्ष्यति ३६ ॥ इत्यष्टमेटीकायांद्वावि

इंद्रसेनमहाराजयाहिभोभद्रमस्तुते सुतलंस्वर्गिभिःप्रार्थ्यंज्ञातिभिःपरिवारितः
३३ नत्वामभिभविष्यंतिलोकेशाःकिमुतापरे त्वच्छासनातिगान्दैत्यान्चक्रंमे
सूदयिष्यति ३४ रक्षिष्येसर्वतोऽहंत्वांसानुगंसपरिच्छदम् सदासन्निहितंवीर।
तत्रमांद्रक्ष्यतेभवान् ३५ तत्रदानवदैत्यानांसंगात्तेभावआसुरः दृष्ट्वामदनुभावंवै
सद्यःकुंठोविनंक्ष्यति ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेबलिवामन।
संवादोनामद्वाविंशोध्यायः २२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तवंतंपुरुषंपुरातनंमहानु
भावोऽखिलसाधुसंमतः बद्धांजलिर्बाष्पकलाकुलेक्षणोभक्त्युद्गदोगद्गदयागिराऽ एमः
ग१ ब्रवीत् १ ॥ ६६

शो॰ध्यायः २२ ॥ त्रयोविंशेबलौयातेसुतलंसपितामहे उपेंद्रेणदिवंगत्वापूर्ववन्मोदतेहरिः
१ वाष्पस्यकलाभिर्बिंदुभिराकुलेईक्षणेयस्य भक्त्याउद्गलःउत्कंठः १ ग६

अहोत्वत्प्रणाममहिमायदर्थंकृतः समुद्यमएव प्रपन्नानांभक्तानांयोऽर्थः तस्यविधौअभक्तेऽपितस्यसंपादनेसमा
हितः अप्रमत्तःस्थितःकुतःयत् येनोद्यमेनलोकपालैरमरैःसत्वप्रधानैरपि अलब्धपूर्वस्त्वदनुग्रहः असुरे
नीचेराजसेमयिअर्पितः अयंभावः परमेश्वरायतुभ्यमहंवराकस्त्रिलोकींदत्तवानित्येतदास्ताम् प्रणामोपिन।

बलिरुवाच अहोप्रणामायकृतःसमुद्यमःप्रपन्नभक्तार्थविधौसमाहितः यल्लो।
कपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेऽर्पितः २ श्रीशुकउवाच इत्युक्त्वा
हरिमानम्यब्रह्माणंसभवंततः विवेशसुतलंप्रीतोबलिर्मुक्तःसहासुरैः ३ एवमिं
द्रायभगवान्प्रत्यानीयत्रिविष्टपम् पूरयित्वादितेःकाममशासत्सकलंजगत् ४।
लब्धप्रसादंनिर्मुक्तंपौत्रंवंशधरंबलिम् निशाम्यभक्तिप्रवणःप्रह्लादइदमब्रवीत्
५ प्रह्लादउवाच नेमंविरिंचोलभतेप्रसादंनश्रीर्नशर्वःकिमुतापरेते यन्नोऽसुराणाम
सिदुर्गपालोविश्वाभिवंद्यैरपिवंदितांघ्रिः ६ यत्पादपद्ममकरंदनिषेवणेनब्रह्मादयः
शरणदाश्नुवतेविभूतीः ।।७ सम्यक्कृतः किंतुतदर्थमुद्यममात्रंकृतम् तेनचकर्मतपोदानादिकोटि
भिरप्यलब्धस्त्वदनुग्रहःसंपादितः अहोत्वत्प्रणामप्रभावाश्चर्यमिति २।३ अशासत्उपेन्द्रःसन्पालयामास
४।५ दुर्गपालोऽसिरक्षिष्यसर्वतोऽहंत्वामित्युक्तत्वात् ६ हेशरणदआश्रयप्रदयेकुत्सतयःदुर्वृत्ताःखलयोनयः

उग्रजातयश्चतेवयम् तस्यभवतोदाक्षिण्यदृष्टेःपदवीकस्माद्धेतोः प्रणीताःबहुमानेनचित्तानुवर्त्तनंदाक्षिण्य
म् तेनयादृष्टिस्तद्विषयतांप्रापिताः ७ भक्तप्रियत्वादितिचेत्तर्हि एवंतवेहितमहोचित्रंकिंतत् सर्वात्मनः।
समदृशश्चस्वभावोविषमइतियत् सर्वात्मत्वेचित्रचरितत्वेहेतुः अमिताअचिंत्यायोगमायातयालीलानया॰

कस्माद्वयंकुसृतयःखलयोनयस्तेदाक्षिण्यदृष्टिपदवींभवतःप्रणीताः ७ चित्रंत॰
वेहितमहोऽमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्यविशारदस्य सर्वात्मनःसम
दृशोविषमःस्वभावोभक्तप्रियोयदसिकल्पतरुस्वभावः ८ श्रीभगवानुवाच॥
वत्सप्रह्लादभद्रन्तेप्रयाहिसुतलालयम् मोदमानःस्वपौत्रेणज्ञातीनांसुखमाव॰
ह ९ नित्यंद्रष्टासिमांतत्रगदापाणिमवस्थितम् मद्दर्शनमहाल्हादध्वस्तकर्मनि
बंधनः १० शुकउवाच आज्ञांभगवतोराजन्प्रह्लादोबलिनासह बाढमित्यम
लप्रज्ञोमूर्ध्न्याधायकृतांजलिः ११ परिक्रम्यादिपुरुषंसर्वासुरचमूपतिः प्रणतस्त
दनुज्ञातःप्रविवेशमहाबिलम् १२॥ १२ ॥ ७ विसृष्टानिविरचितानिभुवनानियेनतस्य अ॰

होइत्यत्रसंधिरार्षः समदृत्वेहेतुः विशारदस्यसर्वज्ञस्य अथवाभक्तप्रियत्वेऽपितववैषम्यंनास्त्येव यतः
कल्पतरुस्वभावःसन्भक्तप्रियोऽसि नहिकल्पतरुराश्रितानामेवकामान्पूरयन्नपिविषमोभवतीत्यर्थः ८।९ ७०

।१३ कर्म वितन्वतः शिष्यस्य यत् छिद्रमंतरं न्यूनं जातं तत्त्वं तन्तु विस्तारय संधत्स्व यजमानं विना कथं संधातव्यमिति न वाच्यमित्याह यत्तदिति ब्रह्मदृष्टं ब्राह्मणैर्दृष्टमेव समं भवेत् किं पुनरनुष्ठितमित्यर्थः १४ भवान्यस्य सर्वेणापि भावेन वस्तुमात्रेण पूजितः तस्य कर्मणः कुतो वैषम्यम् कथंभूतः कर्मणामीश्वरः प्रवर्त्तकः यज्ञे

अथाहोशनसं राजन् हरिर्नारायणोऽन्तिके आसीनमृत्विजां मध्ये सदसि ब्रह्मवादिनाम् १३ ब्रह्मन्सन्तनु शिष्यस्य कर्मच्छिद्रं वितन्वतः यत्तत्कर्मसु वैषम्यं ब्रह्मदृष्टं समं भवेत् १४ शुक्र उवाच कुतस्तत्कर्मवैषम्यं यस्य कर्मेश्वरो भवान् यज्ञेशो यज्ञपुरुषः सर्वभावेन पूजितः १५ मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रं देशकालार्हवस्तुतः सर्वं करोति निश्छिद्रमनुसंकीर्त्तनं तव १६ तथाऽपि वदतो भूमन्करिष्याम्यनुशासनम् एतत् श्रेयः परं पुंसां यत्तवाज्ञानुपालनम् १७ श्रीशुक उवाच अभिनंद्य हरेराज्ञामुशना भगवानिति यज्ञच्छिद्रं समाधत्त बलेर्विप्रर्षिभिः सह ॥ १८ ॥

शः यज्ञफलदः यज्ञमयश्च पुरुषः १५ आस्तां तावत्पूजा यस्मान्मंत्रतः स्वरादिभ्रंशेन तंत्रतः व्युत्क्रमादिना देशतः कालतश्च अर्हतः पात्रतः वस्तुतश्च दक्षिणादिना यत् छिद्रं न्यूनम् तत्सर्वं तवानुकीर्त्तनमात्रमेव निश्छिद्रं करोतीति १६। १७ हरेराज्ञां प्रतिनंद्य बलेर्यज्ञच्छिद्रं समाधत्त संदधे पाठांतरे समाधायत दाज्ञां संपादितवानिति शेषः १८॥

भा० अ० । १९ देवाश्चऋषयश्चभूमिपाश्चमनवः तैःसहितः २०। २१ ननुलोकादीनांपतिरिंद्रोऽस्त्येवसत्यम् तथाऽपि

टी० एवंबलेर्महीराजन्भिक्षित्वावामनोहरिः ददौभ्रात्रेमहेंद्रायत्रिदिवंयत्परैर्हृतम्
७१ १९ प्रजापतिपतिर्ब्रह्मादेवर्षिपितृभूमिपैः दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैःकुमारेणभवेनच
२० कश्यपस्यादितेःप्रीत्यैसर्वभूतभवायच लोकानांलोकपालानामकरोद्वामनंप
तिम् २१ वेदानांसर्वदेवानांधर्मस्ययशसःश्रियः मंगलानांव्रतानांचकल्पंस्वर्गा-
पवर्गयोः २२ उपेंद्रंकल्पयांचक्रेपतिंसर्वविभूतये तदासर्वाणिभूतानिभृशंमुमुदिरे
नृप २३ ततस्त्विंद्रःपुरस्कृत्यदेवयानेनवामनम् लोकपालैर्दिवंनिन्येब्रह्मणाचानु-
मोदितः २४ प्राप्यत्रिभुवनंचेंद्रउपेंद्रभुजपालितः श्रियापरमयाजुष्टोमुमुदेगतसा-
ध्वसः २५ ब्रह्माशर्वःकुमारश्चभृग्वाद्यामुनयोनृप पितरःसर्वभूतानिसिद्धावैमानि-
काश्चये २६ सुमहत्कर्मतद्विष्णोर्गायंतःपरमाद्भुतम् धिष्ण्यानिस्वानितेजग्मुरदितिं
चशशंसिरे २७ सर्वमेतन्मयाख्यातंभवतःकुलनंदन॥ ८ वेदादीनांकल्पम् पालनेदक्षम् २२। रा०
वामनमुपेंद्रंकल्पयांचक्रे २३ देवयानेनमार्गेण विमानेनेतिवा २४। २५। २६। २७ एतच्चरितमाख्यातमिति ७१

विशेषोक्त्या अन्यान्यपि संतीत्युक्तम् २८ तानि तर्हि निःशेषाणि वर्णनीयानीत्यपेक्षायामाह पारमिति उरुवि
क्रमतो विष्णोर्महिम्नः पारं यो गृणानो भवति समर्थः पार्थिवानि रजांस्यपि विममे गणितवान् यथा पा
र्थिवपरमाणुगणनमशक्यम् तथा विष्णोर्गुणगणनमप्यशक्यमित्यर्थः तथा च मंत्रः विष्णोर्नुकं वीर्याणीति

उरुक्रमस्य चरितं श्रोतॄणामघमोचनम् २८ पारं महिम्न उरुविक्रमतो गृणानो यः
पार्थिवानि विममे स रजांसि मर्त्यः किं जायमान उत जात उपैति मर्त्य इत्याह मंत्रदृग्
षिः पुरुषस्य यस्य २९ य इदं देवदेवस्य हरेरद्भुतकर्मणः अवतारानुचरितं शृण्वन्या
ति परां गतिम् ३० क्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पित्र्येऽथ मानुषे यत्र यत्रानुकीर्त्यते तत्ते
षां सुकृतं विदुः ३१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे वामनावतारचरिते
त्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ ॥ २३ ॥ छ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥

एतदेव मंत्रांतरार्थं सूचयन्नाह यस्य पुरुषस्य पूर्णमहिम्नः पारं मंत्रदृगृषिः वसिष्ठ इति एवमाह कथं किं ना
जायमानो जातो वा उपैति न कोऽपीति वदन्ननंतत्वमेवाहेत्यर्थः तथा च मंत्रः न ते विष्णो जायमानो न जातो देव म
हिम्नः परमंतमाप इति २९ य इदं शृण्वन् भवति स परां गतिं याति ३० सुकृतं यथावत्सुकृतं विदुः ३१ ॥ इति
श्रीभागवते टीकायां त्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ छ ॥ ॥ ॥

चतुर्विंशे त्रसंगेन मत्स्यरूपस्य शार्ङ्गिणः लीलोच्यते यतः सत्यव्रतरक्षा महार्णवे १ तत्तुं तत्तुं विदर्शयोदेनिर्जेश्व
र्यानिदर्शनात् मत्स्यं एच्छति एथ्वीशो लीलया वामनोपमम् २ मायया मत्स्य विडंबनं मत्स्यरूपानुकरणं यस्यां
निरूप्यते १ ननुं कस्मात् कस्मादेव मत्स्यावतारश्रवणेच्छा श्रीवामनसादृश्यादित्याह यदर्थमिति द्वाभ्याम् दुर्मर्षं

राजोवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मणः अवतारकथामाद्यां मायामत्स्य
विडंबनम् १ यदर्थमदधाद्रूपं मात्स्यं लोकजुगुप्सितम् तमःप्रकृतिदुर्मर्षं कर्मग्र
स्तमिवेश्वरः २ एतन्नो भगवन्सर्वं यथावद्वक्तुमर्हसि उत्तमश्लोकचरितं सर्वलो
कसुखावहम् ३ सूतउवाच इत्युक्तो विष्णुरातेन भगवान्बादरायणिः उवाच चरि
तं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत्कृतम् ४ श्रीशुकउवाच गोविप्रसुरसाधूनां छंदसामपि चे
श्वरः रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्ते धर्मस्यार्थस्य चैव हि ५ उच्चावचेषु भूतेषु चरन्वायुरिवेश्व
रः नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वाद्धियो गुणैः ६ ॥ दुःसहम् २ बलेरनुग्रहाय जुगुप्सितमपि या

चकरूपं धृतवानिति युक्तमुक्तं यदर्थं तु लोकजुगुप्सितं मात्स्यं रूपमधारयत् एतन्नो यथावद्वक्तुमर्हसीत्यर्थः
॥२।४ सामान्येनावतारप्रयोजनमाह गोविप्रेति ५ जुगुप्सितत्वं परिहरति धियो गुणैः यान्युच्चावचानि रूपा
णि तेषु नियंतृत्वेन चरन्नपीश्वरो नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वात् कुतः पुनः शुद्धसत्वमयैर्मत्स्याद्याकारैः उच्चा ७२

विशेषतो मत्स्यावतारप्रयोजनमाह आसीदिति त्रिभिः ब्रह्मणो निद्रायां भवो ब्राह्मस्तेनैव निमित्तेन जातो नैमि
त्तिकः समुद्रे उपप्लुता निमग्नाः ७ अंतिके निःसृतान् ८ शफरीरूपं मात्स्यम् ९ प्रयोजनांतरं लीलाप्रकारं

आसीदतीतकल्पांते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप
७ कालेनागतनिद्रस्य धातुः शिशयिषोर्बली मुखतो निःसृतान्वेदान् हयग्रीवोऽ
न्तिकेऽहरत् ८ ज्ञात्वा तद्दानवेंद्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितम् दधार शफरीरूपं भगवान्ह
रिरीश्वरः ९ तत्र राजऋषिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान् नारायणपरोऽतप्यत्तपः स
सलिलाशयः १० योऽसावस्मिन्महाकल्पे तनयः स विवस्वतः श्राद्धदेव इति ख्यातो
मनुत्वे हरिणाऽर्पितः ११ एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणम् तस्यांजल्युदके का
चिच्छफर्येकाभ्यपद्यत १२ सत्यव्रतोऽञ्जलिगतां सह तोयेन भारत उत्ससर्ज नदीतोये
शफरीं द्रविडेश्वरः १३ तमाह साऽतिकरुणं महाकारुणिकं नृपम् यादोभ्यो ज्ञातिघाति
भ्यो दीनां मां दीनवत्सल १४ कथं विसृजसे राजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले १४॥ १४॥

चाह तत्र राजऋषिरित्यादि यावत्समाप्तिः १० स एव श्राद्धदेव इति ख्यातः ११ । कृतमालायां नद्यां १२।१३।
१४।

२४

भा०अ० ॥ १५ । १६ । १७ यत्राहंसुखंनिवसामितदोकःस्थानंकल्पय १८ औदंचनोदकेमणिकस्थजले १९॥

टी० ॥ २० । २१ रक्षायोगेनरक्षावायोगेनउपायेन यथामहाह्रदस्यान्तरेवाकुजलंविनानशुष्यतितेनोपायेन॥

७२ तमात्मनोऽनुग्रहार्थंप्रीत्यामत्स्यवपुर्धरम् अजानन्रक्षणार्थायशफर्याःसमनोर
धे १५ तस्यादीनतरंवाक्यमाश्रुत्यसमहीपतिः कलशाप्सुनिधायैनांदयालुर्निन्यआ
श्रमम् १६ सातुतत्रैकरात्रेणवर्द्धमानाकमंडलौ अलब्ध्वात्मावकाशंवाइदमाहम
हीपतिम् १७ नाहंकमंडलावस्मिन्कृच्छ्रंवस्तुमिहोत्सहे कल्पयौकःसुविपुलंयत्रा
हंनिवसेसुखम् १८ सएनांततआदायन्यधादौदंचनोदके तत्रक्षिप्तामुहूर्तेनहस्तत्र
यमवर्द्धत १९ नमएतदलंराजन्सुखंवस्तुमुदंचनं पृथुदेहिपदंमह्यंयत्त्वाऽहंशरणंग
ता २० ततआदायसाराज्ञाक्षिप्ताराजन्सरोवरे तदावृत्यात्मनातोयंमहामीनोऽन्वव
र्द्धत २१ नैतन्मेस्वस्तयेराजन्नुदकंसलिलौकसः निधेहिरक्षायोगेनह्रदेमामविदा
सिनि २२ इत्युक्तःसोऽनयन्मत्स्यंतत्रतत्राविदासिनि जलाशयेसंमितंतंसमुद्रेप्रा क्षिपज्झषम् २३

निधेहि अविदासिनि अनुपक्षये २२ संमितम् तत्तज्जलाशयपरिमितम् २३॥ स्कः ७२

।२४। २५ अभिव्यानशे अभितोव्याप्तवान् २६। २७मुख्यः सख्यः आत्माच गतिश्च आश्रयः २८। २९ हे अरविंदाक्ष पृथगात्मनां देहाद्यभिमानिनां सतामितरेषांपदोपसर्पणं यथा मृषा भवेत्तथा सुहृत्प्रियात्मनस्तव

क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिहमांमकरादयः अदंत्यतिबलावीरमांनेहोत्स्रष्टुमर्हसि २४॥ एवंविमोहितस्तेनवदतावल्गुभारतीम् तमाहकोभवानस्मान्मत्स्यरूपेणमोहयन्। २५ नैवंवीर्योजलचरोदृष्टोऽस्माभिःश्रुतोऽपिच योभवान्योजनशतमन्हाऽभिव्यानशे सरः २६ नूनंत्वंभगवान्साक्षात्हरिर्नारायणोऽव्ययः अनुग्रहायभूतानांधत्सेरूपंजलौकसाम् २७ नमस्तेपुरुषश्रेष्ठस्थित्युत्पत्त्यप्ययेश्वर भक्तानांनःप्रपन्नानांमुख्योह्यात्मगतिर्विभो २८ सर्वेलीलावतारास्तेभूतानांभूतिहेतवः ज्ञातुमिच्छाम्यदोरूपंयदर्थंभवताधृतम् २९ नतेरविंदाक्षपदोपसर्पणंमृषाभवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः यथेतरेषांपृथगात्मनांसतामदीदृशोयद्वपुरद्भुतंहिनः ३० श्रीशुकउवाच इतिब्रुवाणंनृपतिंजगत्पतिःसत्यव्रतंमत्स्यवपुर्युगक्षये॥ ॐ पदोपसर्पणंमृषानभवेत् यद्यस्मान्नोभक्तानामद्भुतंवपुरदीदृशः दर्शितवानसि पाठांतरे पृथगात्मनोभेददर्शिनःपुंसः असतांपरिच्छिन्नानांपदोपसर्पणंयथाम

प्रियायस्य ३१ अप्ययांभोधौ प्रलयार्णवे त्रैलोक्यं भूर्भुवआदिकमित्यर्थः ३२ संवर्त्तांभसि प्रलयोदके लासुप
स्यास्यति प्राप्स्यति ३३ ओषधीः आदायेति शेषः ३४ ऋषीणामेवालोकेन विचरिष्यसि ३५ महाहिनावासुकि

विहर्त्तुकामः प्रलयार्णवेऽब्रवीच्चिकीर्षुरेकांतजनः प्रियप्रियम् ३१ श्रीभगवानुवा
च सप्तमेऽद्यतनादूर्ध्वमहन्येतदरिंदम निमंक्ष्यत्यप्ययांभोधौ त्रैलोक्यं भूर्भुवादिक
म् ३२ त्रैलोक्ये लीयमानायां संवर्ताभसि वैतदा उपस्थास्यति नौः काचिद्विशाला त्वां
मयेरिता ३३ त्वं तावदोषधीः सर्वा बीजान्युच्चावचानि च सप्तर्षिभिः परिवृतः सर्वसत्वो
पबृंहितः ३४ आरुह्य महतीं नावं विचरिष्यस्यविक्लवः एकार्णवे निरालोके ऋषीणा
मेव वर्चसा ३५ दोधूयमानां तां नावं समीरेण बलीयसा उपस्थितस्य मे शृंगे निबध्नीहि
महाहिना ३६ अहं त्वामृषिभिः साकं सह नावमुदन्वती विकर्षन्विचरिष्यामि यावद्ब्रा
ह्मी निशा प्रभो ३७ मदीयं महिमानं च परं ब्रह्मेति शब्दितम् वेत्स्यस्यनुगृहीतं मे संप्रश्नै
र्विवृतं हृदि ३८॥ ३८ ॥ छ ॥ ॐ ॥ ५ ना ३६ । ३७ मे मया अनुगृहीतं प्रसादीकृत 
म् हृदि अपरोक्षं वेत्स्यसि त्वयाकृतैः संप्रश्नैः मे मया विवृतं प्रकाशितं संतम् ३८ ॥ ३८ ॥ छ ॥ 

।३९।४०।४१।४२।४३।४४ वरत्रेण दोरकरूपेण ४५ सागरं तारयिष्यं तं तरिष्यन्निव सागरम् सत्यव्रतो गुरुत्वेन तुष्टाव हरिमष्टभिः अत्रेदं चिंत्यम् किमयं महाप्रलयो दैनंदिनो वा इति तत्र तावत् ब्राह्मो लय इति योऽस्मा

इत्थमादिश्य राजानं हरिरंतरधीयत सोऽन्ववैक्षत तं कालं यं हृषीकेश आदिशत् ३९

आस्तीर्य दर्भान्प्राक्कूलान् राजर्षिः प्रागुदङ्मुखः निषसाद हरेः पादौ चिंतयन्मत्स्यरू

पिणः ४० ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः प्लावयन्महीम् वर्धमानो महामेघैर्वर्षद्भिः समदृ

श्यत ४१ ध्यायन्भगवदादेशं ददृशे नावमागताम् तामारुरोह विप्रेंद्रैरादायौषधिवी

रुधः ४२ तमूचुर्मुनयः प्रीता राजन्ध्यायस्व केशवम् स वै नः संकटादस्मादविता शं

विधास्यति ४३ सोऽनुध्यातस्ततो राज्ञा प्रादुरासीन्महार्णवे एकशृंगधरो मत्स्यो हैमो

नियुतयोजनः ४४ निबध्य नावं तच्छृंगे यथोक्तो हरिणा पुरा वरत्रेणाहिना तुष्टस्तुष्टाव

मधुसूदनम् ४५ राजोवाच अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातु रा:॥

वस्मिन्महाकल्पे इति चोक्तेर्महाप्रलय इति प्राप्ते नेति ब्रूमः महाप्रलये पृथिव्यादीनामवशेषासंभ

वात् यावद्ब्राह्मी निशा इत्युक्तिविरोधाच्च अतो दैनंदिन इति युक्तम् न चैतदपि संगच्छते सांवर्तिकैरनाद्यम्बु

दिभिर्विना अकस्मादेव सप्तमेऽहनि त्रैलोक्यं निमंक्ष्यतीति मत्स्योक्तेरनुपपत्तेः यच्चोक्तं प्रथमस्कंधे ॥ ॥

रूपं स जगृहे मात्स्यं चाक्षुषोऽन्तरसंप्लवे नाव्यारोप्य महीमय्यामपाद्वैवस्वतं मनुमिति तदपि तदादुर्घटम् नहि
प्रलयद्वयेऽपि महीमय्यां नाव्यारोहः संभवति न च चाक्षुषमन्वंतरे प्रलयोऽस्ति तथा च सति सप्तमो मनुर्वैवस्व
त इत्यपि दुर्घटं स्यात् तं नावद्योषधीः सर्वा इत्यादिनिर्देशोऽपि न संगच्छते नहि तदा ओषध्यादीनां सत्त्वानां चावशे
षः संभवति तस्मादन्यथा वर्ण्यते नैवायं वास्तवः कोऽपि प्रलयः किंतु सत्यव्रतस्य ज्ञानोपदेशायाविर्भूतो भगवा
न् वैराग्यार्थमकस्मात्प्रलयमिव दर्शयामास यथाऽस्मिन्नेव वैवस्वतमन्वंतरे मार्कंडेयाय दर्शितवान् तस्यैव स
येव महाकल्पेऽस्मिन्निति विशेषणं संगच्छते तथा च ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः समदृश्यत इति तस्यैव तथा दर्शि

यदृच्छयैहोपसृता यमाप्नुयुर्विमुक्तिदो नः परमो गुरुर्भवान् ४६ जनोऽबुधोऽयं निज
कर्मबंधनः सुखेच्छया कर्म समीहतेऽसुखम् यत्सेवया तां विधुनोत्यसन्मतिं ग्रं
थिं स भिंद्याद्धृदयं स नो गुरुः ४७ यत्सेवयाग्नेरिव रुद्ररोदनं पुमान्विजह्यान्मलमा

नमुक्तमित्येषादिकं प्रस्तुतं स्तोत्रं व्याख्यास्यामः तत्र नानायोनिषु संसरतः स्वस्य भग त्मनस्तमः ।४८
वत्कृपयैव तस्या निवृत्तिः मुक्तये तमेव प्रार्थयते अनादिर्या अविद्या तया उपहता आवृता आत्मनः संविद्येषां ते
अत एवाविद्यामूलैः संसारपरिश्रमैः आतुराः इह संसारे यदृच्छया यदनुग्रहादेव उपसृताः आश्रिताः संतो यं
माप्नुयुः प्राप्नुवंति स भवानेव साक्षान्नो गुरुः सन् ग्रंथिं भिंद्यादित्युत्तरेणान्वयः ४६ ननु वैराग्यं विना कुतो मुक्तिः
नहि तस्य त्वत्सेवैकफलत्वात्सेवामादिशेत्याशयेनाह जन इति अबुधोऽयं जनः असुखं यथा भवति तथा कर्म स
मीहते तां सुखेच्छां मनो हृदयरूपं ग्रंथिं स भिंद्यात् यतः स एव नः परमो गुरुः ४७ ननु यज्ञदानादिभिः सत्त्वशुद्धिं वि

नाकथंग्रंथिभेदः स्यात्तत्राह यत्सेवयेति यस्य सेवयैव पुमानात्मनो मनसो मलं तमो विजह्यात् एषहीनमलः नि
जंवर्णं च स्वस्वरूपं भजेत् स ईशो नो गुरुः भूयात् यतः स एव गुरोरपि परमो गुरुः मलहाने दृष्टांतः रुद्ररोदनं रुद्र।
स्य रोदनं रजतम् यद्रोदीत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वं यदश्रु व्यशीर्यत तद्रजतं हिरण्यमभवदिति श्रुतेः तद्यथाग्नेः संपर्का
न्मलं जहाति स्वं वर्णं भजते न तु क्षालनादिभिः तथा न यज्ञादिभिर्मलत्यागः किंतु तत्सेवयैव तेषां तु सेवाग।

भजेत वर्णं निजमेष सोऽव्ययो भूयात्स ईशः परमो गुरोर्गुरुः ४८ न यत्प्रसादायुतभाग
लेशमन्ये च देवा गुरवो जनाः स्वयम् कर्तुं समेताः प्रभवंति पुंसस्तमीश्वरं त्वां शर
णं प्रपद्ये ४९ अचक्षुरंधस्य यथाऽग्रणीः कृतस्तथा जनस्याविदुषोऽबुधो गुरुः
त्वमर्कदृक् सर्वदृशां समीक्षणो वृतो गुरुर्नः स्वगतिं बुभुत्सताम् ५० ॥ ५० ॥ ॐ ॥

त्वमिति भावः ४८ परमेश्वरत्वं परमगुरुत्वं च प्रपंचयन्नाह नेति यस्य प्रसादस्यायुतभागः तस्य लेशमात्रमपि अन्ये
देवादयः सर्वे समेता अपि स्वयं तन्निरपेक्षाः संतः कर्तुं न प्रभवंति ४९ तदेव दृष्टांतेन स्पष्टयन्नाह अचक्षुरिति
अविदुषो जनस्य अबुधो विद्वान् गुरुस्तथैव अर्कप्रकाशवत् स्वत एव दृक् ज्ञानं यस्य सः अर्कदृक् अतः सर्वदृशां
सर्वेन्द्रियाणां समीक्षणः प्रकाशकः अत एव स्वगतिं बोद्धुमिच्छद्भिः नाऽस्माभिर्गुरुर्वृतोसि ५० ॥ ५० ॥

किंच प्राकृतो गुरुरनर्थहेतुरित्याह जन इति आदिशते उपदिशति असतीं मतिमर्थकामादिमतिं नमः संसा
रम् ५१ ननु तर्हि सर्वोऽपि लोको मामेव किं नापसरति अज्ञानादित्याह त्वमिति प्रियश्चासावीश्वरश्च ५२ अहंतु

जनोजनस्यादिशतेऽसतींमतिंययाप्रपद्येतदुरत्ययंतमः त्वंत्वव्ययंज्ञानममोघमंज
साप्रपद्यतेयेनजनोनिजंपदम् ५१ त्वंसर्वलोकस्यसुहृत्प्रियेश्वरोह्यात्मागुरुर्ज्ञान।
मभीष्टसिद्धिः तथापिलोकोनभवंतमंधधीर्जानातिसंतंहृदिबद्धकामः ५२ तंत्वाम
हंदेववरंवरेण्यंप्रपद्यईशंप्रतिबोधनाय छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्हृदय्या
न्विवृणुस्वमोकः ५३ श्रीशुकउवाच इत्युक्तवंतंनृपतिंभगवानादिपूरुषः मत्स्यरू
पीमहांभोधौविहरंस्तत्वमब्रवीत् ५४ पुराणसंहितांदिव्यांसांख्ययोगक्रियावतीम् ॥
सत्यव्रतस्यराजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ५५ अश्रौषीदृषिभिःसाकमात्मतत्वमसंशय
म् नाव्यासीनोभगवताप्रोक्तंब्रह्मसनातनम् ५६ अतीतप्रलयापायउत्थितायसवे
धसे हत्वाऽसुरंहयग्रीवंवेदान्प्रत्याहरद्धरिः ५७ ॥

उ त्वामेव शरणं यामीत्याह तं त्वामिति प्रति-
बोधनाय उपदेशाय अर्थदीपैः परमार्थप्रकाशकैः हृदय्यान् हृदये भवान् ग्रंथीन् अहंकारादीन् स्वमोकः स्वं रूपं विवृ
णु प्रकाशय ५३ नृपतिं प्रति ५४ पुराणसंहितां मत्स्यपुराणम् अशेषतः अब्रवीदित्यनुषंगः ५५। ५६ अतीतः प्र-

२४
भा०अ० ज्ञानंशास्त्रीयंविज्ञानमनुभवः ५८। ५९ योयंहरेरवतारस्तंयःप्रकीर्त्तयेत् ६० सत्यव्रतानांसत्यव्रतस्यऋषी
टी० णांच छत्रिणोगच्छंतीतिवल्लिंगसमवायाद्बहुवचनम् जिह्ममीनंमायामत्स्यम् ६१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा
७७

सतुसत्यव्रतोराजाज्ञानविज्ञानसंयुतः विष्णोःप्रसादात्कल्पेऽस्मिन्नासीद्वैवस्वतोम
नुः ५८ सत्यव्रतस्यराजर्षेर्मा यामत्स्यस्यशार्ङ्गिणः संवादंम
हदाख्यानंश्रुत्वामुच्येतकिल बिषात् ५९ अवतारोहरेर्योयं
कीर्तयेदन्वहंनरः संकल्पा स्तस्यसिद्ध्यंतिसयातिपरमांग
तिम् ६० प्रलयपयसिधातुः सुप्तशक्तेर्मुखेभ्यःश्रुतिगणम
पनीतंप्रत्युपादत्तहत्वा दितिं जमकथयद्योब्रह्मसत्यव्रतानां
तमहमखिलहेतुंजिह्ममीनं नतोऽस्मि ६१ ॥ ॥इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेऽष्टादशसाह स्र्यांसंहितायांवैयासक्यामष्टम
स्कंधेमत्स्यावतारचरितानुवर्णनंनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४ ॥ ॥श्रीशुभम्॥

पुराणेअष्टादशसाहस्र्यांसंहितायामष्टमस्कंधे श्रीधरस्वामिविरचितायांभावार्थदीपिकायांचतुर्विंशोध्यायः २४॥ ८मः
७७

इति श्रीमद्भागवतेऽष्टमस्कन्धः समाप्तः